

A c t a Universitatis Lodziensis

FOLIA SOCIOLOGICA

77
2021

Socjologia społeczności lokalnych

pod redakcją
**Joanny Wyleżalek
i Piotra Swachy**

 **WYDAWNICTWO
UNIwersYTETU
ŁÓDZKIEGO**

Member since 2019
JM14479

A c t a
Universitatis
Lodziensis

FOLIA SOCIOLOGICA

77
2021

WYDAWNICTWO
UNIWERSYTETU
ŁÓDZKIEGO

A c t a Universitatis Lodzianensis

FOLIA SOCIOLOGICA

77
2021

Socjologia społeczności lokalnych

pod redakcją

**Joanny Wyleżalek
i Piotra Swachy**

 **WYDAWNICTWO
UNIwersytetu
ŁÓDZKIEGO**

ŁÓDŹ 2021

 C O P E
Member since 2019
JM14479

REDAKCJA NAUKOWO-DYDAKTYCZNA „FOLIA SOCIOLOGICA”
Ewa Malinowska (redaktor naczelna), *Bogusław Sulkowski* (redaktor językowy)
Piotr Szukalski (redaktor statystyczny), *Marcin Kotras* (redaktor prowadzący)
Emilia Garncarek (redaktor prowadząca), *Jakub Ryszard Stempień* (redaktor prowadzący)

RADA NAUKOWA

Zbigniew Bokszański, Dieter Eisel, Martina Endepohls-Ulpe, Christine Fontanini
Jolanta Grotowska-Leder, Irena Machaj, Fiona McQueen, Krzysztof Nawratek
Claudia Quaiser-Pohl, Wojciech Świątkiewicz, Danuta Walczak-Duraj
Katarzyna Wojnicka

REDAKTOR INICJUJĄCY

Agnieszka Kałowska

OPRACOWANIE REDAKCYJNE

Aleksandra Kielczykowska

SKŁAD I ŁAMANIE

AGENT PR

PROJEKT OKŁADKI

Agencja Komunikacji Marketingowej efectoro.pl

Publikacja recenzowana. Lista recenzentów znajduje się na stronie:

https://czasopisma.uni.lodz.pl/sociologica/_recenzenci_

© Copyright by Authors, Łódź 2021

© Copyright for this edition by Uniwersytet Łódzki, Łódź 2021

Czasopismo afiliowane przy Wydziale Ekonomiczno-Socjologicznym Uniwersytetu Łódzkiego

Numer finansowany ze środków Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie

Zadania: Weryfikacja i korekta artykułów naukowych w czasopiśmie, w tym korekta tłumaczenia na języki obce tych artykułów i ich streszczeń oraz pokrycie kosztów związanych z podniesieniem poziomu merytorycznego recenzji finansowane w ramach umowy nr 314/WCN/2019/1 ze środków Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego przyznanych jako pomoc *de minimis* w ramach programu „Wsparcie dla czasopism naukowych”

Wydane przez Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego

Wydanie I. W.10397.21.0.Z

Ark. wyd. 6,5; ark. druk. 7,25

ISSN 0208-600X

e-ISSN 2353-4850

Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego

90-131 Łódź, ul. Lindleya 8

www.wydawnictwo.uni.lodz.pl

e-mail: ksiegarnia@uni.lodz.pl

tel. (42) 665 58 63

Piotr Swacha*

 <https://orcid.org/0000-0001-8178-4457>

Jacek Wojnicki**

 <https://orcid.org/0000-0002-4289-989X>

RESTITUTION OF LOCAL GOVERNMENT IN POLAND IN THE 1990S. SOCIAL PERCEPTION OF ADMINISTRATIVE REFORMS

Abstract. One of the most important steps in the transition from the so-called “real socialism” to democracy was the process of administrative decentralization. In less than ten years, after the “round table” agreements, Polish parliament was able to introduce reforms that changed the structure of local governments. It created three tiers of self-governments and provided redistribution of authority, responsibility, tasks and competences between the government (and their institutions) and local governments. The first aim of the article is to present this process and indicate crucial decisions and actions made by Polish parliament. The second part of the article is mainly based on the results of a research made by CBOS and non-governmental organizations. The data shows how the local government has been perceived during the last two decades by Poles, it brings the information about a sense of influence on local affairs, the importance of local elections, trust in local authorities, belief in the influence of local authorities on local development, perception of the role and autonomy of local authorities. The second part of the article also contains secondary analysis of data on voting turnout in Polish local elections.

Keywords: decentralization, administrative reforms, self-government, social perception.

1. Introduction

The political transformation that began in Poland in 1989 assumed the transformation of an authoritarian state into a democracy. One of the main foundations of democratic state is an efficiently operating local self-government.

* PhD hab., Institute of Sociological Sciences and Pedagogy, Warsaw University of Life Sciences, ul. Nowoursynowska 166, building no. 4, 02-787 Warszawa, e-mail: piotr_swacha@sggw.edu.pl

** Prof., PhD hab., Faculty of Political Science and International Studies, University of Warsaw, ul. Krakowskie Przedmieście 26/28, 00-927 Warszawa, e-mail: jacekwojnicki@uw.edu.pl

Decentralisation in Poland was carried out during first 10 years since the beginning of political transition in 1989. The law concerning restitution of municipal and community governments (Gminas) was adopted by Parliament in March 1990. First regional elections were held less than 2 months later, in May 1990. The second phase of decentralisation was carried out in the year 1999, when 49 voivodships were replaced by 16 larger units. At voivodship tier 16 Self-Governing Regions co-habit with “sixteen deconcentrated units of the national government which run the police, courts and a number of inspectorates” (Leviś 2018: 8). The second wave of decentralisation also introduced local governments on county (powiat) tiers (between “Self-Governing Regions” and Gminas). At the beginning of the year 1999 “sub-national government system consisted of three tiers with 16 regions, 315 counties (plus 65 cities of county status) and close to 2500 municipalities” (Swianiewicz 2010: 103).

The aim of the article is to present the general assumptions of decentralization reforms in the first phase of political transformations in Poland. The historical process of establishing a three-tier self-government in Poland was recreated on the basis of scientific articles, monographs and legal acts. The second part of the paper provides information regarding public perceptions of the Polish local government, as well as, presents the data on voter turnout in local elections. The available empirical data from the last 20 years (mainly created by the Public Opinion Research Center) allows to indicate how strongly the idea of local self-government has embedded in the perception of citizens. Therefore, the article can be considered as the review of scientific literature and available empirical data.

2. Decentralization process in Poland

The model of Polish statehood shaped after World War II, despite varying degrees of repressiveness at different stages of its development, was marked by an undemocratic political system and a centralized economy and state administration. The collapse of the system symbolized by the Polish People’s Republic in mid-1989 made it necessary to build new political system institutions, partly modelled on the regulations of the Second Polish Republic and consolidated Western European democracies. The political transformations also included the restoration of local self-government to replace the state-centric system of national councils which operated from September 1944 to May 1990. It was an important element of the legal and political changes undertaken by the new governments of the Third Republic (Ajnenkiel 1977: 136–208; Witkowski 2007: 413–435; Kallas 2007: 393–398).

It should be noted that in the official public debate, the issue of local self-government was raised during the period of the so-called “Solidarity Carnival”, i.e. the legal operation of the independent trade union and social movement

“Solidarity” between September 1980 and December 1981. It suffices to recall here that in the autumn of 1981, a demand was put forward to hold democratic local elections by 15 February 1982, which was an important reason for bringing forward the introduction of martial law by the state authorities of the People’s Republic of Poland. The calls to move away from the inefficient and over-centralised model of national councils emerged in the scientific and expert circles as early as the 1980s, but began reemerging in the public debate during the time of the “round table” negotiations. A group on local self-government was established on the initiative of Jerzy Regulski within the committee on associations. It held several meetings at the turn of February and March 1989, meeting with representatives of the government, but its work ended without any deeper conclusions. It confined itself to writing a report of contradictions – the government side called for changes in the structure and organization of the system of national councils, the opposition-solidarity side focused its demands on recreating the idea of local self-government (Regulski 2014: 325–382; Kulesza, Regulski 2009; Bartkowski et al. 2016: 35–80).

This was reflected in the electoral program of the „Solidarity” Civic Committee announced in April 1989, which included a promise to create self-governing municipalities as an important element of public administration. This declaration was expanded and detailed in the government program presented by Tadeusz Mazowiecki in September 1989. At the same time, prof. Jerzy Regulski was appointed government representative for carrying out the self-government and administrative reform. In parallel, work on the concept of the Polish local self-government model proceeded in the second chamber of the Polish Parliament – the Senate, which emerged from free and democratic elections (Stępień 2020: 153–179; Regulski 2014: 414–460; Hall 2011: 125–127).

The inaugural date of the local government reform was the session of the Sejm on 8 March 1990. Then, a symbolic amendment to the 1952 Constitution was adopted, abolishing legal regulations relating to national councils and restoring local self-government to the constitutional order. It granted municipalities legal personality and the right to own property (introducing a separate category of municipal property). Local self-government was also granted the right to enact local laws and create its own budget as the unit’s financial plan. Local self-government bodies were subjected to supervision by the Prime Minister (Mołdawa 2008: 380–382). At the same time, the MPs passed a law on local self-government, which specified in detail the competences and organizational structure of local government units. The tasks of a municipality can be classified into several areas: 1) technical infrastructure; 2) social infrastructure; 3) spatial and environmental order; and 4) security and public order. In reference to the interwar solutions (originating from the Integration Act of March 1933), a dualism of local government bodies was introduced – with decision-making/control and executive bodies. Municipal councils elected by direct universal suffrage in a secret ballot

were defined as decision-making bodies. Their main tasks included enacting local laws and exercising control functions over the board. The executive bodies, on the other hand, were defined as collegial boards, headed by the village mayor, mayor or city president. Their primary task was to execute laws and manage their units on a day-to-day basis. The name of the executive body's chairperson was determined by the nature of the municipality – rural (village mayor), urban (mayor), metropolitan (city president) (Dolnicki 2009: 71–104; Barański et al. 2007: 112–139; Leoński 2006: 73–102; Piekara 2005).

Polish law defined a metropolitan municipality as one with more than 100,000 inhabitants. The status of city president was granted in two more cases – being a voivodeship city according to the administrative division of June 1975 or having the right to a city president when the local government reform was introduced in May 1990. The first case includes several minor urban centers such as Siedlce, Ciechanów, Ostrołęka, Suwałki, Łomża, Przemyśl, Chełm or Krosno. The other case involves urban centers around large agglomerations (Otwock, Legionowo, Pruszków near Warsaw; Pabianice, Zgierz around Łódź; Tczew and Sopot around Gdańsk), holiday and health resorts such as Świnoujście or Kołobrzeg (Wróbel 2008; Mizgalski, Sielski 2012).

The second important statutory regulation involved the electoral code for municipal councils, constituting a key element of electoral law at the local government level. The term of office of local government bodies was set at four years, and the right to call local elections was granted to the Prime Minister, in his capacity as the authority supervising local self-government. The third important statutory regulation, relating to the catalogue of rights and obligations of local government employees, was passed at the next session of the Sejm. In May 1990, when self-governing municipalities were established, a group of about 120,000 state employees switched to the category of local government employees, with the Prime Minister ceasing to be their formal superior and being replaced by the village mayor, mayor or city president (Ćwiertniak, Tarniewska-Peszko 1991; Piasecki 2003: 3–15; Mazuryk 2013: 153–166).

Other important legal regulations were passed at the May session of the Sejm and involved the division of powers between the central and local government administrations and the specific system of the capital – Warsaw. The Polish legislator took the position that the capital city, as the largest Polish municipality with about 1,700,000 inhabitants at the time, should have a separate legal status, which would take into account the responsibilities arising from its capital status (the seat of central state authorities) and the existing district layout. Under the act, Warsaw became an obligatory association of seven municipalities-districts – Śródmieście, Mokotów, Ochota, Wola, Żoliborz, and two located on the right side – Praga Północ and Praga Południe. Each municipality-district had its own decision-making and executive bodies headed by the mayor. A collegial City Board was at the head of the city as a municipal association. The legislator adopted a specific

mode of electing the President of the Capital City, as election was carried out by an electoral assembly of Warsaw municipality-district councillors. The Sejm then passed a law on the status of the voivode as the head of the joint administration and the government representative in the area (Niziołek 2008: 104–110; Faliński 2013: 21–116).

With this legal framework, the local government model could be put into practice. The Prime Minister called the first local government elections after World War II on Sunday, 27 May 1990. These were also the first free and democratic general elections in post-war Poland, the results of which could not be predicted (except for the Senate election in June 1989). On 28 May 1990, municipalities ceased to function as local bodies of state authority and local self-government units were established. It is worth noting that in the first stage only local governments at the municipality level were established. This was determined by various social, economic and political factors. The scale of the economic crisis prevented deeper and more fundamental changes in public administration structures. Moreover, there was no consensus among experts and politicians on the final shape of local self-government; the district aroused major protests and resistance among some politicians. It was decided that the *small steps method* would be followed from here, starting the construction of the Polish local government model from the basic unit which did not raise any major objections. It was concluded that the experiences from the municipal stage would be useful at further stages of public administration reform (Emilewicz, Wołek 2000: 25–34; Olszewski 2007: 121–263; Piasecki 2009: 143–197; Zieliński 2013: 261–304).

The second stage of the administrative and local government reform came under the government headed by Jerzy Buzek. It can be safely said that it was even more difficult and complicated than the municipal stage. This was because it consisted of the restoration of self-government institutions at the district level and creation of new regional self-governments established at the voivodeship level. The district was defined as the second level of local self-government, a kind of „big brother”, so to say. Its functions were defined – like in the German model – as complementary and supportive to the municipal administration. Disputes arose not only over the catalogue of competences and tasks assigned to the district – the municipalities were afraid they would be deprived of some of their local authority – but also over the specific map of the districts to be established on 1 January 1999. The matter was all the more complicated as the district level *de facto* ceased to function in May 1975, but it lost its self-government status *de iure* back in September 1939. And a simple return to the interwar solutions was not only impossible, but also inadvisable. The formation of a real district community had to be connected with the potential and resulting possibilities of performing public tasks. Hence, the discussion was very heated and multithreaded, the number of district units ranged between 150 and 300. Eventually, the preparatory works followed two paths – the statutory regulations to define district tasks and

authorities were being developed while the criteria for creating a district map were being designed (Boć 2001; Dolnicki 2009; Milczarek 1999).

The law on district self-government (as a kind of local constitution) was passed at the meeting of 5 June 1998. It defined the district as a self-governing community which “by law is constituted by the inhabitants of a district residing in a specified territory”. The self-government bodies of the voivodeship are not supervisory or control bodies for the district and the municipality, and they are not higher authorities in administrative proceedings. The tasks of the district were designed as complementary to the municipal administration and they include: 1) secondary technical infrastructure; 2) secondary social infrastructure; 3) ensuring order and safety of citizens in the supra-municipal dimension; 4) creating spatial and environmental order; and 5) promoting the district and cooperating with non-governmental organizations. The structure of district authorities was based on municipal regulations – it provides for a dualism of decision-making/control and executive bodies. Councils come from direct, universal suffrage, they are elected by secret ballot. In turn, collegial boards (consisting of three to five members depending on the district) are elected by the decision-making bodies and headed by the district starost. The term of office of district-level authorities was also set at four years, in order to make it possible to hold self-government elections jointly at all administrative levels (Zieliński 2013; Izdebski 2009; Kisiel 2003; Podgórski, Martysz 1998).

The district structure provides for the establishment of rural and urban districts. The former, numbering 308, were established in January 1999 and they are associations of several municipalities. Urban districts, on the other hand, constitute a town with district rights, there were 65 of them in January 1999. In the case of urban districts, the tasks of a city municipality and city and district authorities are merged. In this case, the competences of the district council are performed by the city council and the competences of the district board are performed by the city president as a one-man city board. Urban districts were established on the basis of voivodeship cities (according to the administrative division of May 1975) and urban centers with over 100,000 inhabitants. A distinct legal solution was envisaged for Warsaw, which in January 1999 became an urban district combining 11 Warsaw municipalities (established under a new statutory regulation in March 1994) (Bukowski et al. 2013; Nowacka 2005; Niewiadomski 1998).

The most serious problem in the second phase of administrative reforms was the creation of regional self-governments. In contrast to the municipal and district levels, Poland had virtually no experience in this respect. At the level of a self-governing voivodeship, there is practically no administration providing services. The core task of the self-governing voivodeship was to coordinate social and economic development of individual regions. The establishment of regional self-governments was a response to the challenges arising from the integration processes in Europe and to the expansion of tasks and functions of

public administration and its place in the structure of a modern state. Despite some similarities, the example of German lands could not provide a direct inspiration for Polish experts and decision makers due to the federal nature of the German state (Właźlak 2010; Zawadzka 1993; Nowacka 2010).

The creation of self-governing voivodeships was a two-stage process. In June 1998, the Sejm passed a law on voivodeship self-government. It defined the voivodeship as a regional self-governing community which “by law is constituted by the inhabitants of a voivodeship residing in a specified territory”. The self-government bodies of the voivodeship are not supervisory or control bodies for the district and the municipality, and they are not higher authorities in administrative proceedings. The structure of voivodeship self-government authorities is based on municipal and district regulations – it provides for a dualism of decision-making/control and executive bodies. Voivodeship assemblies are elected by direct universal suffrage in a secret ballot. In turn, collegial boards (with five members in each province) are elected by the decision-making bodies and headed by the voivodeship marshal. The term of office of the authorities at the level of a self-governing voivodeship was also set at four years, in order to make it possible to hold self-government elections jointly at all three administrative levels (municipality, district, voivodeship). The formation of a real regional community had to be connected with the potential and resulting possibilities of performing public tasks. Hence, the discussion was very heated and multithreaded, the number of regional units ranged between 12 and 16. The initial government proposal provided for the creation of 12 voivodeships, but it did not receive the required support in the Sejm and Senate. As a result of a compromise between the government and opposition groups with an active participation of the President, a decision was made to create 16 self-governing voivodeships. After that, references were made in the public debate to the number of voivodeships from the period of the Second Republic of Poland, although the comparison was very far-fetched due to the systemic position of the new administrative unit, its competences and authorities. Only the number was the same at 16 (Izdebski 2009; Błaś et al. 2003; Barański et al. 2007).

When discussing the issue of local governments, it is useful to refer to the principle of subsidiarity, which is crucial for the functioning of the new order. The idea introduced in the social encyclical by Pius IX stating that:

[...] Just as it is gravely wrong to take from individuals what they can accomplish by their own initiative and industry and give it to the community, so also it is an injustice and at the same time a grave evil and disturbance of right order to assign to a greater and higher association what lesser and subordinate organizations can do [...] (Pius XI 1931)

is not just a cliché, but a guardian of self-governance. It justifies the particular social order and lays the foundations for building participation in our country. This is confirmed by an excerpt from the current Constitution of Poland: “Hereby establish this Constitution of the Republic of Poland as the basic law for the State,

based on respect for freedom and justice, cooperation between the public powers, social dialogue as well as on the principle of subsidiarity in the strengthening the powers of citizens and their communities” (Dz.U. Nr 78 poz. 483 ze zm.).

3. Social perception of administrative reforms

Articles on the public image of local self-government typically refer to data from CBOS Reports obtained from surveys on local government and the perception of public authorities, carried out on representative random samples of adult Polish citizens (e.g. Boguszewski 2016: 163–174; Herudziński 2019: 61–78). Detailed studies on particular topics, such as the specifics of participation in local elections, constitute a valuable supplement to the overview of the cited data sources (e.g. Gendźwiłł 2017; Gendźwiłł, Żółtak 2020). It is also important to take into account official data, e.g. on voter turnout, as well as reports produced by non-governmental organizations supporting the development of civil society and local democracy (e.g. Trutkowski 2016; Gendźwiłł, Żerkowska-Balas 2018). Studies that aim to present Polish opinions on local self-government usually cite data on the importance of local elections, electoral participation, assessment of local government activities, a sense of influence on local affairs. The purpose of this part of the article is a synthetic presentation of updated data, taking into account the 2018 elections and the research conducted mainly in 2018–2020. Moreover, studies concerning trust in the public sphere, awareness of election results at the local level, public perception of the role and competences of local government and its autonomy from central government were taken into account. In connection with the above, the most relevant CBOS surveys were examined, namely the surveys conducted on the 20th and 30th anniversaries of the restitution of local government in Poland, expanded with data from studies into Poles’ attitudes towards authorities at different levels (e.g. trust). The dimension of how local government is perceived in Poland has been supplemented with reference to the electoral behaviors of Poles.¹

The public image of local self-government can be constructed based on the basis of different theoretical orders. The discussed issue can be referred to the theory of transformation (Sztompka 1997: 5–19), legitimacy of power (Burdziej 2016: 167–199), political (electoral) behaviors (Gendźwiłł 2017: 81–102), or civil society (Boguszewski et al. 2018: 175–188). The selected perspectives provide an opportunity to define declarative ways of perceiving self-government in Poland and draw conclusions based on the level of civic participation. A specific

¹ The second part of the article deals with the public perception of local government. Public participation at the level of local government, as an extensive issue, is the subject of separate studies. In this respect, separate works concerning the last 30 years may be cited, including an article by Barbara Jaworska-Dębska (2020).

feature of social research into local government is that the subject of assessment is different, e.g. at the level of each municipality, and the obtained results are averaged. In studies into central government, the same institution is subject to assessment (Wenzel 2002: 2).

With regard to participation, the most commonly used indicator is voter turnout. In this area, we can compare changes in the level of citizen participation in local elections over time, or identify the difference in turnout in parliamentary and local elections² – the so-called turnout gap. As Adam Gendźwiłł notes, “empirical analyses usually take into account the difference in turnout [...] between elections held within as short period of time as possible, or the difference in average turnout levels in a selected period” (Gendźwiłł 2017: 83). In the case of Poland, we will take into account turnout in elections from the last 20 years, which is due to the fact that since the local elections held in 2002, Polish citizens have also elected single-person executive bodies of municipalities – village mayors, mayors and city presidents. That was the last change in the electoral law that could significantly change the interest in local elections. During this period, local elections were held in Poland in 2002, 2006, 2010, 2014 and 2018, while parliamentary elections were organized in 2001, 2005, 2007, 2011, 2015 and 2019. An average of 47.96% went to the polls in local elections, 50.38% in parliamentary elections. Therefore, the turnout gap in the last 20 years was 2.42% on average. It should be emphasized that it has increased in the last 4 years due to a record turnout in the 2019 parliamentary elections when 61.74% of those eligible went to the polls – an all-time high in the Third Republic of Poland. In the 21st century, the average citizen participation in local elections in Poland is similar to the average in the Visegrad Group countries (Hungary 48.97%, The Czech Republic 45.13%, Slovakia 48.7%), but a significant difference in the turnout gap between local and parliamentary elections should be noted. In the case of Slovakia it was just under 13%, in the Czech Republic almost 16%, and in Hungary nearly 18% (www.volby.cz; www.volby.statistics.sk; www.valasztas.hu) (see data for 2001–2016 excluding the most recent pairs of „local-parliamentary” elections: Gendźwiłł 2017: 84).

The importance of local elections was also the subject of surveys conducted on representative random samples of adult Polish citizens. Less than nine months before the last local and regional elections in Poland (the first round took place on 21 October, the second on 4 November 2018), the public considered local elections to be the most important of all held in Poland. On a ten-point scale, on the basis of which respondents assessed the significance of particular electoral acts (from 1–2 *practically irrelevant* to 9–10 *very important*), local elections received

² Incidentally, it is worth recalling Jerzy Bartkowski’s statement presented in the last edition of the 2020 State of the Countryside Report, pointing out that “local elections have both local and national dimensions. Locally, they are a process of renewing the authority at this level. The national dimension is a popularity test for the ruling camp” (Bartkowski 2020: 162).

an average response of 7.63 and came ahead of presidential (7.24), parliamentary (7.20) and European Parliament elections (6.12) (Gendźwiłł 2018: 1).³

In the context of the 2018 survey, it is worth noting that the Polish perception of local elections as the most important ones, but also assigning ever greater importance to all the other types of elections, have been a constant trend in Poland for over 10 years. As the author of the survey points out, referring to recent years, “the trend is clearly upward, which can be interpreted as appreciation of local government policy in the opinion of citizens” (Gendźwiłł 2018: 3).

The interest of citizens in the electoral process at the local level is also evidenced by their interest in election results. In light of the CBOS survey conducted after the 2018 local elections,⁴ the majority of Poles know the results of local elections – or „are more or less familiar with them”. A clear advantage of the former answer was declared by respondents with regard to the village mayor/mayor/president of their municipality/city (86% vs. 6%; with 8% of the respondents admitting that they did not know who held the post). In the case of election results for city/municipal councils and voivodeship assemblies (awareness of district councils was not surveyed), a regular pattern emerged – the lower the level of local government, the greater the knowledge of respondents (Bożewicz 2018: 1).⁵

The above mentioned opinion of the authors of the CBOS Reports is confirmed by other studies, including those directly concerned with the assessment of local government activity in Poland. In the period since 2002, significant changes in Polish opinions have also been noted in this aspect. When in April 2002 respondents were asked about their opinions on the local authorities whose term of office was coming to an end, that group still included presidents, mayors and village mayors who were not directly elected. The assessment of the authorities at this level was strongly polarized. The percentage of people declaring positive opinions (42% of respondents) was only marginally higher than those expressing exactly the opposite views (38%) (Wenzel 2002: 2).⁶ When we compare the results of subsequent surveys conducted by the same institution, consistently on a representative random sample of adult Polish citizens, a significant increase in positive opinions as well as a decrease in negative opinions is seen. In September 2010, 69% of respondents expressed satisfaction with the work of local authorities

³ The survey was conducted on a representative random sample of adult Polish residents (N=951 persons).

⁴ The survey was conducted on a representative random sample of adult Polish residents (N=999 persons). The question regarding the election was: Do you know the election results? Possible answers: yes; yes, I am more or less aware; no, I am not interested at all; hard to say.

⁵ The percentage distribution of respondents' answers, taking into account three of the above-mentioned answer options (without “hard to say”), was as follows: city/municipal councils (47% – 26% – 27%); voivodeship assemblies (27% – 24% – 48%).

⁶ The survey was conducted on a representative random sample of adult Polish residents (N=1044).

and only 17% gave those authorities negative marks (Boguszewski 2010: 8).⁷ Similar findings came in a survey conducted before the 2018 elections (also in September). The percentage of positive opinions reached 70% then, with 19% negative. The most recent survey (from March 2020) shows a further increase in the acceptance of the authorities' activities (74% of positive opinions, 19% negative) (Feliksiak 2020a: 5).⁸

What should be emphasized when referring the above mentioned findings to the assessments given to other political institutions in Poland is an absolute exceptionality of the results achieved by local government. For example, in 2002, "net positive ratings", i.e. the difference between positive and negative opinions, was 4pps for local government, compared to 54pps for the President, -23pps for the Senate and -43pps for the Sejm (based on: Wenzel 2002: 2). In 2020, "net positive ratings" for local government increased almost 14 times (to 55pps), for the President decreased more than 2.5 times (to 21pps), and in the case of the Sejm and the Senate, despite some changes, they were still negative (-10pps and -9pps respectively).

The way local governments are perceived by the public may also be evidenced by the citizens' sense of subjectivity and agency in the public sphere. As Rafał Boguszewski noted in reference to public opinion polls conducted in 2014, a difference can also be seen in this aspect "in the assessment of the impact that Poles feel on the affairs of their city, municipality and on the affairs of the country" (Boguszewski 2016: 167). The results of the 2020 survey indicate that the percentage of Polish residents who declare a sense of subjectivity in the local dimension significantly exceeds the percentage of those who believe that they have no influence on the affairs of their city/municipality (58% vs. 38%). Significantly, since the beginning of the 21st century, there has been both an increase in the number of people expressing their conviction that they have influence on local affairs and a decrease in the number of respondents declaring no such feeling (Feliksiak 2020: 3).

In May 1999, i.e. after the new administrative division of the country was introduced, the percentage of people convinced of their own influence on the affairs of their city/municipality was 25%, while almost three in four respondents said they did not have such influence. Over the course of almost 21 years, public perception of the issue has changed significantly. The "sense of agency" with respect to local affairs has increased by 33pps, while the belief of its absence has decreased by 35pps. The "hard to say" answers always accounted for less than 5% (Feliksiak 2020: 3). It is worth noting in this context that with regard to the sense of influence on the affairs of the country, in spite of the same trend, the conviction of having no agency exceeds the declared sense of influence (by 19pps).

⁷ The survey was conducted on a representative random sample of adult Polish residents (N=986).

⁸ The survey was conducted on a representative random sample of adult Polish residents (N=958).

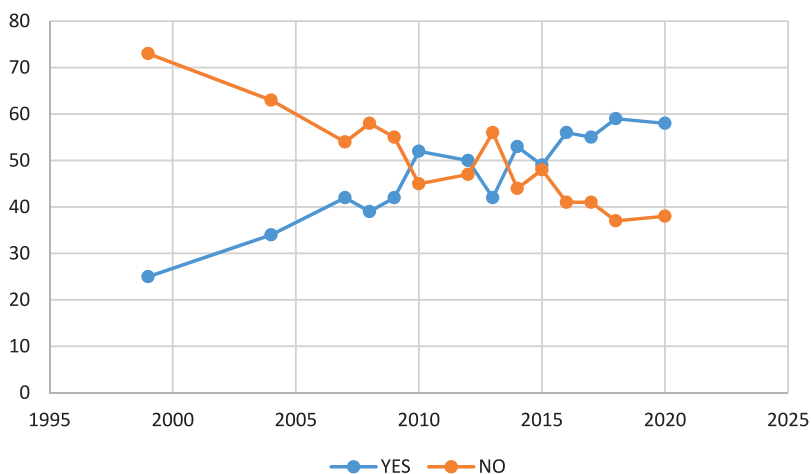

Chart 1. Do you think that people like you have an influence on affairs in your city/municipality?

Source: Based on data from Feliksiak 2000: 3.

One of the indicators on the basis of which it is possible to determine the public assessment of the activity of public institutions is the level of trust placed in them by citizens. Trust is an important factor stabilizing the functioning of a political system.⁹ On the other hand, it is assumed that social trust is an outcome shaped by previous experience with other individuals, and public (political) trust is an outcome of experience of treatment received from authorities, so it is the main perception of governance (Mungiu-Pippidi 2015: 5). Studies dealing with the influence of citizens' trust (distrust) in public institutions on the functioning of the political system and its institutions mention many negative aspects of citizens' distrust in the public sphere. Citizens who do not trust their authority are less willing to obey the law, "they will have some suspicions about the public works, public expenditures and also the justice. That distrust among the citizens paves the way for their resistance against the rules and even riots against the government" (Şahin, Taşpınar 2015: 3). As it is stated by Steven Van de Walle, "low trust, may give rise to various exit and voice behaviors, such as moving to alternatives, complaining, protesting, voting differently, evading taxes, or challenging decisions by public officials" (Van de Walle 2017: 120).

⁹ Trust is also an element of social capital that can be considered as a basis for the legitimacy of a political system. This perspective is strongly emphasised by Robert Putnam (1995; 2000); however, the perception of social capital as a "public good" providing the society with benefits in public and economic life is also offered by James Coleman (1990) and Francis Fukuyama (1997). Among Polish scholars, it is worth noting the work of Piotr Sztopka (1997), who emphasises the role of trust in the functioning of a democratic system, referring to such things as trust in the state and its institutions and presenting the paradoxes of democracy.

The phenomenon of public trust is often associated by scholars with the concept of good governance. As noted by G. Shabbir Cheema,

key components of good governance that affect trust in government are: public sector capacity; decentralization and local governance; electoral and parliamentary processes; civil society engagement and partnerships with the government and the private sector; accountability and transparency of governance; and conflict management and recovery (Cheema 2010: 8–9).

As many researchers point out, “trust is a multifaceted, complex, and rather ambiguous concept, regarded by many as difficult to define and so to investigate, which results in a multitude of definitions” (Beshi, Kaur 2020: 339). In the area of social sciences, in the context of defining the term of trust, three names consistently arise: Niklas Luhmann, Anthony Giddens and Georg Simmel (Meyer, Ward 2009: 2). For the purpose of this part of the article, also due to the limited space, we turn to Polish sociologist Piotr Sztompka. He defines trust “as a bet on future uncertain actions of others” (Sztompka 2007: 151). It means that despite the uncertainty about the intentions of other participants in social life, we take actions that are based on the belief that other people’s attitudes and behaviors will be beneficial to us. In this way, we tame the risks we experience on a daily basis and remain subjects of social life. Trust can be assigned to different categories, depending on the criterion adopted. Taking into account the topic of the article, the most important thing is to identify the division resulting from defining the object that is endowed with it. Therefore, we can distinguish the following types of trust: interpersonal – of one person directed towards other people (family, friends, neighbours, strangers, etc. – it can be presented in the form of aggregated data); social – addressed to various social groups (e.g. nations, religious communities, local communities, etc.); public – which is placed in institutions and organizations operating in the public sphere (uniformed services, non-governmental organizations, various levels of government) (Sztompka 2007: 103–107). As Marcin Wiśniewski points out, “in a broad sense, the society’s trust in authority is defined as a comprehensive perception of its effectiveness in solving problems, counteracting economic and international threats, and its conduct that should be fair, honest and truthful” (Wiśniewski 2015: 323).

Surveys on public trust, including trust in public institutions, have been conducted in Poland by CBOS for nearly 20 years (every 2 years, except 2014). In relation to local authorities in cities/municipalities, they point to a clear upward trend. In 2002, in the first survey, 43% of respondents expressed their trust in the authorities at this level, 41% declared no trust¹⁰ (Wciórka 2002: 6).¹¹ In the

¹⁰ It is worth noting that the survey was conducted prior to the entry into force of the Act of 20 June 2002 on the direct election of the village mayor, mayor and city president, and before the 2002 elections.

¹¹ The survey was conducted on a representative random address sample of adult Polish residents (N=973).

next survey conducted 2 years later, citizen confidence increased by 13pps, and in 2020, trust in city/municipality authorities was expressed by a record 74% of respondents, with only 17% declaring distrust. Trust in the authorities at this level in 2020 exceeds trust in the Sejm and Senate (by 41pps), the Government (by 28pps) and the President (by 16pps).

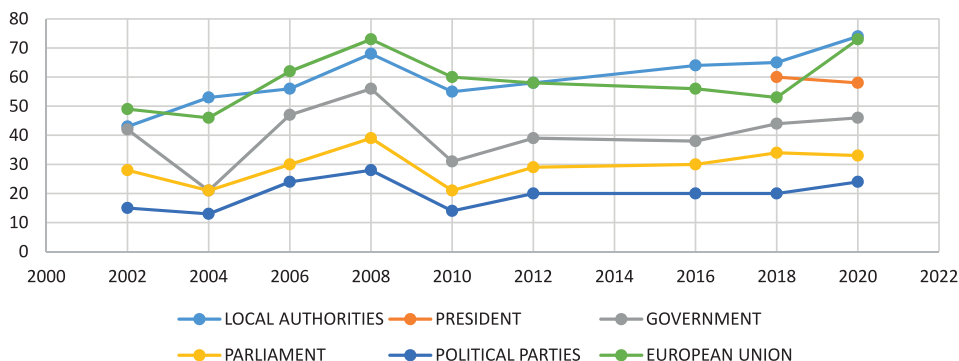

Chart 2. Trust in selected public institutions

Source: Based on data from Omyła-Rudzka 2020: 11.¹²

In the whole period covered by the survey, the only significant breakdown of trust in local city/municipality authorities was recorded after the 2008 survey, when it reached its second highest rating after 2020 (68%), only to drop by 13 pps in 2010. Since then, however, a steady upward trend has been seen.

Among the public life institutions and organizations that can be considered as political, a similar level of trust in 2020 was reported only towards the European Union. The institution of the President was added to the list of public institutions towards which respondents could express their trust only in the 2018 survey. The overall data appears to clearly support the formulation of a statement that Poles perceive local government institutions in a decidedly positive light.

An interesting complement to the data on the high level of trust in local government is the public perception of its role and competences as well as its autonomy from central government. These aspects were the subject of a survey conducted by CBOS on the 20th anniversary of the restitution of municipal self-government in Poland¹³ (Herrmann 2010). In terms of the role and competences of local government, the respondents were provided nine categories of activities¹⁴

¹² The survey was conducted on a representative random sample of adult Polish residents (N=958).

¹³ The survey was conducted on a representative random sample of adult Polish residents (N=1041).

¹⁴ These were activities involving the organisation and supervision of: social welfare institutions; schools and educational-pedagogical facilities; health care facilities; educational facilities; cultural institutions; and responsibility for: infrastructure investments; dealing with

which should be the responsibility of particular levels of government in their localities (from auxiliary units of municipalities to the European Union). In eight categories of issues, the respondents said the most important role should be played by the municipal government. Only when it comes to dealing with unemployment problems were municipal and central authorities given equal importance. Higher expectations towards central authorities than regional and local authorities other than municipalities (at the voivodship and district levels) were only found in the abovementioned aspect of dealing with unemployment problems. The same number of responses was given to voivodeship and central authorities in the categories of “supporting the development of entrepreneurship” and “environmental protection”, but as noted earlier, the respondents mainly expressed the opinion that this should be the competence of municipal authorities (Herrmann 2010: 6). Moreover, the survey results indicated that Poles are in favour of a considerable autonomy for local governments – 45% of the respondents agreed with the view that “local governments should be completely independent in their decision making”, 9% took the opposite view (all decisions should be consulted with the central government), and 37% believed that local governments should make all decisions, with only the most important ones consulted with central authorities (Herrmann 2010: 8).

The conviction of Poles that local governments should be given autonomy from the influence of the central government (total or limited to consulting the most important decisions) is accompanied by the view that local governments, rather than the central government, have a greater influence on local development. Detailed data is presented in Chart 3.¹⁵

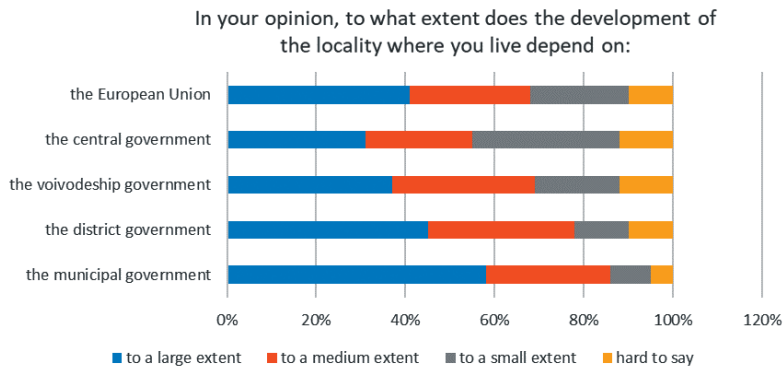

Chart 3. Residents’ opinions on the influence of the authorities on the development of their locality

Source: Based on data from Hipsz 2015: 4.

unemployment problems; fostering the development of entrepreneurship; ensuring public order and citizen safety; and environmental protection.

¹⁵ The survey was conducted on a representative random sample of adult Polish residents (N=1027).

The results of the survey indicate that Poles attribute the greatest influence on the development of their localities to the activities of local government (the lower the level, the greater the number of respondents is convinced of this). It is noteworthy that they are more often convinced of direct influence of the European Union on local affairs than of the central authorities. It is probably connected with the perception of benefits which local governments derive from using European funds.¹⁶

The considerations on the issue of trust in local government can be concluded not so much from the perspective of public perception of local government, but by attempting to determine the actions of the central authorities that may indicate a change in trust that those in power have towards local authorities. Interesting findings in this respect were presented in 2 reports drawn up by the Stefan Batory Foundation, published in 2018 and 2020 (Sześciło 2018; Sześciło 2020). Both of them indicate that the government is taking actions consistent with the so-called *policy of new centralism*, which does not subordinate local government directly to the central government but is based on mechanisms of “gradually depriving local government of essential resources necessary to implement independent local policies, creating a clientelist model of central government-local government relations, bypassing local government bodies in relations with local communities, and formulating media messages aimed at undermining public confidence in local government” and belief in its efficiency and effectiveness (cf. Sześciło 2020: 2). Activities of this kind collide with opinions expressed by village mayors, mayors and city presidents, obtained during in-depth interviews in nine provinces as part of a project run by Cezary Trutkowski (2016).¹⁷ When it comes to the postulates concerning the relationship between the central authorities and local government, local leaders formulated opinions consistent with the concept of “reversing the centralization processes and returning to the principle of subsidiarity” (Trutkowski 2016: 45).

¹⁶ This issue was not the subject of the CBOS study cited above. The high absorption of EU funds by Polish local governments is indicated by scientific studies devoted to this subject: Wojarska, Zabielska 2015; Tokarski 2017; Swianiewicz 2012.

¹⁷ The in-depth interviews were part of a broader survey, including a poll conducted among secretaries of local government units at the municipal level. The entire survey was published as part of a report from research carried out by the Foundation in Support of Local Democracy in cooperation with the Centre of Expertise for Local Government Reform, Council of Europe, entitled “An effective local government office. Developing personnel competence to build efficient local administration”.

4. Conclusion

Decentralization processes in Poland were carried out after 1989, and it included several administrative reforms. The Third Republic inherited from The Polish People's Republic a centralized structure of state administration. The construction of a new, democratic state with a market economy meant the need to restore local self-government. Administrative reforms were carried out throughout the 1990s. The restitution of municipal and community self-government in May 1990 is considered to be the first phase of the decentralization process. The second wave provided further changes in administrative structures. In 1999 three tiers of self-government were established. The most important problem was the division of tasks and competences between government and local government and ensuring relative financial autonomy for local government units.

To answer the question how decentralization process in Poland has been perceived by citizens during the last two decades, the results of multifarious public opinion surveys were used. The results of all surveys indicate a growing trend in the social acceptance of self-government activities. Poles mostly believe that local government should be autonomous from central authorities and see a wide range of its responsibilities. For over ten years, over two-thirds of Poles have positively assessed the activities of their local authorities. Electoral behavior is also an interesting indicator of the Poles' attitude towards their local government. During the last two decades the so-called turnout gap in Poland (the divergence between participation in local and parliamentary elections) has been several times smaller than in other countries of the Visegrad Group. Most voters in Poland are interested in the results of local elections and declare that they know the name of the person holding the executive office in their municipality.

A useful illustration on citizens perception of administrative reforms is provided by the research on trust in public institutions. At the beginning of XXI century trust in city/municipality authorities was at similar level as trust in government. In the year 2020 it was expressed by a record 74% of respondents. In the same period, trust in the government, parliament or political parties remained at a similar, low level. The cited data allows us to formulate a general opinion about the acceptance of territorial self-government by Poles.

Bibliography

- Ajnenkiel A. (1977), *Administracja w Polsce: zarys historyczny*, Książka i Wiedza, Warszawa.
- Barański M., Kantyka S., Kubas S., Kuś M. (2007), *Samorząd terytorialny i wspólnoty lokalne*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej TWP, Warszawa.
- Bartkowski J., Nalewajko E., Post B., Słodkowska I. (2016), *Droga do samorządności terytorialnej. Polska 1989–1990*, Instytut Studiów Politycznych Polskiej Akademii Nauk, Warszawa.

- Bartkowski J. (2020), *Polityczne postawy i zachowania wyborców wiejskich na tle ogólnopolskim*, [in:] J. Wilkin, A. Hałasiewicz (eds.), *Polska wieś 2020. Raport o stanie wsi*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa.
- Beshi T.D., Kaur R. (2020), *Public Trust in Local Government: Explaining the Role of Good Governance Practices*, "Public Organization Review", vol. 20, p. 339, <https://doi.org/10.1007/s11115-019-00444-6>
- Błaś A., Boć J., Jeżewski J. (2003), *Administracja publiczna*, Kolonia Limited, Wrocław.
- Boć J. (ed.) (2001), *Powiat: z teorii, kompetencje, komentarz*, Kolonia Limited, Wrocław.
- Boguszewski R. (ed.) (2010), *Ocena działalności władz lokalnych, czyli co się zmieniło w naszych miejscowościach od ostatnich wyborów samorządowych*, Komunikat z badań Centrum Badań Opinii Społecznej nr BS/127/2010, Warszawa.
- Boguszewski R. (2016), *Polska samorządność w ocenie i działaniu*, [in:] T. Herudziński, P. Swacha (eds.), *Spoleczności lokalne wobec wyzwań współczesności*, Wydawnictwo SGGW, Warszawa, pp. 163–174.
- Boguszewski R., Czarnowska D., Dziwulska D. (2018), *Współdecydowanie mieszkańców o sprawach lokalnych w kontekście rozwoju społeczeństwa obywatelskiego w Polsce na przykładzie m.st. Warszawy*, [in:] R. Boguszewski (ed.), *Spoleczeństwo obywatelskie w teorii i praktyce*, Wydawnictwo SGGW, Warszawa.
- Bożewicz M. (ed.) (2018), *Wybory samorządowe – ich wygrani i zadowolenie Polaków z wyników*, Komunikat z badań Centrum Badań Opinii Społecznej nr 161/2018, Warszawa.
- Bukowski Z., Jędrzejewski T., Rączka P. (2013), *Ustrój samorządu terytorialnego*, Towarzystwo Naukowe Organizacji i Kierownictwa "Dom Organizatora", Toruń.
- Burdziej S. (2016), *Legitymizacja władzy a sprawiedliwość proceduralna*, „Studia Socjologiczne”, no. 4(223), pp. 167–199.
- Cheema G.S. (2010), *Building trust in government: An introduction*, [in:] G.S. Cheema, V. Popovski (eds.), *Building Trust in Government: Innovations in governance reform in Asia*, United Nations University Press, New York, pp. 8–9.
- Coleman J. (1990), *Foundations of Social Theory*, Harvard University Press, Cambridge – London.
- Ćwiertniak B., Tarniewska-Peszko M. (1991), *Pracownicy samorządowi*, Wydawnictwo Prawnicze i Ekonomiczne "Lex", Gdańsk.
- Dolnicki B. (2009), *Samorząd terytorialny*, Wolters Kluwer Polska, Kraków.
- Emilewicz J., Wołek A. (2000), *Reformatorzy i politycy: gra o reformę ustrojową roku 1998 widziana oczami jej aktorów*, Fundacja Rozwoju Demokracji Lokalnej, Warszawa.
- Faliński S. (2013), *Warszawski samorząd terytorialny w latach 1990–2002: geneza, ustrój, idee ustrojowe, aktywność*, Difin, Warszawa.
- Feliksiak M. (ed.) (2020), *Poczucie wpływu na sprawy publiczne*, Komunikat z badań Centrum Badań Opinii Społecznej nr 27/2020, Warszawa.
- Feliksiak M. (ed.) (2020a), *Ocena działalności instytucji publicznych*, Komunikat z badań Centrum Badań Opinii Społecznej nr 38/2020, Warszawa.
- Fukuyama F. (1997), *Zaufanie: kapitał społeczny a droga do dobrobytu*, transl. A. Śliwa, L. Śliwa, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa – Wrocław.
- Gendźwił A. (2017), *Różne wybory, różne elektoraty? Specyfika uczestnictwa w wyborach lokalnych*, "Studia Socjologiczne", no. 1(224), pp. 81–102.
- Gendźwił A. (ed.) (2018), *Wybory samorządowe – znaczenie, gotowość uczestnictwa oraz zainteresowanie decyzjami władz różnych szczebli*, Komunikat z badań Centrum Badań Opinii Społecznej nr 23/2018, Warszawa.
- Gendźwił A., Żerkowska-Balas M. (2018), *Polacy o samorządach. Opinia publiczna u progu samorządowej kampanii wyborczej*, Fundacja im. Stefana Batorego, Warszawa.

- Gendźwiłł A., Żółtak T. (2020), *Ile partii w samorządzie? Partie sejmowe i listy lokalne w wyborach władz gmin w latach 2002–2018*, „Studia Regionalne i Lokalne”, no. 2(80), pp. 40–66.
- Hall A. (2011), *Osobista historia III RP*, Rosner i Wspólnicy, Warszawa.
- Herrmann M. (ed.) (2010), *Samorządność w Polsce – bilans dwudziestolecia*, Komunikat z badań Centrum Badania Opinii Społecznej nr BS/144/2010, Warszawa.
- Herudziński T. (2019), *Społeczna recepcja władz samorządowych w Polsce*, [in:] J. Itrich-Drabarek, J.G. Otto (eds.), *Wybory samorządowe – samorządowe wybory*, Dom Wydawniczy Elipsa, Warszawa.
- Hipsz N. (ed.) (2015), *25 lat państwa obywatelskiego. Społeczne oceny samorządności terytorialnej*, Komunikat z badań Centrum Badania Opinii Społecznej nr 69/2015, Warszawa.
- Izdebski H. (2009), *Samorząd terytorialny. Podstawy ustroju i działalności*, LexisNexis, Warszawa.
- Jaworska-Dębska B. (2020), *Partycypacja społeczna w samorządzie terytorialnym: przemiany koncepcji prawnej i praktyki w latach 1990–2020: zagadnienia wybrane*, „Samorząd Terytorialny”, no. 3, pp. 49–64.
- Kallas M. (2007), *Historia ustroju Polski*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Kisiel W. (2003), *Ustrój samorządu terytorialnego w Polsce*, LexisNexis, Warszawa.
- Kulesza M., Regulski J. (2009), *Droga do samorządu: od pierwszych koncepcji do inicjatywy Senatu (1981–1989)*, Wolters Kluwer Polska, Warszawa.
- Leoński Z. (2006), *Samorząd terytorialny w RP*, C. H. Beck, Warszawa.
- Levitas A. (2018), *Local government reform as state building: What the Polish case says about “decentralisation”*, „Zarządzanie Publiczne”, no. 3(45), pp. 9–10, <https://doi.org/10.15678/ZP.2018.45.3.01>
- Mazuryk M. (2013), *Pracownicy samorządowi: zarys problematyki*, „Ius Novum”, no. 3, pp. 153–166.
- Meyer S., Ward P.R. (2009), *Reworking the sociology of trust: making a semantic distinction between trust and dependence*, The Future of Sociology. Proceedings of the Australian Sociological Association Conference.
- Milczarek T. (1999), *Samorząd powiatowy*, Infor, Warszawa.
- Mizgalski J., Sielski J. (eds.) (2012), *Samorząd miejski i jego elity*, Wydawnictwo im. Stanisława Podobińskiego Akademii im. Jana Długosza, Częstochowa.
- Mołdawa T. (ed.) (2008), *Konstytucje Polskie 1918–2008*, Dom Wydawniczy Elipsa, Warszawa.
- Mungiu-Pippidi A. (ed.) (2015), *Public Integrity and Trust in Europe*, European Research Centre for Anti-Corruption, Berlin.
- Niewiadomski Z. (1998), *Ustrój samorządu terytorialnego i administracji rządowej po reformie: zbiór aktów prawnych*, Difin, Warszawa.
- Niziołek M. (2008), *Problemy ustroju aglomeracji miejskich ze szczególnym uwzględnieniem Warszawy*, Wolters Kluwer Polska, Warszawa – Kraków.
- Nowacka E.J. (2005), *Polski samorząd terytorialny*, LexisNexis, Warszawa.
- Nowacka E.J. (2010), *Samorząd terytorialny jako forma decentralizacji administracji publicznej*, LexisNexis, Warszawa.
- Olszewski P. (2007), *Samorząd terytorialny w programach ugrupowań politycznych w Polsce (1989–1998)*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń.
- Omyła-Rudzka M. (ed.) (2020), *Zaufanie społeczne*, Komunikat z badań Centrum Badania Opinii Społecznej nr 43/2020, Warszawa.
- Piasecki A.K. (2003), *Pracownicy samorządowi (1990–2002)*, „Samorząd Terytorialny”, no. 9, pp. 3–15.
- Piasecki A.K. (2009), *Samorząd lokalny i wspólnoty lokalne*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Piekara A. (2005), *Administracja, samorząd terytorialny, aktywność społeczna i rozwój*, Centrum Studiów Samorządu Terytorialnego i Rozwoju Lokalnego Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa.

- Pius XI (1931), *Quadragesimo Anno*, http://www.vatican.va/content/pius-xi/en/encyclicals/documents/hf_p-xi_enc_19310515_quadragesimo-anno.html (accessed: 17.05.2021).
- Podgórski K., Martysz Cz. (1998), *Samorząd powiatowy: praktyczny komentarz do ustawy z dnia 5 czerwca 1998 r.*, Zachodnie Centrum Organizacji, Katowice – Zielona Góra.
- Putnam R.D. (1995), *Demokracja w działaniu: tradycje obywatelskie we współczesnych Włoszech*, transl. J. Szacki, Społeczny Instytut Wydawniczy Znak, Fundacja im. Stefana Batorego, Kraków – Warszawa.
- Putnam R.D. (2000), *Bowling Alone. The Collapse and Revival of American Community*, Simon&Schuster Paperbacks, New York, <https://doi.org/10.1145/358916.361990>
- Regulski J. (2014), *Życie splecione z historią*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław.
- Şahin A., Taşpınar Y. (2015), *Citizens' Trust in Public Institutions: A Field Study*, IIAS-IISA International Congress of The International Institute of Administrative Sciences, Rio de Janeiro.
- Stępień J. (2020), *Samorząd wolności*, Wydawnictwo Nieoczywiste, Warszawa.
- Swianiewicz P. (2010), *Local democracy*, [in:] J. Kucharczyk, J. Zbieranek (eds.), *Democracy in Poland 1989–2009. Challenges for the future*, Poland Democracy Watch, Warszawa.
- Swianiewicz P. (2012), *Środki unijne w samorządach – kto korzysta najczęściej*, „Samorząd Terytorialny”, no. 5, pp. 9–24.
- Sześciło D. (2018), *Recydywa centralizmu? Zmiany w polityce państwa wobec samorządu po 2015 roku*, Fundacja im. Stefana Batorego, Warszawa.
- Sześciło D. (2020), *Samorząd–centrum. Bilans po trzydziestu latach od odrodzenia się samorządu i pięciu latach nowego centralizmu*, Fundacja im. Stefana Batorego, Warszawa.
- Sztompka P. (1997), *Kulturowe imponderabilia szybkich zmian społecznych. Zaufanie, lojalność, solidarność*, „Studia Socjologiczne”, no. 4(147), pp. 5–19.
- Sztompka P. (2007), *Zaufanie. Fundament społeczeństwa*, Wydawnictwo Znak, Kraków.
- Tokarski M. (2017), *Samorząd lokalny jako beneficjent środków europejskich*, [in:] K. Czarnecki, A. Lutrzykowski, R. Musiałkiewicz (eds.), *Samorząd terytorialny w Polsce i Europie: aktualne problemy i wyzwania*, Wydawnictwo Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej, Włocławek, <https://doi.org/10.21784/SamorządTerytorialny.2017.015>
- Trutkowski C. (2016), *Skuteczny urząd samorządowy. Rozwój kompetencji kadr jako element budowy sprawnej administracji lokalnej*, Fundacja Rozwoju Demokracji Lokalnej, Warszawa.
- Van de Walle S. (2017), *Trust in public administration and public services*, [in:] C. Moedas (ed.), *Trust at Risk: Implications for EU Policies and Institutions*, Publications Office of the European Union, Luxembourg, p. 120.
- Wciórka B. (ed.) (2002), *Jacy jesteście? Zaufanie Polaków do ludzi i instytucji publicznych oraz gotowość do współpracy*, Komunikat z badań Centrum Badania Opinii Społecznej nr BS/40/2002, Warszawa.
- Wenzel M. (ed.) (2002), *Oceny działalności instytucji publicznych*, Komunikat z badań Centrum Badania Opinii Społecznej nr BS/78/2002, Warszawa.
- Wiśniewski M. (2015), *Zaufanie do samorządu terytorialnego w Polsce – próba oceny*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny”, no. 3(77), pp. 321–334, <https://doi.org/10.14746/rpeis.2015.77.3.22>
- Witkowski W. (2007), *Historia administracji w Polsce: 1764–1989*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Właźlak K. (2010), *Rozwój regionalny jako zadanie administracji publicznej*, Wolters Kluwer, Warszawa.
- Wojarska M., Zabielska I. (2015), *Samorząd lokalny jako beneficjent funduszy unijnych (na przykładzie gmin województwa warmińsko-mazurskiego)*, „Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu”, no. 380.

- Wróbel S. (ed.) (2008), *Samorząd miejski: zadania, instytucje, formy*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Bankowej w Poznaniu, Poznań – Chorzów.
- Zawadzka B. (1993), *Województwo i region: wnioski z doświadczeń francuskich*, Agencja Scholar, Warszawa.
- Zieliński E. (2013), *Administracja rządowa i samorządowa w Polsce*, Oficyna Wydawnicza Aspra-JR, Warszawa.

Legal acts

- Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz.U. Nr 78 poz. 483 ze zm.).
- Ustawa z dnia 8 marca 1990 r. o zmianie Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej (Dz.U. 1990 Nr 16 poz. 94).
- Ustawa z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie terytorialnym (Dz.U. 1990 Nr 16 poz. 95).
- Ustawa z dnia 8 marca 1990 r. – ordynacja wyborcza do rad gmin (Dz.U. 1990 Nr 16 poz. 96).
- Ustawa z dnia 22 marca 1990 r. o pracownikach samorządowych (Dz.U. 1990 Nr 21 poz. 124).
- Ustawa z dnia 17 maja 1990 r. o podziale zadań i kompetencji określonych w ustawach szczególnych pomiędzy organy gminy a organy administracji rządowej oraz o zmianie niektórych ustaw (Dz.U. 1990 Nr 34 poz. 198).
- Ustawa z dnia 18 maja 1990 r. o ustroju miasta stołecznego Warszawy (Dz.U. 1990 Nr 34 poz. 206).
- Ustawa z dnia 25 marca 1994 r. o ustroju miasta stołecznego Warszawy (Dz.U. 1994 Nr 48 poz. 195).
- Ustawa z dnia 5 czerwca 1998 r. o samorządzie powiatowym (Dz.U. 1998 Nr 91 poz. 578).
- Ustawa z dnia 5 czerwca 1998 r. o samorządzie województwa (Dz.U. 1998 Nr 91 poz. 576).

RESTITUCJA SAMORZĄDU TERYTORIALNEGO W POLSCE W LATACH 90. SPOŁECZNE POSTRZEGANIE REFORM ADMINISTRACYJNYCH

Abstrakt. Jednym z najważniejszych kroków w przejściu od „realnego socjalizmu” do demokracji był proces decentralizacji administracyjnej. W niecałe 10 lat po porozumieniach Okrągłego Stołu polski parlament był w stanie wprowadzić reformy, które zmieniły strukturę samorządów. Stworzył trzy szczeble samorządów i zapewnił redystrybucję władzy, odpowiedzialności, zadań i kompetencji między rządem (i jego instytucjami) a samorządami. Pierwszym celem artykułu jest przedstawienie tego procesu oraz wskazanie kluczowych decyzji i działań podejmowanych przez polski parlament. Druga część artykułu opiera się głównie na wynikach badań przeprowadzonych przez CBOS i organizacje pozarządowe. Dane pokazują, jak samorząd był postrzegany przez Polaków w ciągu ostatnich dwóch dekad, dostarczają informacji o poczuciu wpływu na sprawy lokalne, znaczeniu wyborów samorządowych, zaufaniu do władz lokalnych, wierze we wpływ władz lokalnych na rozwój lokalny, postrzeganiu roli i autonomii władz lokalnych. Druga część artykułu zawiera również wtórną analizę danych dotyczących frekwencji wyborczej w polskich wyborach samorządowych.

Słowa kluczowe: decentralizacja, reformy administracyjne, samorząd, społeczne postrzeganie.

Žarko Lazarevič*

 <https://orcid.org/0000-0003-4635-4309>

ECONOMIC FOUNDATIONS OF CONFLICTS AND SOLIDARITY WITHIN THE TRADITIONAL RURAL COMMUNITY OF SLOVENIA

Abstract. The following article focuses on the economic conflicts in the local rural communities in Slovenia until World War II and analyses the example of the privatisation of a public good, the relations between labour and capital, and economic solidarity in form of cooperatives as a tool for ensuring social cohesion at the local level. The author presents a viewpoint that the feeling of social justice (moral economy) represented a cohesive element in the analysed local communities. Justice, defined according to the rules of traditional law, provided the relations in the local communities with a status of legitimacy. If the feeling of justice was questioned, then the legitimacy of the social relations and consequently the cohesion of the local communities were uncertain as well.

Keywords: local communities, conflicts, social justice, moral economy, cohesion, Slovenia.

1. Introduction

The article focuses on the economic conflicts in the local rural communities in Slovenia until World War II. As this is an exceedingly extensive topic, the article is restricted to the historiographical presentation of a few examples that attest to the existence of these conflicts and their influence on the cohesion of the local communities. The contents regarding the privatisation of a public good, the relations between labour and capital, and the economic solidarity or cooperatives as a tool for ensuring social cohesion at the local level will be presented as examples of the ongoing processes in the local communities.

* Professor of economic and social history, Institute of Contemporary History, Privoz 11, 1000 Ljubljana and University of Primorska, Titov trg 4, Koper, Slovenia, e-mail: zarko.lazarevic@guest.arnes.si

The discussion builds on the assumption that local communities are a combination of social units and systems which perform the major social functions having local relevance (Kreps, Wenger 1973). Or with other words, local communities are fundamental social organizations of a territorial or other character, where everyday interests and other social practices of various social actors are realized (Fine 2010). In the process of the realization of individual interests, conflicts arise between the general and partial interests. Kreps and Wenger summarized the results of previous sociological research to conceptualize the theory of conflict in local communities. As a starting point, they pointed out that the conditions for the outbreak of the conflict must be established. Relying in part on James Coleman and his book *Community Conflicts* (1957) and from their own research, they propose the following typology of the causes of conflict in the local community.

1. An intervening event occurs which impinges, in some way, upon one or more of the basic community functions.
2. The impact of events must be differential; systemic reactions is differential on the basis of vested interests.
3. Opportunities must be available for response to the event, i.e. the event must not be one in which community is completely overwhelmed and its members are unable to act (Kreps, Wenger 1973: 161).

They go on to say that there is a correlation between conflicts and structural changes in the local community. Changes because of conflicts depend on the relations of social and economic power, stratification, cohesion or internal integration and participation in public sphere of members of the local community (Kreps, Wenger 1973: 173). Bell and Newby (1982: 242–249) agree with this view, also by referring to Coleman's work.

The awareness of conflicts and the path to their resolution is vital for understanding the ongoing processes in the local communities. Furthermore, conflicts set out the conditions for the co-existence and long-term stability of such institutions. Local communities are microcosms of human relations, statuses and positions, ascribed significances, and formalised as well as informal institutions of the societal, social, and economic environment. The article emphasises the issue of social justice, which is underlined as a cohesive element of the local communities. The element of justice, defined according to the rules of traditional law rather than normative legal regulation, provides the relations in the local communities with a status of legitimacy. If the feeling of justice is questioned, then the legitimacy of the current relations and consequently the cohesion of any local community are uncertain as well. Historians as well as experts in other social sciences define such circumstances with the term "moral economy". It involves a social context in which the regulation of social life takes place based on the traditional norms and obligations outside the market mechanisms. The social justice ideals take precedence over the profit of individuals. A modern derivation defines the concept

of moral economy as the production, circulation, and application of values and feelings in a community when discussing particular social issues in various historical periods (Fassin 2012). The analysed examples come from the rural environment, as until World War II, Slovenia was a predominantly rural country. Two thirds of the population lived off agriculture, while the rural population represented the largest economic and social category (Lazarević 2015).

The article is partly based on the historical contextualisation of literary sources. The literature of the second half of the 19th century and the interwar period (especially the realism genre) was, with the necessary critical distance, recognised as an important source for the construction of the historical reality of these periods, as the relevant literature focused on individuals, families, or villages – i.e., on those segments of the society that the historical sources, written by the authorities, only rarely describe (Blum 1982: 122–139; Smith Allen 1983: 233–252). In a way, in the historiography of older periods, literature represents what oral sources mean for sociologists, ethnologists, and anthropologists in modern research.¹

2. Privatisation of a public good

In his novel *Krka umira* (Krka Is Dying), Janez Dular (1992) presented the rural world, economic interests, and social relations at the end of the 19th century with the example of the right to exploiting the economic potentials of the river Krka – a model example of the concept of the moral economy (Arnold

¹ The interest in the local communities is not only evident in historiography, but rather – in the Slovenian case – also clearly present in sociology and ethnology (anthropology). I only refer to two examples, which are – by taking into account the historical dimension – closest to historical epistemology. In the 1960s, a special branch of studying the local communities formed in sociology. Under the leadership of Zdravko Mlinar and with the assistance of American sociologists, the field of study and research called “sociology of local communities” was established. Mlinar later wrote that he decided for the name “sociology of local communities” because he wanted to transcend what had been, for him, an unproductive dichotomy between rural and urban sociology (Mlinar 2005: 40–44). Ethnological efforts started at approximately the same time. The extensive yet unfinished project *Etnološka topografija slovenskega etničnega ozemlja* (Ethnological Topography of the Slovenian Ethnic Territory, 1976), whose goal was to present the cultural, social, and economic changes in the Slovenian territory in the 20th century with the examples of more than 60 studies of the local environments, should be mentioned as well. If sociological studies focused predominantly on the various contemporaneous situations, the ethnological research was based on historical ethnology and attempted to register the processes taking place throughout the entire century. Despite the emphasis on the historical perspective, the ethnological works from this series, however, have been characterised with the circumstances of the times in which they were written. In the case of ethnological works, the studies of the local agricultural environments need to be underlined as well. The economic and social structures, relations, and cultural rituals of the everyday rural world have been analysed using the method of direct participation (Makarovič 1978).

2001: 93). Peasants would exploit the river – the water as well as the river's flora and fauna – as a public good. Everyone had access to this natural resource, and its exploitation was regulated informally. The problems in the local community escalate when a local magnate (Urbih) monopolises the river for his own profit. He purchases a concession and prohibits others from catching crayfish. Previously, the village economy was based mainly on free access to common (municipal) natural resources. When the concession operator restricts and abolishes the access to what used to be a public good, the economic interests in the village clash. An uprising of such magnitude occurs that police intervention is necessary to settle the situation and allow the concessionaire to assert his right to exploit the river's potentials. In the grand finale, the novel concludes with the crayfish dying due to a disease. The reason for the differentiation in the community thus disappears: the cause for greed is gone, and the relations of free access to a public good are re-established.

The local community, as depicted by the author, is a world of the authoritarian assertion of one's own economic and social interests on the one hand and conflicts within the rural community on the other hand. According to Jože Dular, peasants are mistrustful of all institutions (due to poor experience) and suspicious of the Church (the clergy as a part of the authorities), the political authorities and the existing economic system, as well as the judiciary as a tool of the economically and politically powerful. On these bases, Dular presented the rural communities facing the process of the profound economic and social transition in the last decades of the 19th century. The all-embracing commercialisation of life because of the institutionalisation of the capitalist forms of the economy resulted in considerable uncertainty and fear of the future. Agriculture faced a crisis spanning several decades – a true transformation depression that settled down towards the end of the 19th century, after the structure of cultivation and animal production had partially changed (Lazarević 2009: 106–112). Crayfish plague,² which was an actual phenomenon, thus functions as the allegory of the capitalisation of economic relations, which altered the very foundations of the economic and human mutual relations in the Slovenian countryside. The plague functions as an allegory of the conflict between the economic value systems (culture) of the traditional society and society organised on the basis of private capital interests.

Another question that the novel addresses is the relationship between the public and private – between the people's law and codified law. All of this culminates in the right to catch crayfish, which represents the core of the dispute. Is it possible to first monopolise (the state!) and then privatise (through a concession) a public good? Is it possible to privatise something that has previously been common and

² Crayfish plague was an epidemic of a water mould disease that caused the total extinction of the crayfish population in the Slovenian watercourses in the decades before the end of the 19th century. It was a process of European dimensions. Crayfish plague was introduced to the European watercourses with the importation of American crayfish. Unlike the European crayfish, the American varieties were resistant to the plague (Novice 1881: 213–214; Novice 1889: 1–3).

accessible to everyone? Privatisation undermines the traditional symbolic equality of the members of the village community and its cohesion. The work underlines that in the rural areas, wealth disparities and differences in the statuses of villagers were acceptable, as this involved traditional stratification relations. However, the villagers felt the discrimination regarding the access to and exploitation of public natural resources completely differently – with aversion. They were not only economically deprived but also symbolically humiliated, as they could no longer make use of a public good to which they had traditionally enjoyed all the rights. If we replace the crayfish with the various proceedings of dividing common land or settling easement rights, the processes of redefining the ownership relations in the Slovenian countryside after the abolishment of feudalism in the second half of the 19th century reveal themselves to us (Kačičnik Gabrič 2004). The author of the novel expressed the fears and hesitations that these processes had caused in the Slovenian countryside very suggestively:

I think, men and boys, that justice must be the same for all! Krka does not flow because of Urbih, and Urbih does not exist because of it! It belongs to all of us! Let me put it like this, to prevent misunderstandings: if you sow a field, whatever grows is yours; if you take care of grapevines, pruning them in the spring, hoeing them, and watering and protecting them in the summer, then whatever grows on them in the autumn belongs to you! If you have a piglet and you fatten it up over the year, then you yourself or whoever you share them with will eat sausages for Christmas! That is what I think: if you have sowed, you will reap! Crayfish, however, are not sown by anyone, and if they need to be reaped, we will all reap them rather than just Urbih... The crayfish belong to all of us, and we will all catch them! If you drink wine in a tavern, you pay for it, because that's innkeeper's wine; but if you drink water, it's free, because water has since forever belonged to everyone. And since water is common property, whatever swims in it is common as well! [...] Everything in it belongs to everyone, that's as clear as day! Everything, all of it! (Dular 1992: 67–68).

The central issue of the analysed novel *Krka umira* (Krka Is Dying) is the significance and scope of the concept of social and economic justice. The author addressed a crucial issue related to the process of social and economic modernisation. Based on the story of the crayfish, he underlined the redefinition of property rights in the countryside as a social phenomenon. His work thoroughly and forcefully dissects the question of the social legitimacy of privatising a public good and thus altering the very foundations of the established social and economic relations, as the process destroys the cohesion of the local community; breaches the informal rules, the rules of the people's (natural) law; generates a conflict between the local/partial (the village community) and the general (the state) on this basis; and defines adherences and social identities. The author presented the question of the separation between the public and private as well as the social implications of the privatisation of public goods by focusing on the concept of justice. According to Dular, the concept of justice is an ethical category, and the novel condemns the domination of the power of capital in the economic and social relations that ignores the ethical norms. In this context, Dular belonged to the

dominant part of the Slovenian public in the 1930s, which – based on the critique of the existing relations – demanded a reform of the existing system by increasing the social responsibility of capital.

3. Between labour and capital

Field workers represented a pressing issue in the local rural communities. Wage labour was by far the most important category of acquiring additional income at small farms. Many possibilities existed, yet already the contemporaries emphasised that the workforce supply exceeded the demand. On the one hand, farms larger than ten hectares already required additional workforce during the peak of the season, as family members were unable to do everything on their own. On the other hand, however, smaller farms in particular had an excess of workforce at their disposal due to the problem of rural overpopulation. Regarding the employment in agriculture and forestry, we should distinguish between two categories. The first was permanent employment, where people would perform all of the agricultural, forestry, or household jobs. As a rule, the permanently employed individuals were not married. They belonged to the peasant households and lived at the farms where they worked. They were paid in kind – with food, clothes, and accommodation. Only occasionally would they receive modest monetary payments. Their position depended on the economic power of the farms where they were employed. On medium-sized and smaller farms, the permanently employed workers shared the living standard of the farms' owners. The only difference was their accommodation: the lodging assigned to the employees was exceedingly modest and the habit of them simply sleeping in stables was widespread. The living and working conditions were somewhat better in the case of larger, more profitable farms (Vodopivec 1940: 227).

The second type of employment was not permanent but rather temporary, during the time when the seasonal nature of work in the agrarian sectors called for a larger number of workers. In the interwar period, payments were almost exclusively monetary. Such workers, paid by workdays, were mostly hired by the owners of the larger farms – i.e. the ones boasting more than ten hectares of land. According to the calculations, at the farms smaller than five hectares, the hours spent by the farmers and their families working and ensuring the resources for survival at their homesteads represented only 40% of their total available working time. To secure additional resources for survival or for investments in the economic and social modernisation, they had to resort to non-agricultural employment.

Hired work was therefore of crucial importance for a significant percentage of the rural population. According to the research conducted by Filip Uratnik in 1938, towards the end of the 1930s, as much as a third of the rural population allegedly gained additional earnings by working at other farms, most often in the immediate

vicinity. If we take into account these people's dependent family members, the numbers increase dramatically. Due to the predominantly low average income in agriculture, the wages of hired workers were correspondingly modest. Filip Uratnik estimated that the average daily wage of hired workers amounted to half of the daily earnings of industrial workers, which only covered the bare existential minimum (Uratnik 1938: 5–12, 62–76).

The position of permanently employed agricultural workers was especially problematic. Their status was regulated only informally, with oral contracts in line with the principles of the traditional law. In the case of old age, exhaustion, or illness, such workers only had the right to minimal care and modest accommodation as associated family members but were otherwise completely unprotected. In some cases, the care for obsolete workers was shared by the farm owners and the municipality. However, this did not protect the permanently employed agricultural workers from trouble. The obligations of the owners were merely moral rather than stemming from any social security of the workers. Farm owners could dismiss their workers without any reasons, explanations, or sanctions. Their moral reputation might have suffered in the community, which, however, acknowledged their right to dismiss workers – and the farm owners would regularly exercise it. This was the main problem of a vast number of farmhands, who became the burden of their municipalities, forced to live in poverty as beggars once they were no longer able to work. Due to such circumstances, conflicts and doubts abounded in the rural communities. The clash between empathy and the merciless reduction of farm management expenses resulted in uneasy and awkward mutual relations. The problem was far-reaching, exceeding the limits of the traditional law and moral obligations. In the 1930s, demands for the precise regulation of the position of agricultural workers were thus frequent but remained at the level of ideas.

The times when farms were passed on to the heirs were especially problematic. By taking over the farm, an heir needed to establish the relations between the master and the employees anew. This often led to disputes, and cases when some of the employees were simply dismissed – especially those who would soon need to be supported due to their old age – were frequent. The ties established between the late owners and workers as associated family members during their long years of service were thus severed. Meanwhile, the traditional regulation was clear in this regard: “A master is a master, and a farmhand is a farmhand. If the master tells the farmhand to pack up and leave, then the farmhand needs to get up and leave. That is how it has always been and how it will be forever, for otherwise, things would be wrong in the world” (Cankar 1907: 22).

This standpoint was opposed by the rights stemming from years of working at a farm. The rights originating from the traditional concept of social responsibility entailed appropriate and regular payment for the work performed, respect for the workers' dignity, and care or fair compensation for the workers in their old age and in case of other disabilities. Among the farmers who permanently employed

workers, these labour rights were not unconditional. They depended on the economic power, priorities, and dominant social relations in the microenvironment of the farm regardless of the local community's general concept of social justice. Their standpoint left no room for interpretation: the rights of the owners outweighed the rights of the workers. Property rights (formal legislation) were superior to labour rights (traditional law). The workers' welfare in the case of old age, disability, or illness was not an exclusively social "duty", but also or above all a discretionary right of the farmer: they could be observed or not. On the other hand, the workers saw dismissals as a profound injustice, lack of gratitude, and immoral denial of the acquired rights. The concept of social justice asserted itself at the intersection between labour rights and property rights. The debate had broader implications that transcended the agricultural industry. It was a reflection of the global discussions about the social responsibility of capital and the relations between labour and capital in the rural environment.

The conflicting relations and the fundamental dilemmas between labour (farmhand) and capital (farm) are expressed vividly, with obvious political tendencies, by the famous writer Ivan Cankar in a dialogue between the dismissed worker (farmhand Jernej) and a student.

Heirs and masters after their fathers – that is the custom, perhaps even a right, God only knows. But that's one thing. On the other hand: Jernej has laboured and kept on building for forty years, God has blessed his work so that it has come to abundant fruition a hundred and a thousand times. Whose labour is it and whose fruit? – That's what I want you to tell me! What worldly law and which of God's commandments have made it so that I don't have anywhere to lie down after I have made so much hay that to pile it all together would make a mountain taller than the hill in Ljubljana? That I don't even have a crust of bread after I've filled and stuffed Egyptian granaries full of rye, wheat, and buckwheat? That's what I want to know, scholar!

The student realised and understood and chuckled merrily. 'It is simply the law, Jernej: Jernej will build a house, and when he is finished, the master will sleep on the oven, while Jernej will be kicked out; Jernej will plough and sow and reap, yet the master will get the harvest and the bread, while only stones will be left for Jernej; Jernej will mow and thresh, bring in the hay and straw, and when he fills the barn and loft and stable, the master will enjoy a soft bed, while Jernej will face the cold hard road; Jernej and the master will both get old, yet only the master will sit by the fireside, light his pipe and doze off comfortably, while Jernej will hide behind the stable and drop dead on rotten litter. This is the work of worldly laws. Meanwhile, God commands you, Jernej, to suffer the injustice, and when your neighbour slaps you on the right cheek, turn to them the other also; and if he takes your coat, give him your shirt as well!' (Cankar 1907: 17).

4. Economic solidarity mechanisms

Until World War II, cooperatives were very successful in the Slovenian countryside, as they were based on mutual interests and solidarity. The cooperative movement as a whole exhibited multi-layered characteristics. It involved

a thorough restructuring of the economic and social power, operational models, and social discourse based on self-organisation, self-help, and self-responsible behaviour of the majority of the population within the capitalist economy. By establishing a network of cooperatives, the informal ways of self-organisation and self-help were institutionalised to the level where practically everyone could become a member – naturally, with the duty of being liable for the cooperative with all their property, which was a significant obligation. Among the economically and socially weaker strata, especially among the agricultural population, cooperatives were established as a model of responsible, self-protective economic and social behaviour. They became a tool for managing personal economic and social risks. Obviously, the organisational form that brought together the principles of small communities (associations) and the collective entrepreneurial initiative yielded socially and economically relevant results. Cooperative members usually had a threefold role. They were owners, creditors, and debtors. Cooperatives were owned and managed by its members. Thus, they were based on social capital – i.e., on the tight network of mutual relations in the local communities (Guinnane 2001: 366–389).

With their daily activities, cooperative members in small environments contributed greatly to the affirmation of social trust. This trust was very important, as the members would base some of their economic activities and interests on the cooperative. Without profound trust, it would be impossible for the system to function at all. Trust was based on unlimited solidarity, as all the members guaranteed the fulfillment of the cooperative obligations with all of their property and unpaid work. This had consequences. It was crucial to ensure transparent and prudent business operations, which was achieved by the cooperatives' modest size and with the revisions of business operations through cooperative unions. External revisions contributed decisively to the trust in the cooperatives' operations, as good business practices would thus form. The network of cooperatives had significant economic importance in the countryside. The centralised network of cooperatives allowed the farmers to enter the market and capitalist relations in an organised manner, thus exploiting the economy of scale regarding the sales as well as the purchase of goods for their own benefit. Such an approach contributed to the strengthening of purchasing power in the countryside, which was exceedingly important. Cooperatives established markets or demand in small environments. Farmers could submit their products to the cooperatives in the vicinity – without any special expenses and for the prices that were known in advance. Meanwhile, the processing and sales were taken over by the cooperative union. This resulted in good business practices as well, as due to the market demands, the networks of cooperatives leaned towards standardising the quality of agricultural products and thus contributed to the gradual improvement of quality in agriculture. Credit cooperatives, which simultaneously established the small capital market (microloans) and contributed greatly to alleviating the shortage of liquid assets among the

agricultural population, supported this process. They contributed to the decrease in interest rates, thus allowing numerous farmers and artisans to conduct small yet vital investments in technology or agricultural buildings. Financial services became more accessible in the countryside than ever before. The majority of the agricultural population was creditworthy only in the context of the network of cooperatives.

The cooperative network facilitated the adaptation of the majority of the population to the capitalist economy, thus representing a relatively cheap tool for managing social and economic risks. The benefits significantly outweighed the expenses involved in the membership and work in cooperatives. Cooperatives may have indeed functioned as an economic and social safety net, yet, on the other hand, they restricted their members to the framework of sectoral self-sufficiency and established additional mechanisms for the social (as well as political) control of their membership. They implemented a partial regulation of the consumer and economic practices as well as prioritised the economics of agricultural business operation. Individual cooperative members had to adapt their management norms (effectiveness of loan use, quality of products submitted, etc.) to the demands of the cooperatives (communities) or to the provisions of the contracts they concluded with the cooperatives. In the case of small cooperatives (a village or several settlements), it was important that the members all knew each other's habits, needs, character, and capabilities. Therefore, supervision would take place on a daily basis. When rules were breached, sanctions could be implemented through the mechanisms of social control with very modest expenses. Cooperatives could expel anyone who failed to meet the moral standards or otherwise betrayed the trust of the local environment. As business was restricted to the members of the small communities while cooperatives from elsewhere were exceedingly difficult or practically impossible to join, the members who failed to meet their contractual obligations were expelled, cut off from any cooperative support, and thus socially completely isolated. Economic and non-economic sanctions were therefore implemented. For these reasons, cooperatives represented a prominent means of social control.

In small communities, control was an everyday and automatic occurrence, and whoever betrayed the trust of the cooperative (the community) was sanctioned. They were excluded from the safety net and thus also from the local social network. Only strict mutual fulfillment of obligations ensured the continued existence of the cooperative system and common benefits – for the organisation as a whole as well as for its individual members. Solidarity was only possible if obligations were met. To put it differently, duties and benefits needed to be balanced in the long term (Lazarević 2011: 233–258).

Despite the principles of community and solidarity, cooperatives also provided opportunities for the various aspirations of their members. They were also frequently arenas where the prevailing social relations and existing social and economic power were additionally consolidated. Numerous examples of cooperatives indicate that these organisations would normally be controlled by

small groups of cooperative members – those that took part in general assemblies. Normally, the initial convention of the general assembly lacked a quorum. The rules set out, however, that after a two-hour break, the general assembly met a quorum even if only a minimal number of members were present, which was often abused: relatively small groups were thus allowed to control the cooperatives. These groups would select the members of the leaderships from among themselves as well as set out the membership conditions and credit policy. Their social and economic power in the small environments was thus consolidated. The auditors would regularly underline this fact and urge the bodies of the cooperatives to ensure greater transparency as well as call upon the membership to attend general assemblies in greater numbers (Granda 1992: 147–158).

At the local level, conflicts in the cooperatives were relatively frequent. Many of them originated in the contradictory position of cooperative members as co-owners and/or debtors/business partners. The situation and interests were different in every role. Cooperative members needed to balance their social and economic roles in the small rural cooperatives on a daily basis. Whenever they could not bring them completely in line with the momentary social or economic interests, conflicts arose. These sorts of conflicts would only rarely be publicly known except in the local communities. They would not leave many traces and were, as a rule, solved at the informal level, with informal mechanisms and sanctions, if necessary.

One of the preserved written examples from the beginning of the 20th century involved a conflict between the cooperative members regarding the organisation of a credit cooperative. Credit cooperatives were organised on two foundations. The difference was in the form of the guarantee and the number of shares. The majority of members in the analysed cooperative demanded that the cooperative should be reorganised in accordance with the principle that every member only had a single share and one vote, and that the interest rates of their shares should be higher (the Raiffeisen model). The minority argued in favour of the principle that a single member could possess several shares and thus also multiple decision-making votes, while they wanted the profits to be divided among the members according to their shares (the Schulze-Delitsch model). In the dispute that hampered the operations of the local cooperative for a long time, the issues of social power relations intensified in the concrete environment: at first in the cooperative itself, but later also generally, in the local environment. Credit flow control provided social power. The dispute subsided after the loudest proponent of the cooperative's transformation had been excluded from it. However, the cooperative in question was not destined for long-term peace. In 1909, rumours spread that its liquidity was threatened, as it did not have a sufficient guarantee for its deposits. This probably resulted from the dispute presented earlier. The rumours of insufficient liquidity spread due to the reorganisation of the cooperative. According to the existing rules, the cooperative's obligations were guaranteed by the members up to the

value of their shares. This was therefore a limited guarantee, and the fact resulted in rumours that the cooperative lacked sufficient resources to ensure liquidity. The proponents of the transformation demanded that the obligations should be guaranteed by all members with all of their property (the Raiffeisen model). The rumours had consequences: the people started withdrawing their deposits. The management of the savings bank responded to the increased withdrawals with the decision that apart from the members' shares, the deposits would also be guaranteed by the members of the management with all of their property. This measure was sufficient for a while, as the members of the cooperative's leadership were the wealthiest individuals in the local community (Spominski spis 1928: 22).

5. Conclusion

The purpose of the article was to underline the importance of studying the economic conflicts in the local communities. The presented examples belong to the concept of moral economy, the concept of hierarchical relations between public and private interests that can be based on the opposing interests of the traditional informal and formal legislative regulation. Rural communities represent the article's main focus. The economic conflicts in the local community are sensitive in nature: they entail a deviation from or the search for social balance or communal cohesion. This is an important aspect, as rural communities are based on closely intertwined family and neighbourhood relations with a significant degree of social control mechanisms as well as possibilities for sanctioning. The examples of the presented rural communities attest to the importance of the social justice (moral economy) concept, based on the institutions of the informal (traditional) law. They also attest to a clear relationship between public and private. If the feeling of justice was questioned, then the legitimacy of the current relations and consequently the cohesion of any local community were uncertain as well. The resolution of the oppositions involved exclusion as well as various forms of social sanctions in view of the subject of the dispute.

Bibliography

- Arnold T.C. (2001), *Rethinking Moral Economy*, "The American Political Science Review", vol. 95(1), pp. 85–95, <https://doi.org/10.1017/S0003055401000089>
- Bell C., Newby H. (1982), *Community Studies. An Introduction to the Sociology of Local Community*, George Allen & Unwin, London–Boston–Sydney.
- Blum J. (1982), *Fiction and the European Peasantry: The Realistic Novel as a Historical Source*, "Proceedings of the American Philosophical Society", vol. 126(2), pp. 122–139.
- Cankar I. (1907), *Hlapec Jernej in njegova pravica*, Schwentner, Ljubljana.

- Coleman J.S. (1957), *Community Conflict*, The Free Press, Glencoe.
- Dular J. (1992), *Krka umira*, Dolenjska založba, Novo mesto.
- Etnološka topografija slovenskega etničnega ozemlja* (1976), Raziskovalna skupnost slovenskih etnologov, Ljubljana.
- Fassin D. (2012), *Moral Economy and Local Justice*, "Revue française de sociologie" (English Edition), vol. 53(4), pp. 439–443, <https://doi.org/10.3917/rfs.534.0657>
- Fine G.A. (2010), *The Sociology of the Local: Action and its Publics*, "Sociological Theory", vol. 28(4), pp. 355–376, <https://doi.org/10.1111/j.1467-9558.2010.01380.x>
- Granda S. (1992), *Poskus analize delovanja Hranilnice in posojilnice (Št. Peter pri Novem mestu)*, [in:] *Krekov simpozij v Rimu*, Mohorjeva družba, Celje, pp. 147–159.
- Guinnane T.W. (2001), *Cooperatives as Information Machines: German Rural Credit Cooperatives, 1883–1914*, "The Journal of Economic History", vol. 61(2), pp. 366–389, <https://doi.org/10.1017/S0022050701028042>
- Kačičnik Gabrič A. (2004), *O kmečkih dolgovich drugače: problem servitutnih pravic na posestvu Snežnik*, INZ, Ljubljana.
- Kreps G.A., Wenger D.E. (1973), *Toward a Theory of Community Conflict: Factors Influencing the Initiation and Scope of Conflict*, "The Sociological Quarterly", vol. 14(2), pp. 158–174, <https://doi.org/10.1111/j.1533-8525.1973.tb00851.x>
- Lazarevič Ž. (2009), *Plasti prostora in časa*, INZ, Ljubljana.
- Lazarevič Ž. (2011), *Cooperative Models, Practices, and Meanings: Tools for Coping with Personal and Social Risks*, "Megatrend Review: The international review of applied economics", vol. 8(2), pp. 233–258.
- Lazarevič Ž. (2015), *Spremembe in zamišljanja*, INZ, Ljubljana.
- Makarovič M. (1978), *Kmečko gospodarstvo na Slovenskem*, Mladinska knjiga, Ljubljana, <https://doi.org/10.7152/ssj.v11i1.3771>
- Mlinar Z. (2005), *Začetki sociologije lokalnih skupnosti v Sloveniji in sodelovanje z ameriškimi družboslovci*, "Glasnik Slovenskega etnološkega društva", vol. 45(4), pp. 40–44.
- "Novice" (1881), vol. 39, pp. 213–214.
- "Novice" (1889), vol. 47, pp. 1–3.
- Smith Allen J. (1983), *History and the Novel: Mentalité in Modern Popular Fiction*, "History and Theory", vol. 22, pp. 233–252, <https://doi.org/10.2307/2504982>
- Spominski spis Posojilnice v Ribnici 1888–1928 (1928), Ribnica.
- Uratnik F. (1938), *Poljedelsko delavstvo v Sloveniji*, Socialno-ekonomski institut, Ljubljana.
- Vodopivec V. (1940), *Pravni in socialno politični problemi poljedelskega delavstva*, "Sodobnost", vol. 8(5), pp. 226–230.

EKONOMICZNE PODSTAWY KONFLIKTÓW I SOLIDARNOŚCI WEWNĄTRZ TRADYCYJNYCH WIEJSKICH SPOŁECZNOŚCI W SŁOWENII

Abstrakt. Artykuł skupia się na konfliktach ekonomicznych w wiejskich społecznościach lokalnych w Słowenii do czasu rozpoczęcia II wojny światowej oraz na analizie przykładów prywatyzacji dóbr publicznych, relacjach między światami pracy i kapitału i na solidarności ekonomicznej pod postacią lokalnych kooperatyw jako narzędzia wzmacniającego spójność społeczną na poziomie lokalnym. Autor stawia tezę, że poczucie solidarności społecznej (ekonomia moralna) to element wzmacniający poczucie spójności społecznej w badanych społecznościach lokalnych.

Sprawiedliwość, definiowana z uwzględnieniem zasad tradycyjnego prawa, wpływa na status relacji społecznych na poziomie lokalnym w taki sposób, że stają się one prawomocne. Jeśli poczucie sprawiedliwości staje się dla obywateli problematyczne i kwestionowane, to prawomocność relacji społecznych, a w konsekwencji spójność społeczna lokalnej wspólnoty stają się niepewne.

Słowa kluczowe: społeczności lokalne, konflikty, sprawiedliwość społeczna, ekonomia moralna, spójność, Słowenia.

Daria Murawska*

 <https://orcid.org/0000-0002-6035-4535>

THE PERCEPTION OF LOCAL COMMUNITIES IN NON-FINANCIAL REPORTS OF COMPANIES

Abstract. Local communities are one of the important areas in the perspective of social development in the 21st century. Enterprises increasingly identify them as key stakeholder. This process is visible especially in companies that declare that they operate in a socially responsible manner. Currently, non-financial reports, which present key data on the achievements and priorities of activities in the field of Corporate Social Responsibility (CSR), become one of the basic tools of corporate communication. Non-financial reports are prepared based on standards and guidelines developed by independent international organizations and associations. The article verifies two aspects of addressing the subject of local communities in non-financial reports. First, it was analyzed to what extent the adopted standards require organizations to report in detail their activities for or with the participation of local communities, and then to what extent companies communicate their activities concerning local communities.

Keywords: local communities, stakeholders, Corporate Social Responsibility, non-financial reports.

1. Introduction

Non-financial reports of enterprises and other entities, such as social organizations, universities or cities, are becoming more and more popular publications, which becomes a permanent element of the functioning of a given organization. For a large group of organizations, these are still voluntary activities, most often as part of building transparency and willingness to demonstrate an approach based on the principles of Corporate Social Responsibility (CSR).

* PhD, Institute of Sociological Sciences and Pedagogy, Warsaw University of Life Sciences, ul. Nowoursynowska 166, building no. 4, 02-787 Warszawa, e-mail: daria_murawska@sggw.edu.pl

Non-financial reports, also known as social reports, sustainable development reports or CSR reports, were initially treated as one of the tools of communication with stakeholders and the organization's openness to their voice (Gołaszewska-Kaczan 2016). The production of many reports is often preceded by a survey or a more extensive form of communication with stakeholders, such as round table discussions (Konfederacja Lewiatan 2014). It is the social environment and key groups from the perspective of the company's operations that are indicated as their main recipients, in line with the assumptions of the stakeholder theory (Freeman 1984). In the field of economics, creating reports as part of non-financial reporting can also be argued in the light of other theories ethical-normative theory, institutional theory or the theory of legitimation (Fijałkowska et al. 2019). Based on reporting, it is also not clear how the relations between social reporting and accounting issues are shaped (Bek-Gaik, Krasodomska 2018). About the addressees of the reports, voices are raised that they remain documents that are read by a small group of recipients or become another corporate document, important for investors, not the public (Flower 2015).

Non-financial reports, usually issued on an annual or biennial basis, present the most important data as well as the company's approach to key areas in the field of social and environmental responsibility. Their content is a specific declaration of the company about its values, priorities and areas that it considers important and takes steps to further develop them. In business practice, they are also used as one of the tools that support company management (Miształ 2016).

The literature on the subject more and more often emphasizes the role of local communities and the involvement of business in their favour (Murawska 2020). Possible forms of cooperation are indicated, benefits for the company and the legitimacy of taking into account the interests of the immediate environment in the functioning of enterprises. Most often it is in the context of identifying possible risks. It is emphasized that it is important to engage in dialogue with stakeholders to adequately respond to the changes taking place and properly recognize the impact of the activities carried out concerning the environment, both social and environmental (Aluchna, Roszkowska-Menkes 2019). Aspects of this were also emphasized in various non-financial reporting standards, which indicate the local community as one of the important areas for analysis.

Based on the guidelines outlined above, it can be concluded that the published non-financial reports can be one of the key sources of information on how local communities are perceived, presented and what role companies assign to them. From the theory perspective, their importance is emphasized as one of the key stakeholders (Wolska 2015; Badura-Mojza 2017).

This article deals with the perception of local communities from the perspective of non-financial reports of companies, as an important source of information about the overall approach of the organization to the implementation of CSR assumptions. The author analyzed in two dimensions – the first element

was the assessment of non-financial reporting standards and how they deal with issues related to local communities. Then, non-financial reports of companies and their content were assessed in terms of presenting local communities and projects implemented for them or in cooperation with them.

2. Responsible business and non-financial reporting

Corporate Social Responsibility is a strategic approach to doing business that should be visible in all processes. Referring to the definition, it is worth pointing to the European Commission's communication in which CSR is defined as "the responsibility of enterprises for their impact on society" (European Commission 2011). The international standard ISO 26000 defines CSR as

the impact of the organization's decisions and actions on society and the environment, through transparent and ethical behaviour in seven areas, such as governance, human rights, labour practices, the environment, fair operating practices, consumer issues, and community involvement and community development (ISO 26000 2010).

Non-financial reports are an important tool related to, on the one hand, the organization of processes within the company, but also the communication of CSR achievements. The information published in them reflects the priorities indicated in the ESG guidelines and mainly relates to the area of environment, social and governance. These data become an information system about the organization, its achievements in the area of CSR, as well as information about threats that have a non-financial dimension, and occur due to the profile of activity (Tylec 2018).

The information published by organizations includes data on issues such as activities in the field of ethics, counteracting corruption, social projects, environmental protection projects or social involvement. They are used by companies for their purposes, but their publication nevertheless becomes a market requirement related to the expectations of stakeholders (Fernandez-Feijoo et al. 2014; Bini, Bellucci 2020).

A milestone influencing the popularization and dissemination of non-financial reporting standards was the publication of Directive 2014/95/EU of the European Parliament and the Council on disclosure of non-financial and diversity information by certain large entities and groups. It was the first document indicating the need to publish non-financial data for public trust entities and disclose relevant information regarding, inter alia, environmental, social and human rights issues.

About local communities, not only the subject matter will be important, but also the scope of activities reported by commercial entities. The dimension of community involvement seems to be a challenge in terms of how to measure the impact of a company (Bhāle, Bhāle 2018). There are no simple schemes, such as how hours worked by employees as part of employee volunteering or

completed social projects translate into real support and development of local communities. Some other activities can be assessed similarly. Indicators such as the sum of funds provided as donations or the number of supported organizations or institutions tell us nothing, except the scale of the company's involvement. It does not show how it influenced the inhabitants and a given local community. The most frequently reported data do not even indicate on whose initiative a given project was implemented and whether it is a response to a real need existing in a given community.

3. Non-financial reporting standards and local communities

The data provided in non-financial reports, in conjunction with the data from financial reports, give a full picture of how the company operates and allow it to be reliably assessed (Anam, Kacprzak 2017). Therefore, it is important that the reporting of data relating to CSR activities is based on specific indicators that will enable the company to be compared against the industry, country or global competition. The solution to this problem is the globally accepted standards of non-financial reporting. A discussion of the most important of them (Anam, Kacprzak 2017) is included in Table 1.

The Global Reporting Initiative, which is one of the most recognized international standards in the field of non-financial reporting, indicates GRI "exists to help organizations be transparent and take responsibility for their impacts so that we can create a sustainable future" (GRI 2021). A report prepared by an organization should not only be a communication tool, but also a management tool. Through reporting, the company should indicate both its strengths as well as discuss areas for improvement and set specific goals in this regard. Reading the issues covered by the GRI Standards indicate issues that should be prioritized by companies to contribute to social development.

In the field of non-financial reporting, you can find different guidelines under one topic. Such a situation can be observed in GRI, where a separate standard has been created, which describes the guidelines for cooperation with local communities. It is GRI 413: Local communities, published in 2016 (GRI 413: Local Communities 2016). As part of the local communities standard, they

are defined as persons or groups of persons living and/or working in any areas that are economically, socially or environmentally impacted (positively or negatively) by an organization's operations. The local community can range from persons living adjacent to an organization's operations, to those living at a distance who are still likely to be impacted by these operations (GRI 413: Local Communities 2016).

The standard indicates that the activities undertaken by an organization are of significant economic, social and cultural significance, as well as may be considered in terms of environmental impact on local communities. Bearing in

mind the responsibility of the organization in terms of building relationships with local communities, it should therefore try to anticipate and avoid the negative effects of its activities. The standard emphasizes that such actions will be possible if timely and effective stakeholder identification takes place.

Another standard that companies use is Communication on Progress (COP) by UN Global Compact (UN Global Compact 2013). It was developed for the needs of the signatories of the 10 Principles of the Global Compact. A valuable complement is a document Using the GRI G4 Guidelines to Communicate Progress on the UN Global Compact Principles which explains how to use the G4 Guidelines for the creation of a COP. Local communities are listed in Principle 1: Human Rights under the Society, aspect: Local Communities. Two indicators are indicated: G4-SO1: Percentage of operations with implemented local community engagement, impact assessments, and development programs G4-SO2: Operations with significant actual and potential negative impacts on local communities (UN Global Compact, GRI 2013).

Concerning the UN Guiding Principles, you can also use the UN Guiding Principles Reporting Framework. The main emphasis in the document is on human rights. The document, especially in the area of guidelines, mentions local context and local stakeholders, but there is no clear indication of local communities. They are cited in relation to selected indicators as examples, included in the detailed discussion as support guidance, however, their definition or clarification of how to define them is not indicated. Only the operating context has a definition indicating that it is “a location in which a company carries out business activities. It may refer to a country, region within a country or a local area” (Shift Project, Mazars 2015: 110).

The recognized standard is the International Integrated Reporting Framework, developed by the International Integrated Reporting Council (IIRC). The guidelines show the value of combining financial reporting with non-financial data. Local communities are identified as one of the stakeholders that benefit from an integrated report. In the section on financial information and other information, examples of cooperation with local communities are mentioned (IIRC 2013).

The standard available to the organization is also Guidance on Corporate Responsibility Indicators in Annual Reports, issued by the United Nations Conference on Trade and Development (UNCTAD). This document refers to the concept of stakeholders, including the surrounding community. The document emphasizes that “issues related to economic development are often the primary area of interest for an enterprise’s surrounding community” (UNCTAD 2008: 3). This covers a wide range of issues, including issues of workplaces, the method of reporting and considering possible complaints, management of safety, respect for human rights or management of local health, safety and security risks.

The OECD Guidelines for Enterprises Multinationals are also a valuable reference for reporting non-financial data. Reference to local communities already

appears in Chapter II – General Policies, point 3 indicates that enterprises should “encourage local capacity building through close cooperation with the local community, including business interests, as well as developing the enterprise’s activities in domestic and foreign markets, consistent with the need for sound commercial practice” (OECD 2011: 3). Point 14 emphasizes the need to engage stakeholders, as part of planning and decision making, that can significantly impact local communities (OECD 2011: 3). Local communities are also distinguished as one of the important stakeholders under the implementation of policies and laws. Stakeholder engagement, distinguished by two-way communication (OECD 2011: 25), should be an important action taken by companies.

The ISO 26000 standard distinguishes an area defined as community involvement and development. The local community has been defined as housing estates or other similar facilities in a geographic area close to the organisation’s headquarters or areas of influence of the organization. It is also indicated that local communities can also be understood as a group of people with certain common features, for example, a “virtual” community to which a given issue relates (ISO 26000 2010: 74). This is a clear signal that the local community does not have to be treated solely through the territorial prism, and a question of interest may be an important factor. The standard recommends that relations with communities should be based on social involvement, which is to translate into the development of the local community. The involvement and development of the local community have been identified as an integral element of sustainable development (ISO 26000 2010: 74).

The last document in question is the Polish Standard of Non-financial Information, the development of which was coordinated by the Association of Stock Exchange Issuers and the Reporting Standards Foundation. Within one of the three areas, the social and labour area (S) was distinguished. Sub-point. S.9 outlines the guidelines for local communities and community involvement (SIN 2017). Local communities are mentioned within the social environment. Their definition is not given in the standard, but the guidelines for companies refer to the impact on hybrids. More information is contained in Annex 5 to the Standard. Concerning local communities, the possible impact of the company’s operations, both in a positive and negative dimension, was emphasized.

It is most often treated as part of activities in the area of social involvement aimed at supporting the needs of local communities. At the same time, however, it is the overall impact of the company’s operating activities on the immediate environment, both in a negative and positive dimension (SIN, Annex 5 2017: 47).

Table 1. List of selected non-financial reporting standards

Standard name	Holder	Reference to local communities
G4 Sustainability Reporting Guidelines (GRI G4)	Global Reporting Initiative (GRI)	Yes
Communication on Progress (COP)	UN Global Compact	Yes
International Integrated Reporting Framework	International Integrated Reporting Council (IIRC)	Yes
Guidance on Corporate Responsibility Indicators in Annual Reports	UNCTAD – United Nations Conference on Trade and Development	Yes
KPIs for ESG	European Federation of Financial Analysts Societies (EFFAS) and DVFA Society of Investment Professionals in Germany	No
Model Guidance on Reporting ESG Information to Investors	Sustainable Stock Exchanges Initiative	No
UN Guiding Principles Reporting Framework	Human Rights Reporting and Assurance Frameworks Initiative (RAFI) which is a joint initiative of the international organization Shift and the consulting company Mazars	Yes
Principles for Responsible Investment	UN PRI	No
OECD Guidelines for Multinational Enterprises	Organization for Economic Co-operation and Development (OECD)	Yes
PN-ISO 26000:2012	International Committee for Standardization (ISO)	Yes
Tripartite declaration of principles. Concerning Multinational enterprises and social policy	International Labor Organization (ILO)	No
Standard of Non-Financial Information	The Stock Exchange Issuers Association and the Reporting Standards Foundation	Yes

Source: Own study.

Among the standards selected for analysis,¹ only 33% do not refer in any way to issues related to local communities or the immediate vicinity of the organization. Except for GRI 413 and ISO 26000, the standards do not contain a way of defining what local communities are and how to define them. It is worth considering possible implications for the description of local communities by companies that rely on these guidelines. It can be assumed that local communities are so obvious that there is no need to specify their essence in detail. However, one should bear in mind the example of the definition contained in ISO 26000, in the light of which such an approach does not seem appropriate, especially if we reduce the local community only to the dimension of territorial proximity, not taking into account the direction in which changes are taking place in society. The direction of social changes shows that we are evolving more and more towards the information society, especially virtual communities, one of the dimensions of which is non-spatiality (Smith 1992 after: Baran, Misiewicz 2014).

4. Methodology

In the conducted research, the reports submitted to the “Social Reports” competition, organized by the Responsible Business Forum and the consulting company Deloitte, were analyzed. In the 14th edition of the competition in 2020, 56 reports were submitted, of which 52 belonged to companies and the rest were published by non-governmental organizations and public institutions. Among the analyzed companies, all employed over 250 employees and represented the sectors of construction and real estate, energy, finance and banking, FMCG, trade, consulting, media, automotive, new technologies and IT, chemical industry, heavy industry, clothing industry, food industry, recycling, entertainment, raw materials and fuels, telecommunications and services.

The companies’ reports underwent a detailed assessment that included an analysis of stakeholder maps or lists, as well as areas of materiality defined by the companies. Additionally, the content of the reports was examined for described activities and projects for or with local communities.

5. Findings

Interestingly, virtually none of the companies decided to define what the local community means to them and how they understand it. This can only be inferred from the context of the activities described or the expressions used. Local

¹ Only those standards that related to non-financial reporting, disregarding strictly environmental standards, were analyzed.

communities are most often described through the prism of location – that is, they are the environment in which the company operates, has its headquarters or where it implements specific projects. For example, Arcelor Mittal, as part of its contact with local communities, points to “direct meetings with local authorities, social partners and residents of the towns neighboring our branches” (Arcelor Mittal 2019: 14) and emphasizes that “a large part of the local communities are the families of our employees” (Arcelor Mittal 2019: 4). Śnieżka made an attempt to define local communities, they indicate that local communities –

we perceive them as the strength of each region and country and we pay a lot of attention to them in our programs and projects. Striving for dialogue with the communities in which our companies are located, we engage in activities important from the perspective of their inhabitants. We also define locality as a determinant of social activity throughout the country, addressing our initiatives, among others to residents and units located in small towns or areas at risk of exclusion (Fabryka Farb i Lakierów Śnieżka 2019).

Energy and manufacturing companies made links to local communities more often, and financial institutions, including banks, were the least likely to do so. The TIM capital group defines the company’s direct neighbors among local communities, including “local authorities (especially in Siechnice and Wrocław), foundations and associations, beneficiaries of charity activities, hospitals, sports organizations” (TIM Capital Group 2019: 121). The detailed information published by the Lubelski Węgiel Bogdanka Capital Group, which mentions the local self-government administration, residents, social leaders, and local non-governmental organizations among the local communities, draws attention. There is also no consistency in distinguishing between the terms local authority and local communities. Among some companies, local authorities were treated as representatives of local communities, and some companies, such as Grupa Tauron or Kompania Piwowarska, indicated local communities separately and local authorities/local governments separately.

The analysis shows that companies that publish or name key stakeholders often indicate local communities among them. In the group of analyzed reports, it was done by 75% of all companies, while 8% did not define their stakeholders at all, writing e.g. about areas of influence or key capitals (Chart 1.). In total, 17% of the companies whose reports were analyzed did not indicate local communities among their stakeholders. It seems that local communities are, even if not a key, then a significant stakeholder from the perspective of companies, regardless of the profile of their business.

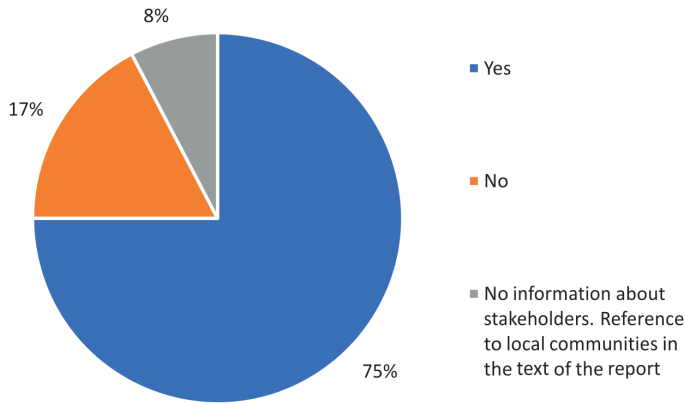

Chart 1. Local communities listed among stakeholders
Source: Based on own research.

An interesting observation is that even companies that did not mention local communities among stakeholders referred to them in their reports when writing about projects implemented for them (Chart 2.). In 81% of the analyzed reports, companies described social projects implemented for the benefit of local communities. The most frequently mentioned projects were charity and sponsorship projects as well as activities within employee volunteering programs. In 31% of reports, local communities were mentioned as partners or beneficiaries of ecological projects implemented, related to environmental protection activities (e.g. by introducing pro-ecological solutions) or conducting educational activities related to ecology.

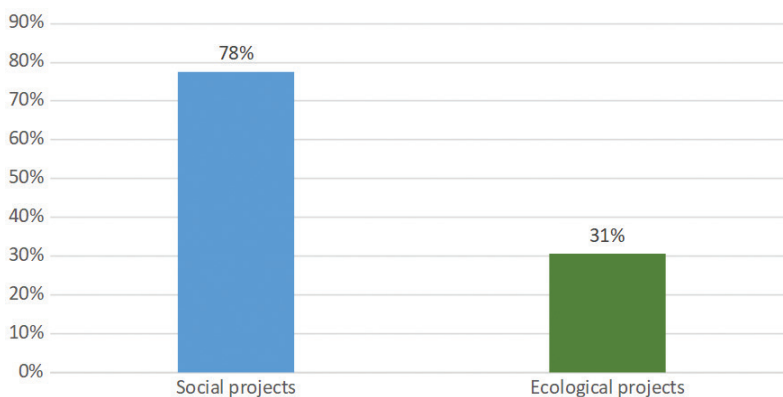

Chart 2. Types of projects for the benefit of the local community
Source: Based on own research.

In the analyzed reports, 40% of companies referred to GRI Standards and specific topic GRI 413: Local Communities. Only in 13% of the analyzed reports,

there was a reference to both GRI 413-1 (*Operations with local community engagement, impact assessments, and development programs*) and 413-2 (*Operations with significant actual and potential negative impacts on local communities*) disclosures. If a company only reported one disclosure from this area, 413-1 (21% of responses) was more often reported than 413-2 (6% of responses) (Chart 3.). Despite the growing popularity of reporting about GRI indicators, still, a smaller part of companies report activities for the benefit of local communities, referring to a specific indicator recommended by GRI.

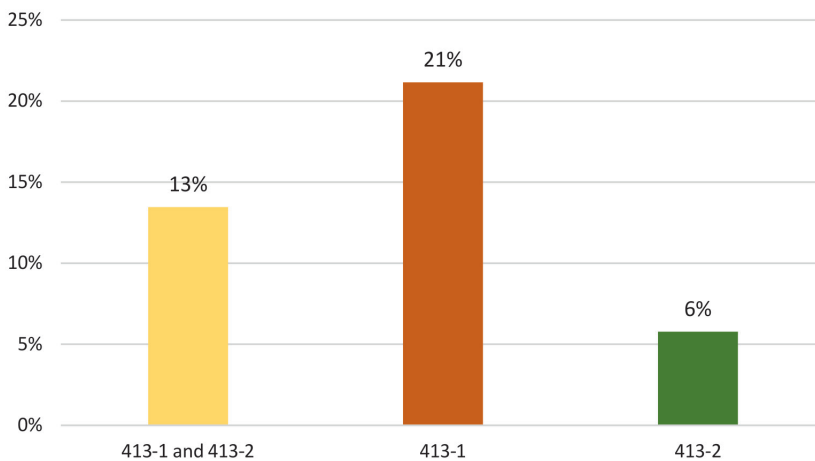

Chart 3. Reporting on the GRI 413 disclosures

Source: Based on own research.

6. Summary

The analysis of reporting standards and reports published by companies shows that, although local communities are shown as one of the important stakeholders, and the actions taken on their behalf are reported in more or less detail by companies, one can get the impression that they are not treated with due diligence and handled rather superficially. Below I present four key observations that summarize the analysis carried out.

First, companies do not decide to define local communities. There is no clear indication as to whether it happens only at the report level, or whether it is a group of such insignificance for them that they do not define it in detail also in the dimension of strategic documents. This raises the question of how effectively you can plan activities or communication, and measure your social impact without really knowing who is the beneficiary of the implemented initiatives.

Secondly, both in terms of the content of the studied standards and the approach of companies to the subject of local communities, it becomes visible that they are

defined through the prism of their geographical location and the area they occupy. Other dimensions relating to how the local community can be defined are ignored. Moreover, the thread of changes taking place in society is practically absent. Nowadays, we are even more connected with virtual communities and groups than with “traditional” local communities. Perhaps there will be a need to redefine the narrow understanding of local communities and extend this definition also to include various types of interest groups, including those existing in the virtual dimension.

Thirdly, the topic of local communities and activities undertaken in relation to them is still largely described only as part of philanthropy and social projects. The initiatives presented by companies largely boil down to voluntary projects carried out by employees as part of corporate employee volunteering programs and the undertaken charity activities consisting of making financial or material donations. There are still no interesting descriptions of practices that would indicate that local projects are created in response to the real needs of the local community.

Fourthly, visible both from the perspective of standards and what companies report is the question of how to measure the impact on the local community generated by companies, in a cross-sectional dimension, taking into account e.g. employment issues from local communities, social as well as environmental impact. Specific indicators are reported, such as the number of managerial staff recruited from the local community, the number of completed projects or donated funds, but the question of how this affects the development of the local community in the long term remains unanswered.

In conclusion, it should be noted that companies that implement social projects are more likely to write about local communities, if only because it is easier for them to find data that will show their commitment in a positive light. Unfortunately, measuring the negative impact boils down to a standard wording underlining that no complaints were received from the local community. Being a good neighbour and partner for the company’s social environment means taking responsibility for the overall impact, both positive and negative. However, reporting on activities for the benefit of local communities still seems to be implemented without taking into account reliable data and long-term impact from enterprises. Without getting to know local communities and an honest answer to who they are for the company, it will not be possible to plan, implement, and even fewer report projects that will add value to building this relationship.

Bibliography

- Aluchna M., Roszkowska-Menkes M. (2019), *Non-financial Reporting. Conceptual Framework, Regulation and Practice*, [in:] A. Długopolska-Mikonowicz, S. Przytuła, Ch. Stehr (eds.), *Corporate Social Responsibility in Poland Strategies. Opportunities and Challenges*, Springer Nature Switzerland, Cham, pp. 213–236, https://doi.org/10.1007/978-3-030-00440-8_14

- Anam L., Kacprzak J. (eds.) (2017), *Raportowanie niefinansowe. Poradnik dla raportujących*, Ministerstwo Gospodarki, Warszawa.
- Arcelor Mittal Poland (2019), *Nasza stal buduje Twój świat. Raport zrównoważonego rozwoju*, https://poland.arcelormittal.com/fileadmin/Content/raporty/Raport_Zrownowazonego_Rozwoju_ArcelorMittal_Poland_2019.pdf (accessed: 15.01.2021).
- Badura-Mojza A. (2017), *Działania CSR wobec społeczności lokalnej wdrożone przez spółki branży paliwowej – stadium przypadku*, “Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Bankowej w Poznaniu”, vol. 73, no. 2, pp. 119–133.
- Bek-Gaik B., Krasodomska J. (2018), *Informacje niefinansowe jako obszar współczesnej sprawozdawczości przedsiębiorstw – definicja, źródła i proponowane kierunki badań*, “Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie”, vol. 2(974), pp. 25–40, <https://doi.org/10.15678/ZNUEK.2018.0974.0202>
- Bhāle S., Bhāle S. (2018), *CSR – In Pursuit of Sustainable Growth and Economic Development*, [in:] G. Gal, O. Akişik, W. Wooldridge (eds.), *Sustainability and Social Responsibility: Regulation and Reporting*, Springer Nature, Singapore, pp. 3–28, https://doi.org/10.1007/978-981-10-4502-8_1
- Bini L., Bellucci M. (2020), *Integrated Sustainability Reporting. Linking Environmental and Social Information to Value Creation Processes*, Springer Nature Switzerland, Cham, <https://doi.org/10.1007/978-3-030-24954-0>
- European Commission (2011), *A renewed EU strategy for 2011–2014 on Corporate Social Responsibility*, COM (2011) 681.
- Fabryka Farb i Lakierów Śnieżka (2019), <http://raportroczny2019.sniezka.pl> (accessed: 15.01.2021).
- Fernandez-Feijoo B., Romero S., Ruiz S. (2014), *Effect of Stakeholders’ Pressure on Transparency of Sustainability Reports within the GRI Framework*, “Journal of Business Ethics”, vol. 122(1), pp. 53–63, <https://doi.org/10.1007/s10551-013-1748-5>
- Fijałkowska J., Krasodomska J., Macuda M., Mućko P. (2019), *Sprawozdawczość niefinansowa. Regulacja i standaryzacja raportowania niefinansowego przedsiębiorstw*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin.
- Flower J. (2015), *The International Integrated Reporting Council: A story of failure*, “Critical Perspectives on Accounting”, vol. 27, pp. 1–17, <https://doi.org/10.1016/j.cpa.2014.07.002>
- Freeman R.E. (1984), *Strategic Management: A Stakeholder Approach*, Pitman, Boston.
- Gołaszewska-Kaczan U. (2016), *Raporty społeczne jako instrument budowania wizerunku firmy społecznie odpowiedzialnej*, “Studia i Prace Wydziału Nauk Ekonomicznych i Zarządzania Uniwersytetu Szczecińskiego”, no. 43/2, pp. 63–72, <https://doi.org/10.18276/sip.2016.43/2-06>
- GRI (2021), <https://www.globalreporting.org/about-gri/mission-history/> (accessed: 15.01.2021).
- GRI 413: Local Communities (2016), <https://www.globalreporting.org/standards/gri-standards-download-center/gri-413-local-communities-2016/> (accessed: 15.01.2020).
- International Integrated Reporting Council (IIRC) (2013), *The International <IR> Framework*, www.theiirc.org (accessed: 15.01.2021).
- ISO 26000 (2010), *Guidance on social responsibility*, ISO, Switzerland.
- Konfederacja Lewiatan (2014), *Dialog z interesariuszami. Jak rozmawiać, czyli jak usłyszeć i jak zostać wysłuchanym?*, http://konfederacjalewiatan.pl/legislacja/wydawnictwa/_files/publikacje/2014/Dialog_z_interesariuszami.pdf (accessed: 15.01.2021).
- Misztal A. (2016), *Raport społeczny jako narzędzie zarządzania CSR*, “Studia i Prace Wydziału Nauk Ekonomicznych i Zarządzania Uniwersytetu Szczecińskiego”, no. 43/1, pp. 75–86, <https://doi.org/10.18276/sip.2016.44/3-06>
- Murawska D. (2020), *Business involvement in activities for the benefit of local*, Scientific Quarterly “Organization and Management”, vol. 2, no. 50, pp. 133–150.

- OECD (2011), *OECD Guidelines for Multinational Enterprises*, OECD Publishing, <https://doi.org/10.1787/9789264115415-encommunities>
- Shift Project, Mazars (2015) *The UN Guiding Principles Reporting Framework with implementation guidance*, https://www.ungpreorting.org/wp-content/uploads/UNGPRreportingFramework_withguidance2017.pdf (accessed: 15.01.2021).
- Smith M. (1992), *Voices from the Well: The Logic of the Virtual Common*, [after:] Baran L., Misiewicz M. (2014), *Cyberprzestrzeń – nowe miejsce spotkań. Teoretyczna i psychologiczna analiza wirtualnych społeczności*, [in:] M. Wysocka-Pleczyk, K. Tucholska, *Człowiek zalogowany. Wirtualne społeczności*, Biblioteka Jagiellońska, Kraków, pp. 7–16.
- Standard Informacji Niefinansowych (SIN) (2017), Fundacja Standardów Raportowania, Warszawa.
- Standard Informacji Niefinansowych (SIN), Aneks 5 (2017), Fundacja Standardów Raportowania, Warszawa.
- TIM Capital Group (2019), *Raport zintegrowany Grupy Kapitałowej TIM za 2019 rok*, <http://raportyspoleczne.pl/wp-content/uploads/2020/08/Raport-zint-GK-TIM-za-rok-2019.pdf> (accessed: 15.01.2021).
- Tylec A. (2018), *CSR jako obszar raportowania niefinansowego w świetle rozszerzania zakresu ujawnień*, “Zeszyty Naukowe Politechniki Śląskiej. Seria Organizacja i Zarządzanie”, vol. 127, pp. 299–310.
- UN Global Compact (2013), *UN Global Compact Policy on Communicating Progress*, <https://www.unglobalcompact.org/welcome/business/communication-on-progress> (accessed: 15.01.2021).
- UN Global Compact, GRI (2013), *Making the Connection: Using the GRI G4 Guidelines to Communicate Progress on the UN Global Compact Principles*, <https://www.unglobalcompact.org/library/306> (accessed: 15.01.2021).
- UNCTAD (2008), *Guidance on Corporate Responsibility Indicators in Annual Reports*, United Nations, New York and Geneva, UNCTAD/ITE/TEB/2007/6, https://unctad.org/system/files/official-document/iteteb20076_en.pdf (accessed: 15.01.2021).
- Wolska G. (2015), *Zaangażowanie przedsiębiorstw w realizację koncepcji społecznej odpowiedzialności na podstawie badań empirycznych przeprowadzonych w Polsce*, “Studia Ekonomiczne”, Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach, no. 236, pp. 85–95.

POSTRZEGANIE SPOŁECZNOŚCI LOKALNYCH W RAPORTACH NIEFINANSOWYCH PRZEDSIĘBIORSTW

Abstrakt. Społeczności lokalne są istotną kategorią w perspektywie rozwoju społecznego w XXI w. Przedsiębiorstwa coraz częściej identyfikują je jako ich istotnych interesariuszy. Proces ten jest szczególnie widoczny w tych firmach, które deklarują, że działają w sposób odpowiedzialny społecznie. Obecnie raporty niefinansowe prezentujące kluczowe dane dotyczące osiągnięć i priorytetów działania w obszarze społecznej odpowiedzialności przedsiębiorstwa stały się jednym z podstawowych narzędzi komunikacji firmy z otoczeniem. Raporty niefinansowe są przygotowywane z uwzględnieniem standardów i wytycznych rozwijanych przez niezależne międzynarodowe podmioty i stowarzyszenia. Artykuł odnosi się do dwóch aspektów uwzględniających problem lokalnych społeczności w tego typu raportach. W pierwszej kolejności przeanalizowano, w jakim stopniu przyjęte standardy wymagają od organizacji szczegółowego raportowania ich działalności na rzecz lub z udziałem społeczności lokalnych, a następnie w jakim zakresie firmy komunikują o swoich działaniach dotyczących społeczności lokalnych.

Słowa kluczowe: społeczności lokalne, interesariusze, społeczna odpowiedzialność biznesu CSR, raporty niefinansowe.

Wojciech Poleć*

 <https://orcid.org/0000-0001-7353-9785>

„HORYZONTY TOŻSAMOŚCI” BURIACKIE SPOŁECZNOŚCI LOKALNE W MONGOLII

Abstrakt. W niniejszym artykule skupiam się na buriackich społecznościach lokalnych we wschodniej Mongolii. Poruszam kwestię roli społeczności lokalnych i lokalnych miejsc kultu dla budowania tożsamości na poziomie mezostrukturalnym, który można uznać za podstawowy poziom odniesień tożsamościowych. Podstawą niniejszych rozważań są badania o charakterze jakościowym przeprowadzone w lipcu i sierpniu 2019 r. w mongolskim ajmaku wschodnim w czterech buriackich społecznościach lokalnych. W moich rozważaniach staram się pokazać, że zastosowanie kategorii społeczności lokalnych jako punktu wyjścia analiz jest owocną strategią w przypadku analiz umiejscawiających badane społeczności w szerszych kontekstach społecznych, kulturowych i politycznych. Artykuł jest próbą zastosowania kategorii związanych z pojęciem społeczności lokalnych do opisu buriackich społeczności w Mongolii i wskazania, w jaki sposób pozaeuropejskie przykłady społeczności lokalnych mogą wzbogacić socjologiczną refleksję nad tego rodzaju grupami i różnymi poziomami tożsamości. Tytułowe „horyzonty tożsamości” są nawiązaniem do dorobku antropologii krajobrazu, której perspektywa stała się inspiracją w przygotowaniu tej pracy.

Słowa kluczowe: Buriaci, Mongolia, społeczności lokalne, wierzenia religijne, tożsamość, szamanizm, buddyzm, *oboo*, *nutag*.

1. Wprowadzenie

Idąc na wschód wzdłuż pięćdziesiątego równoleżnika, na którym znajdują się mniej więcej czeska Praga, a dalej Kraków, zauważymy miejsce, gdzie stykają się granice Rosji, Chin i Mongolii. Rosja zajmuje tu pozycję północną, Mongolia zachodnią, a Chiny – wschodnią. Obszar wokół tego miejsca, przecięty współcześnie granicami państwowymi, jest terenem zamieszkiwanym przez Buriatów.

* Dr, Katedra Socjologii, Instytut Nauk Socjologicznych i Pedagogiki, Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie, ul. Nowoursynowska 166, bud. 4, 02-787 Warszawa, e-mail: wojciech_polec@sggw.edu.pl

W niniejszym opracowaniu skupiam się na tych Buriatach, którzy mieszkają po mongolskiej stronie granicy. Patrząc z dzisiejszej perspektywy geopolitycznej, są oni potomkami uciekinierów z Rosji ogarniętej rewolucją październikową, którzy przekroczyli pobliską rosyjsko-mongolską granicę, by znaleźć schronienie przed represjami, jakie miały miejsce na obszarze, który miał się stać częścią Związku Radzieckiego. Ta geograficznie niedaleka migracja i późniejsze szczelne zamknięcie istniejących już wcześniej granic uczyniły z Buriatów zamieszkujących dzisiejszą północno-wschodnią Mongolię specyficzną grupę lokalną, która ma silne związki historyczne z Buriatami zamieszkującymi w Rosji (i była w latach 20. XX w. uważana przez Rosję za jej obywateli), ale przez Mongołów traktowana jest jako mongolska grupa lokalna (i obywatele Mongolii), gdyż Buriaci postrzegani są jako część szeroko rozumianego narodu mongolskiego (Ojuntungałag 2016). Z mongolskiego punktu widzenia są więc mongolscy Buriaci mniejszością etnograficzną, a ich migracja mogłaby być rozpatrywana w kontekście reemigracji czy też repatriacji. Przez Buriatów z Rosji uważani są oni z kolei za część narodu buriackiego.

W północno-wschodniej Mongolii Buriaci zamieszkują w dwóch ajmakach (odpowiednikach polskich województw) – chentejskim i wschodnim. W moim opracowaniu skupiam się na ajmaku wschodnim, w którym prowadziłem badania w 2019 r.¹, ale nawiązuję również do sytuacji Buriatów z ajmaku chentejskiego, których poznałem w 2014 r. podczas innego projektu badawczego.

Ważne dla dalszych rozważań jest to, że Buriaci tworzą w północnej części wyżej wymienionych ajmaków społeczności lokalne, które określane są (również z mongolskiego punktu widzenia) jako społeczności buriackie. Są to zwarte grupy dające się wyodrębnić z całości społeczeństwa mongolskiego nie tylko pod względem historycznie ukształtowanego składu demograficznego czy pewnych cech kulturowych i etnograficznych, ale również pod względem tożsamościowym. Istotną częścią moich dociekań jest właśnie to, w jaki sposób wyodrębniane są lokalne buriackie społeczności i jak negocjowane i interpretowane są charakteryzujące je cechy.

Moje badania nakierowane były przede wszystkim na problematykę współczesnego szamanizmu buriackiego, ale dostarczyły również ciekawego materiału badawczego odnośnie do tożsamości mongolskich Buriatów i tworzonych przez nich społeczności lokalnych, na czym skupiam się w tym opracowaniu. Jednym z ważnych aspektów moich badań było znaczenie lokalnych miejsc kultu, które w języku buriackim nazywane są *oboo*, zaś w języku mongolskim *owoo*. Niniejszy artykuł wypływa z mojego zainteresowania ekstensywnymi funkcjami kultu *oboo* w rozumieniu, które przyjmuję w sposób zbieżny do tego, jaki w socjologii religii stosowany jest dla opisu funkcji parafii w różnych płaszczyznach życia społeczności lokalnych. Poprzez funkcje ekstensywne rozumie się funkcje wychodzące poza czysto religijną rolę parafii, wskazując przede wszystkim na jej

¹ Badania odbyły się w ramach grantu NCN Miniatura 2 DEC- 2018/02/X/HS6/01283.

rolę więziotwórczą (Firlit 2018). W warunkach mongolskich nie można oczywiście mówić o takich parafiach jak w chrześcijaństwie, ale można mówić o społecznościach lokalnych, w których podobną, przynajmniej pod pewnym względem, funkcję pełnią kultury o charakterze szamanistycznym i buddyjskim (można też mówić o parafiach buddyjskich – w języku buriackim *żyndag*). Celem tego opracowania nie jest jednak etnograficzny opis kultury *oboo* obejmujący dyskusję z szeregiem prac antropologicznych poświęconych syberyjskim i mongolskim wierzeniom, który pozostawiam do odrębnego opracowania. Jest nim próba zastosowania kategorii związanych z pojęciem społeczności lokalnych do opisu buriackich społeczności lokalnych w Mongolii i wskazanie, w jaki sposób pozaeuropejskie przykłady tego typu grup mogą wzbogacić refleksję nad społecznościami lokalnymi i różnymi poziomami tożsamości. Tytułowe „horyzonty tożsamości” są nawiązaniem do dorobku antropologii krajobrazu, której perspektywa, szczególnie w wersji zaproponowanej przez Łukasza Smyrskiego (2018), stała się inspiracją w przygotowaniu tej pracy.

2. Społeczności lokalne i tożsamość narodowa

O ile poziom mezostrukturalny bywa w socjologii kłopotliwy w różnorodnych rozważaniach teoretycznych, a czasem nawet w zastosowaniach empirycznych, szczególnie w kontekście przemian współczesnych społeczeństw zachodnich, o tyle wydaje się on świetnie skrojony do analiz społeczności buriackich w Mongolii. W ich przypadku łatwiej jest ująć wymiar lokalny, relacje horyzontalne niż przeprowadzić analizę w kategoriach poszczególnych poziomów tożsamościowych łączących poszczególne jednostki ze zbiorowościami o charakterze narodowym (Nowicka 2016; Wyszyński 2010) czy też religijnym (Nowicka, Połec 2019). O ile „buriackość” na poziomie społeczności lokalnych jest łatwo uchwytna (co nie znaczy, że jednowymiarowa), o tyle wymyka się ona jednoznacznym ujęciom wraz z oddalaniem się od tego poziomu zarówno w kierunku tożsamości zbiorowych wyższego rzędu, jak i w niektórych aspektach na poziomie jednostkowym (Bulag 1998).

Podobnie rzecz ma się w płaszczyźnie religijnej, która w społecznościach lokalnych rozciąga się między szamanizmem i buddyzmem, z trudem mieszcząc się w ramach zewnętrznych kategorii wyznaczających granice między tymi wyznaniem, w ramach etykiet takich jak wierzenia synkretyczne czy religie etniczne (Wach 1961), nie wspominając o wypracowanych w XIX w. i wciąż powtarzanych podziałach na animizm i politeizm, kult przodków i kult przyrody, którym to podziałom wymykają się buriackie wierzenia. Programowo powstrzymuję się w tym opracowaniu od dyskusji na temat tych wielowątkowych zagadnień religijnych, o których częściowo pisałem już w innych pracach (por. np. Połec 2019), by skupić się na kwestiach związanych z tożsamością i społecznościami lokalnymi.

W ujęciach teoretycznych dotyczących tożsamości zbiorowych zakłada się niekiedy, często *implicite*, że tożsamość narodowa na poziomie makro jest ważniejsza niż tożsamość na innych poziomach i w innych płaszczyznach. O ograniczeniach takiego podejścia pisała już Antonina Kłoskowska (2005). Wciąż możemy się jednak spotkać z pracami, w których wyjaśnieniem staje się przyporządkowanie do ogólniejszej kategorii narodowej, etnicznej czy też religijnej, spór idzie o różnorodne „-ości”, „polskość”, „rosyjskość”, „buriackość”, „buddyjskość”, bez dostatecznego uwzględnienia „lokalności” jako poziomu odniesień tożsamościowych. Moim zdaniem jest to wyraźnie widoczne u wielu autorów (por. np. Radzik 1999) przywołujących koncepcje Stanisława Ossowskiego (1984), ale również w pracach nowszych, których przegląd daje na przykład Zbigniew Bokszański (2005). Ich analiza musiałaby być odrębnym studium teoretycznym, do którego niniejsze opracowanie może być jedynie przyczynkiem i empirycznym przykładem. Moją intencją nie jest również stworzenie pracy polemicznej z poglądami innych badaczy. Dla przedstawianej tutaj problematyki kluczowe wydają się rozważania Ossowskiego (2001) dotyczące „nieświadomych» członków grup ideologicznych” zawarte w jego *Wielogłowym Lewiatanie* umieszczonym w rozważaniach *O osobliwościach nauk społecznych*. Wydaje mi się, że przynajmniej część czytelników tego tekstu nie zauważa, że sformułowanie „nieświadomieni” pojawia się w cudzysłowie już u Ossowskiego. Szczególnie istotna jest tutaj różnica między dystrybutywnym i kolektywnym rozumieniem grup społecznych i powiązanych z nimi identyfikacji z grupą. To między innymi w tym zakresie zaznacza się problem przejścia między poziomem lokalnym, na którym dominujące może być dystrybutywne postrzeganie identyfikacji jednostki z grupą, nawet jeśli przypisujemy owej identyfikacji charakterystykę skłaniającą nas do traktowania jej kolektywnie, jak ma to miejsce w przypadku wielu koncepcji dotyczących narodu czy też przynależności religijnej. To dopiero w tym drugim przypadku naród jawi się przede wszystkim jako „wspólnota wyobrażona” (Anderson 1997), rytuały stają się „tradycją wynalezioną” (por. np. Smyrski 2012), a na mapie można naszkicować „pejzaż etniczny” (Lewandowski 2004). Problem ten objawia się z różnym nasileniem zależnie od kontekstu, ale staje się palący przy okazji spisów powszechnych, gdy trzeba „właściwie” przypisać członków mniejszości etnicznych i narodowych (Łodziński 2005), powiedzieć, „kim są” Ślązacy, Rusini (Bokszański 2005), Buriaci i Hamniganie (Nowicka, Zhanaev 2020) czy wreszcie mieszkańcy Mashpee (Clifford 2000), by odnieść się jedynie do najbardziej znanych kontekstów.

Poza tym możliwe jest jednak spojrzenie wychodzące od dystrybutywnego rozumienia grup społecznych. W realizacji tego celu najbardziej owocne wydaje się zastosowanie kategorii społeczności lokalnych jako punktu wyjścia do analiz umiejscawiających badane społeczności w szerszych kontekstach społecznych, kulturowych i politycznych.

3. Teren i metody badawcze

Podstawą niniejszych rozważań są badania przeprowadzone w lipcu i sierpniu 2019 r. w mongolskim ajmaku wschodnim (mongolskie Дорнод, ang. Dornod Province) we wszystkich czterech somonach², w których mieszkają w zwarty sposób Buriaci. Dodatkowo badania zostały przeprowadzone w stolicy ajmaku wschodniego – mieście Czoybalsan i jego okolicach oraz w stolicy Mongolii Ułan Bator. Te dwa miasta są celami migracji Buriatów z tradycyjnych miejsc zamieszkiwania, rozwija się w nich buriackie życie kulturowe i religijne, a także działają buriackie organizacje pozarządowe.

Buriackie somony w ajmaku wschodnim to Bajandun, Bajanuul, Daszbalbar i Cagan-Owoo. W ramach wyjazdu badawczego zaplanowano badania w każdym z wymienionych somonów. Jednym z celów takiej strategii było zidentyfikowanie miejsc i społeczności, które w przyszłości mogłyby zostać objęte kolejnymi intensywnymi badaniami terenowymi. Najdłuższy i najbardziej owocny pobyt badawczy miał miejsce w somonie Daszbalbar. Przeprowadzono tam długie wywiady pogłębione z najbardziej poważanymi szamanami i szamanami, w tym z szamanem, który jest uważany przez miejscową ludność za najważniejszą postać w lokalnym szamanizmie (w dwóch przypadkach w rozmowach uczestniczyły też osoby będące asystentami szamanek, szamanów), z przedstawicielem miejscowego duchowieństwa buddyjskiego, z przedstawicielami miejscowej administracji, pracownikami szpitala, domu kultury, przedstawicielami stowarzyszenia seniorów, miejscowymi działaczami sportowymi uprawiającymi tradycyjne buriackie dyscypliny sportowe, rzemieślnikiem kultywującym tradycyjne rzemiosło, jak również z innymi osobami, które polecono nam na miejscu jako ludzi mających duży wpływ na społeczność lokalną lub też odznaczających się dużą wiedzą na jej temat. Poza wywiadami przeprowadzono obserwacje miejsc kultu *oboo*, za każdym razem z miejscowym przewodnikiem, który nie tylko wskazywał nam dany obszar, ale również wyjaśniał związane z nim tradycje. Przeprowadzono również obserwacje przygotowań do lokalnego buriackiego festiwalu „Tontoo”, o którym piszę poniżej. Sporządzono także dokumentację fotograficzną w miejscowym muzeum.

Drugim somonem objętym badaniem był somon Bajandun. Pobyt tam udało się tak skoordynować, by objąć obserwacją lokalny festiwal „Tontoo”, którego motywem przewodnim są dawne buriackie zwyczaje związane z narodzinami dziecka i obrzędami przyjmowania go na łono rodziny polegającymi na rytualnym pogrzebaniu łożyska (buriackie *tontoo*). Miejsce, gdzie tego dokonywano,

² Somon to najmniejsza jednostka administracyjna będąca odpowiednikiem polskiej gminy, choć w literaturze przedmiotu można się spotkać ze stwierdzeniami mówiącymi, że jest on bliższy polskiemu powiatowi, ajmak jest zaś jednostką administracyjną odpowiadającą w przybliżeniu polskiemu województwu.

stawało się dla osoby, której dotyczył rytuał, „ojczyzną prywatną” w rozumieniu bliskim temu zaproponowanemu przez Stanisława Ossowskiego. Wspomniany festiwal jest przejawem prób wskrzeszenia dawnych buriackich tradycji w nowej formie, mającym szeroki oddźwięk wśród mongolskich Buriatów. Oprócz obserwacji festiwalu udało się przeprowadzić wywiady z jego organizatorami oraz krótkie rozmowy z uczestnikami. Ważną częścią pobytu w Bajandun był pogłębiony wywiad z miejscową szamanką oraz z przedstawicielem najstarszego pokolenia Buriatów zbierającym i opisującym miejscowe tradycje oraz swoistości lokalnej odmiany języka buriackiego, a także z pracownikami miejscowego domu kultury.

Trzecim w kolejności odwiedzin był somon Bajanuul (Bayan-Uul), w którym w latach 90. swoje badania prowadziła między innymi Manduhai Buyandelger (2013). Na terenie tego somonu mieści się znane w całej Mongolii centrum szamanistyczne, które opiera się w swej działalności przede wszystkim na szamanizmie buriackim. Centrum to ma charakter półzamknięty, znajduje się poza obszarem miejscowości, a dostęp do niego wymaga zgody kierujących nim szamanów. Otrzymaliśmy podobną zgodę na pobyt w centrum, obserwacje i rozmowy, niestety nie dotyczyła ona jakichkolwiek zapisów elektronicznych, to znaczy nagrywania wywiadów bądź też robienia fotografii, z tego też powodu dokumentacja tej części badań ogranicza się do tradycyjnych notatek i szkiców. Na terenie centrum przeprowadzono obserwacje kluczowego, wielowątkowego szamańskiego obrzędu wyświęcenia *szanar* oraz wywiady z szamanami na stałe pracującymi w centrum i przybyłymi czasowo na obrzędy. Uwagę poświęcono również bardzo ciekawym pod kątem współczesnych przemian szamanizmu budynkom kultowym, w tym przede wszystkim wyjątkowej pod względem architektonicznym i akustycznym „świątyni dziedzictwa”, która została zbudowana tak, by odwiedzająca ją osoba doznawała niecodziennych wrażeń wzrokowych, a przede wszystkim słuchowych. Poza centrum szamanistycznym w somonie Bajanuul przeprowadzono również wywiady z przedstawicielami miejscowej administracji i duchowieństwa buddyjskiego, a także pracownikami domu kultury oraz szkoły.

W czwartym somonie, Cagan-Owoo, oprócz wywiadów z miejscowym szamanem, przedstawicielami administracji i domu kultury przeprowadzono także dokumentację bardzo ciekawego miejscowego muzeum oraz lokalnych miejsc kultu. We wszystkich czterech somonach badanie zostało przeprowadzone zgodnie z takimi samymi założeniami, z uwzględnieniem jednak lokalnej specyfiki i uwarunkowań. Podczas wszystkich wywiadów obecna była osoba mówiąca biegle po buriacku oraz osoba mówiąca biegle po mongolsku, więc wywiady odbywały się w języku ojczystym badanych.

Choć głównym tematem badania był współczesny szamanizm buriacki, wszystkie wywiady były prowadzone w ten sposób, by umiejscowić szamanizm w szerszym kontekście społecznym i kulturowym, by zobaczyć, jakie miejsce zajmuje on w życiu społeczności lokalnych. W wywiadach nie uciekano więc od

tematów, które nie są bezpośrednio związane z szamanizmem w wąskim rozumieniu, dzięki czemu zebrany materiał pozwala również na szersze spojrzenie na życie buriackich społeczności lokalnych w Mongolii.

4. Buriaci w Mongolii – postrzeganie zewnętrzne

W dużym przybliżeniu Buriatów traktować możemy jako lud wywodzący się z mongolskiego kręgu kulturowego, który ostatecznie ukształtował się na terenie syberyjskiej Rosji na przestrzeni kilku ostatnich wieków. Etonim „Buriaci” wiązany jest z pojawieniem się w XVII w. Rosjan u brzegów jeziora Bajkał. Francuska badaczka Roberte N. Hamayon przyjmuje tę wersję pochodzenia nazwy „Buriaci”, która związana jest ze słowem „bratskie”, a które miało określać mówiące zbliżonym do mongolskiego językiem ludy zamieszkujące na zachód i wschód od Bajkału. Według tej wersji z czasem przyjąć się miała forma „Buryat” (stąd polscy Buriaci), która to nazwa została ostatecznie przyjęta w XIX w. przez rosyjską administrację (Hamayon 2006: 15). Etonim ten miałby więc bezpośredni związek z rosyjską kolonizacją. Inna, również dyskusyjna, wersja pochodzenia słowa Buriat opiera się na tym, że słowo takie występuje już w trzynastowiecznej *Tajnej historii Mongołów*. Obie wersje nie wykluczają się wzajemnie, ale ta ostatnia wskazuje na dłuższe dziedzictwo Buriatów i ich związki z dawnymi Mongołami.

Wśród rosyjskich uczonych przeważa opinia o odrębności Buriatów w stosunku do Mongołów, przy czym niekiedy podkreśla się, że współcześni Buriaci są potomkami zarówno plemion mongolskich, jak i tunguskich. W podobny sposób piszą o tym Ewa Nowicka i Robert Wyszynski, którzy stwierdzają, że:

[b]iologicznie Buriaci są mongoloidami, choć odznaczają się znacznym zróżnicowaniem antropologicznym, głównie z powodu bardzo dużego przemieszania etnicznego. Przez wiele wieków Buriaci żyli wymieszani z plemionami tunguskimi, pierwotnymi mieszkańcami obszarów leśnych wokół Bajkału oraz turkojęzycznymi przybyłymi z południowego zachodu (Nowicka, Wyszynski 1996: 17).

Na temat pochodzenia Buriatów wysuwano wiele różnych hipotez, nie zawsze popartych pogłębionymi badaniami (por. np. Zapaśnik 2014: 22).

Wśród polskich mongolistów wyraźne jest traktowanie Buriatów jako ludu mongolskiego. Stanisław Kałużyński pisał:

Określenie „Mongol” czy „mongolski” nie jest, ściśle biorąc, do dziś jednoznaczne, choć używamy go głównie w stosunku do mieszkańców Mongolskiej Republiki Ludowej. [...] Obok Chałcha-Mongołów czy Chałchasów żyją w tym samym państwie oraz gdzie indziej w Azji, a nawet w Europie, inne ludy mongolskie. Są to Buriaci na Syberii, Kałmucy nad Wołgą i ich najbliżsi krewniacy Ojraci w zachodniej części Chin i północno-zachodniej Mongolii, liczne grupy mongolskie na obszarze dawnej Mongolii Wewnętrznej (CHRL) zwani Mongołami Południowymi (Öwör Mongoł) oraz pomniejsze enklawy w Mandżurii, w chińskich prowincjach Kansu i Cinghaj, a także w Afganistanie (Kałużyński 1983: 13).

Wyraźnie widzimy tutaj dwa rozumienia, jedno odnoszące się do Mongołów w węższym sensie, czyli do Chałcha-Mongołów, oraz rozumienie szersze odnoszące się do wszystkich ludów mongolskich. Szeroko pisał o tej kwestii Uradyn Bulag (1998), zwracając szczególną uwagę na różnorodność pojmowania tego, kto jest Mongołem w różnych regionach zamieszkałych przez Mongołów, oraz na zmiany, jakie zachodzą współcześnie w tym zakresie w Mongolii.

Nawet jednak traktowanie Buriatów jako części szeroko rozumianego etnosu mongolskiego nie umniejsza znaczenia tego, że Buriaci zamieszkujący współcześnie w państwie mongolskim oraz na terenach Chin są traktowani przez Buriatów w Rosji jako potomkowie emigrantów z terenów dzisiejszej Federacji Rosyjskiej. Przykładem takiego podejścia mogą być słowa buriackiej badaczki Tujany Dugarowej, która pisze, iż obecność Buriatów w Mongolii oraz na terenie Chin w Mongolii Wewnętrznej jest efektem późnych migracji, które były możliwe w wyniku przenikalności granic pomiędzy Rosją a Mongolią i Chinami. Podaje ona różnorodne przyczyny migracji wychodźczych Buriatów z terenów Rosji w XIX i XX w., które odpowiadają poszczególnym ich falom (Dugarowa 2012: 5). W przypadku społeczności buriackich we wschodniej Mongolii możemy mówić o ich ukształtowaniu się w latach 1917–1920 w wyniku ucieczek przed zmianami związanymi z kształtowaniem się Związku Radzieckiego (Ojuntungałağ 2016). Zauważmy, że z tego punktu widzenia Buriaci nie stanowią zbiorowości transgranicznej czy też pogranicznej, a ich grupy w Mongolii i Chinach traktowane są jako zbiorowości pomigracyjne (Szmyt 2012), choć Buriaci nie są oczywiście w tych krajach jedynymi grupami mongolskimi.

Jak widzimy, ambiwalencje i rozbieżności w sposobach definiowania tego, kim są Buriaci, dotyczą przede wszystkim poziomu makro, kwestii związanych z historią i pochodzeniem całości narodu buriackiego, jego statusu jako odrębnego narodu czy tylko ludu bądź części narodu mongolskiego, jego związków z syberyjską Rosją i ich charakterystyki na tym terenie zarówno w wymiarze historycznym, jak i w wymiarze narodowym czy państwowym. Mamy tutaj do czynienia z wielką różnorodnością określeń i stanowisk z perspektywy zewnętrznych obserwatorów, którzy nie zawsze brali pod uwagę punkt widzenia samych zainteresowanych oraz różnorodność sytuacji w obrębie „świata mongolskiego”. Każda ze stron zgadza się jednak co do tego, że na poziomie społeczności lokalnych w północnwschodniej Mongolii mamy do czynienia ze społecznościami buriackimi i to może się stać punktem wyjścia do dalszych rozważań.

5. Społeczności lokalne Buriatów w Mongolii

Kategorie analizy społeczności lokalnych wypracowane zostały na podstawie badań społeczności osiadłych, rolniczych w obrębie cywilizacji zachodniej i ich użycie w odniesieniu do społeczności o silnych tradycjach pasterskich i noma-

dycznych w kręgu kultury mongolskiej może wydawać się ryzykowne. Na pierwszy rzut oka mówienie o społeczności lokalnej w przypadku grup koczowniczych może sprawiać wrażenie błędu ze względu na konotacje z określonym terytorium, jakie wiążą się z tym terminem. Należy jednak podkreślić, że również w przypadku grup koczowniczych możemy mówić o bliskich związkach z terytorium koczowania (nawet jeśli będą one wyglądały pod pewnymi względami inaczej niż w przypadku społeczności w pełni osiadłych). Można by wręcz zaryzykować tezę, że to, co w przypadku społeczności osiadłych jest narzucającą się więzią „naturalną”, niewymagającą refleksyjnego, kulturowego opracowania, w przypadku społeczności koczowniczych wymaga większego kulturowego nacisku i refleksyjności. Z drugiej zaś strony również w badaniach nad społecznościami lokalnymi daje się wyodrębnić nurt kładący nacisk na wspólnotowość, w którym akcentuje się zagadnienia tożsamości społecznej, znaczenia bezpośrednich kontaktów i trwałych więzi między jednostkami, a terytorium jako takie odgrywa rolę drugoplanową i nie jest traktowane jako warunek konstytutywny (Herudziński 2016: 5). W przypadku społeczności buriackich możemy mówić o wyraźnie wyodrębnionym terytorium własnym już w czasach prowadzenia koczowniczego trybu życia. Dodatkowo należy zwrócić uwagę na to, że tradycje pasterskie nie są jedynym elementem konstytuującym kulturę buriacką, o czym piszę niżej. Z pewnością możemy mówić również o Tönniesowskiej „wspólnocie krwi”, a więc stosunkach pokrewieństwa i powinowactwa, która jest jedną z cech definicyjnych wspólnot lokalnych. O złożoności tej problematyki u Buriatów szeroko pisał Ayur Zhanaev (2019). Ogólnie można tutaj powiedzieć, że stosunki pokrewieństwa mogą sprzyjać tworzeniu więzi lokalnych, a więź lokalną można symbolicznie wyrażać w postaci „więzów krwi” (nawet jeśli w świecie mongolskim pojawia się w tym kontekście również metafora kości). Tu Buriaci nie są z pewnością jedynym przypadkiem, zwłaszcza że, w przypadku Buriatów w Mongolii, połączyła ich historia migracji, w wyniku której wytworzyły się nowe buriackie społeczności lokalne.

Pewną trudność w analizie przypadku Buriatów we wschodniej Mongolii stanowi pomigracyjny charakter tych społeczności, wprowadzający nowe czynniki, które trzeba wziąć pod uwagę w analizach. Mam tutaj na myśli przede wszystkim odniesienia do przedmigracyjnej „ojczyzny”, w której losy Buriatów rozwijały się inaczej niż w Mongolii, ale również późniejsze modyfikacje wynikłe z przemian w obrębie społeczeństwa mongolskiego, takie jak kolektywizacja, promowanie osiadłego trybu życia, modernizacja typu radzieckiego oraz współczesne zmiany związane z demokratyzacją społeczeństwa mongolskiego i przejściem do gospodarki rynkowej, które dotyczyły również buriackich społeczności lokalnych w ich już stuletniej historii na obecnym terytorium zamieszkania.

Dużą część zmian, o których wspominam powyżej, raczej upodabnia jednak buriackie społeczności lokalne do tych, które znamy z innych miejsc, niż zwiększa różnice między nimi a społecznościami lokalnymi w społeczeństwach o przeważających tradycjach rolniczych. Procesy zmian związane z mongolską kolekty-

wizacją i tworzeniem trwałych ośrodków zamieszkania sprawiły, że „terytorium” może być wyodrębnione również w kategoriach bliskich myśleniu europejskiemu między innymi ze względu na istnienie jednostek administracji terytorialnej takich jak somony (odpowiedniki gmin/powiatów) czy ajmaki (odpowiedniki województw), ale także ze względu na tworzone w ramach kolektywizacji *negdele* będące w przybliżeniu odpowiednikami kołchozów (Tangad 2013). Narzucającym się współcześnie podobieństwem jest również poziom narodowy i państwowy związany z mongolskim obywatelstwem badanych Buriatów.

Podkreślić należy, że Buriaci mają w społeczeństwie mongolskim dużo większe tradycje „osiadłego” trybu życia, które przynieśli ze sobą w momencie migracji. Buriackie społeczności lokalne wyróżniają się wizualnie już na pierwszy rzut oka. W centrach somonów można wprawdzie dostrzec gdzieś jurty, ale są one ustawione obok trwałych drewnianych czy też murowanych domów na wyraźnie wyodrębnionych płotami posesjach. Ta różnica jest wyrazista zwłaszcza dla osób znających buriackie miejscowości po rosyjskiej stronie granicy. Wjeżdżając do buriackiego somonu w Mongolii, ma się wrażenie zbliżania się do wiosek, jakie można spotkać na terenach kilkadziesiąt kilometrów na północ, które nosić już będą miano Syberii, a nie Mongolii. Niektórzy mieszkańcy buriackich somonów pokazują również z dumą swoje przydomowe ogrody, czasami z inspektami, w których w porze letniej rosną pomidory i ogórki, jakich nie powstydziliby się polski rolnik.

Centra somonów, o wielkości i zaludnieniu typowym dla wsi w skali europejskiej, strukturalnie mają charakter miniaturowego miasteczka. Podział na miasto i wieś jest nieadekwatny w przypadku małych miejscowości w Mongolii. Jeśli jednak spojrzymy z perspektywy „obszarów wiejskich” reprezentowanych przez przestrzenie stepowe i obszarów zwartej zamieszkania, jakimi są centra somonów, zauważymy w tych ostatnich wiele elementów przypominających miasto i miejskie życie.

Centra somonów są oczywiście siedzibami lokalnej administracji, są w nich umiejscowione szkoły, sklepy, szpitale czy też ośrodki zdrowia, domy kultury, biblioteki, muzea, oddziały banków, małe punkty gastronomiczne, warsztaty rzemieślnicze czy stacje benzynowe. Wszystko to są elementy zbliżające charakter życia do warunków miejskich, a z pewnością są one częścią osiadłego trybu życia i nie wynikają z koczowniczych tradycji. Przedstawianie więc współczesnych buriackich społeczności lokalnych jako społeczności koczowniczych bardziej zaciemnia obraz, niż pozwala na wyjaśnienie ich sytuacji. Sprawia to też, że możemy o nich, moim zdaniem, mówić jako o społecznościach pomigracyjnych nie tylko w sensie dosłownym, ale również metaforycznym, odnoszącym się do przejścia od koczowniczego do osiadłego trybu życia. Ta metaforyczna migracja, powiązana często z rzeczywistą migracją z obszarów wiejskich do miasta (przede wszystkim do Ułan Bator) jest zresztą współcześnie doświadczeniem coraz większej części społeczeństwa mongolskiego (Chimidtsiye, Połec 2019). Buriaci

byli w tym zakresie raczej pionierami niż ariergardą, przynajmniej w lokalnej skali. W Mongolii pasterstwo związane z przemieszczeniami przestrzennymi współgra z osiadłymi lokalnymi centrami i często zawiera się w wyznaczonym przez nie obszarze.

Gdy przyrzeć się ekspozycjom muzealnym w lokalnych muzeach w buriackich somonach, ale również w muzeach regionalnych czy Muzeum Narodowym w Ułan Bator, można zauważyć, że Buriaci przedstawiani są w nich jako wyróżniający się wśród innych mongolskich grup nie tylko szczegółami folklorystycznymi, ale również różnicami technologicznymi związanymi z odmiennym (w tym rolniczym) trybem życia, jaki wiązał się z wpływami rosyjskimi na Syberii. Te różnice w czasach socjalistycznych były odbierane najczęściej jako świadectwa „wyższego poziomu rozwoju”, a więc miały raczej pozytywne konotacje. Pokazywały jednak również pewną odmienność Buriatów od Chałcha-Mongołów. Okres socjalistycznej modernizacji wedle wzorów radzieckich różnice te w pewnym stopniu zatarł, ale nadal są one podkreślane jako cecha charakterystyczna Buriatów. Z drugiej zaś strony Mongolia, a w niej buriackie społeczności lokalne są z pewnością traktowane jako ojczyzna przez mieszkańców tam Buriatów. Warto jednak przyrzeć się, jak budowane i rozumiane jest pojęcie ojczyzny wyznaczające rdzeń identyfikacji tożsamościowych.

6. *Owoo* i *nutag* w kulturze mongolskiej

Charakterystycznym elementem krajobrazu Mongolii są miejsca zwane po buriacku *oboo*. Są to miejsca uważane za święte zarówno przez wyznawców szamanizmu, jak i buddyźmu. Sławoj Szynkiewicz podawał następującą definicję *oboo*, który to termin zapisywał jako *owoo* zgodnie z mongolską (chałchaską) pisownią³: „wzgórek usypany z kamieni lub podobna do szałas konstrukcja z gałęzi i żerdek. Stoi najczęściej na szczycie góry lub wzniesienia i jest miejscem kultu ducha opiekuńczego terytorium. Istnieją również o. przydrożne poświęcone duchom konkretnego miejsca” (Szynkiewicz 1981: 257). W dosłownym tłumaczeniu jest to więc stos kamieni, ale *oboo* to zawsze miejsce, które ma znaczenie symboliczne i jest powiązane z lokalnymi wierzeniami akceptowanymi, choć czasami w odmiennej formie, przez wyznawców szamanizmu i buddyźmu. Mongolski badacz Bilegsaikhan Tamirjavyn zwraca uwagę na to, że termin ten oznacza nie tylko samą konstrukcję będącą rodzajem ołtarza, ale również cały obszar świętej góry, świętego miejsca, a także święty byt, gospodarza danego miejsca (Bilegsaikhan 2017). Nasuwającym się tłumaczeniem w tym ostatnim kontekście byłoby stwierdzenie, że chodzi tutaj o ducha danego miejsca czczonego

³ Ze względu na to, że niniejszy artykuł dotyczy przede wszystkim Buriatów, przyjmuję tutaj buriacką pisownię *oboo*.

w ramach kultu buddyjskiego czy też szamańskiego. Nie oddaje to jednak dobrze mongolskiego sposobu rozumienia tego rodzaju bytów, więc bezpieczniej jest tłumaczyć w tym kontekście *oboo* jako patronów, gospodarzy miejsca czy właśnie „byty ponadnaturalne” (ang. *supernatural entities*), którego to określenia używa Bilegsaikhan⁴. By precyzyjniej wytłumaczyć nasuwające się tutaj trudności, trzeba by zagłębić się w zagadnienia mongolskiej kosmologii i teologii buddyjskiej oraz szamanistycznej, na co nie mam tutaj miejsca. W literaturze przedmiotu znaleźć można zresztą długą i wielowątkową dyskusję dotyczącą tego, czy *oboo* to miejsce szamanistyczne, czy też buddyjskie.

Drugą powiązaną kategorią, znaczenie której podkreśla się w analizach społeczeństwa mongolskiego, jest słowo *nutag*, „ojczyzna”, bliższe kategorii ojczyzny prywatnej niż ideologicznej w rozumieniu Ossowskiego, a zatem odpowiadające swym zakresem bardziej społeczności lokalnej niż społeczeństwu na poziomie państwa narodowego. Smyrski podkreśla, że przestrzeń *nutagu* odpowiada przestrzeni wpływu lokalnych „duchów opiekuńczych”, jakie czczone są w ramach kultu *oboo* (Smyrski 2020: 52), ale pokrywał się on również z przestrzenią życiową wyznaczaną przez obszar koczowania danej osoby, rodziny. Badacz zwraca uwagę, że obszary te mogą pokrywać się współcześnie z jednostkami administracyjnymi takimi jak somony, ale jest to jedynie ich cecha wtórna.

Kult *oboo* można więc rozpatrywać jako kult budujący i podtrzymujący więzi z ojczyzną prywatną, ze społecznością lokalną, a wtórnie również z ojczyzną ideologiczną, szczególnie od momentu wprowadzenia ogólnonarodowego kultu wybranych *oboo* w Mongolii (por. Smyrski 2020; Nowicka, Zhanaev 2020)⁵. To lokalny poziom kultu dał jednak wzór dla kultu na poziomie narodowym, który to wykorzystuje do swoich celów już istniejące kategorie, rozszerzając je do poziomu narodowego i państwowego, a nie odwrotnie. *Nutag*, ojczyzna prywatna związana z miejscem urodzenia, zamieszkania, tworzy emocjonalną więź, która może zostać następnie rozszerzona. W tym zakresie kategorie te wydają się intuicyjne i zbieżne z kategoriami znanymi od czasów Ossowskiego.

Na tym poziomie w przypadku Buriatów mieszkających w Mongolii pojawia się pewne napięcie ze względu na tradycyjne rodzinne miejsca kultu, które znajdują się również poza Mongolią. Być może jest to jednak napięcie istniejące tylko z punktu widzenia zewnętrznego obserwatora. Smyrski świetnie pokazuje bowiem, że kult *oboo* na poziomie narodowym wprowadza napięcie również w kontekście innych grup mongolskich, których miejsca święte znajdują się w granicach Mongolii. Narodowy charakter obrzędów jest nowością, zmianą,

⁴ Łukasz Smyrski (2018) używa kategorii „podmioty nie-ludzkie”, która zdaje się lepiej oddawać umiejscowienie duchów-gospodarzy w mongolskiej kosmologii niż europejskie określenie „duch”, sugerujące rozróżnienie na to, co materialne i duchowe.

⁵ Smyrski zwraca uwagę, że od 2004 r. możemy mówić o oficjalnych obrzędach na poziomie państwowym, wprowadzonych dekretem prezydenta Mongolii w dziesięciu miejscach, które uzyskały tym samym status narodowych *oboo* (Smyrski 2020: 45).

która burzy dotychczasowe sposoby kultu i kategorie, jakie on wytwarzał (por. Smyrski 2020). W mongolskich kategoriach kulturowych dotyczących *oboo* należy wziąć pod uwagę działania samego gospodarza miejsca kultu, który nie jest traktowany jedynie jako symbol, ale aktywny podmiot nie-ludzki. Dobrymi przykładami są tutaj opisy, jakie na podstawie materiałów z południowej Mongolii proponuje Bilegsaikhan Tamirjavyn (2017), a na podstawie materiałów z zachodniej Mongolii Smyrski (2020). Kult *oboo* w tradycyjnej formie był nie tylko kultem budującym więzi na poziomie lokalnym czy też na poziomie rodziny rozszerzonej, z naciskiem na kult przodków, ale był do pewnego stopnia kultem wykluczającym osoby „z zewnątrz”, nie tyle nawet ze względu na wyznaczanie granic, ale na koncepcje przynależności, które powiązane są również z prawami do „ziemi”, do życia na danym terytorium. Rozszerzający, przenoszący na poziom państwowy czy też poziom narodowy kult *oboo*, który włącza z konieczności nowe, szersze kręgi osób (choćby takie jak prezydent państwa niebędący częścią danej społeczności lokalnej), burzy dotychczasowe kategorie. Problem ten jest przedstawiany, jak wskazują cytowani autorzy, poprzez strach przed potencjalnym gniewem gospodarza miejsca, ale wyraża on pewną nieadekwatność nowej formy kultu wobec poziomu więzi, którym służył w tradycyjnej formie.

7. Znaczenie *oboo* dla Buriatów

W przypadku Buriatów możemy odczytywać kult *oboo* jako cechę wspólną w obrębie kulturowej wspólnoty mongolskiej, nawet jeśli kult ten ma swoją lokalną i buriacką specyfikę także na terenach zamieszkałych przez Buriatów poza terytorium państwa mongolskiego. Buriacką specyfikę kultu *oboo* rozważać można na dwóch poziomach. Pierwszym z nich jest specyfika etnograficzna i symboliczna wyrażająca się w różnicach w obrębie tego rodzaju kultu między Buriatami a Chałcha-Mongołami i innymi grupami mongolskimi. Drugim zaś jest swoistość sytuacji Buriatów w Mongolii, która wynika z pomigracyjnego charakteru ich społeczności lokalnych.

Etnograficzna problematyka kultu *oboo* jest bardzo szeroka i wielowątkowa. Nie sposób wyczerpać ją w tym opracowaniu. Z punktu widzenia celów niniejszego artykułu najważniejszymi sprawami jest tutaj rozróżnienie *oboo* jako miejsca i *oboo* jako kultu. Rytuály odbywają się wyłącznie na wybranych terenach, zaś miejsc, które nazywa się *oboo*, jest bardzo wiele nie tylko w krajobrazie Mongolii, ale również Syberii. Można wręcz zauważyć emiczną tendencję do rozszerzania zakresu znaczenia *oboo*, która jest podchwytywana przez część badaczy. Terminem *oboo* może być nazwane każde miejsce, którego forma wskazuje na jego religijny, symboliczny charakter. Jest to szczególnie widoczne na takich terenach, które są danej osobie mniej znane. Każda przestrzeń, z którą mamy mieć w jakiś sposób do czynienia, ma, zdaniem Buriatów, gospodarza, więc wypada uszano-

wać takie miejsce, nawet jeśli jego charakter nie jest w pełni jasny (por. Nowicka, Zhanaev 2020: 172).

Drugą sprawą jest kult *oboo* w momencie przeniesienia się na inny obszar zamieszkania, jak miało to miejsce w przypadku Buriatów w ajmaku wschodnim. Migracja z lat 20. XX w. nie była oczywiście pierwszą migracją w historii Buriatów mimo jej specyfiki związanej z zamknięciem granic państwowych na obszarze, który wcześniej stanowił przenikalną przestrzeń. Bair Gombojew opisując miejsca kultowe w Dolinie Barguzińskiej leżącej na wschód od Bajkału, stwierdza, że Buriaci, którzy pojawili się na badanym przez niego terenie w XVII w., zaczęli stosować swoje własne obrzędy w już istniejących miejscach kultowych stworzonych przez wcześniej zajmujących to terytorium Ewenków (Gombojew 2006: 130). Tego typu postępowanie wpisuje się we wspomniany przeze mnie światopogląd buriacki, w ramach którego należy oddawać szacunek sakralnym gospodarzom miejsc, w których znajdzie się dana osoba. Buriaci przenosząc się w nowe miejsce, zaczynają się więc wpisywać w nową geografii sakralną. Nie oznacza to jednak, że jest to proces automatyczny i bezrefleksyjny. W okolicy miasta Czobjalsan odwiedziliśmy buriacką rodzinę, która kilka lat wcześniej zamieszkała na terenie, gdzie przez wiele lat istniała opuszczona obecnie radziecka baza militarna. W pobliżu miejsca zamieszkania tej dobrze już zagospodarowanej rodziny znajdowało się opuszczone *oboo*. Jego stan wskazywał na to, że od dłuższego czasu nikt nie składał na nim żadnych ofiar. Gdy zapytaliśmy naszego gospodarza, dlaczego tak się dzieje, stwierdził on, że nie jest to „jego” *oboo*. Poza tym nawet te spośród *oboo*, które mają znaczenie dla konstruowania lokalnej tożsamości, nie są umiejscowione w „centrum” w zachodnim rozumieniu, czasami nawet nie będą one usytuowane bezpośrednio w pobliżu miejsca zamieszkania danej rodziny. Kult *oboo* łączyć można z kultem gór i rzeczywiście najczęściej miejsca takie położone są w okolicy jakiegoś wzniesienia, które uważa się za święte (Smyrski 2020; Abajew 2014). Dla społeczeństwa prowadzącego tradycyjnie koczowniczy tryb życia czy też osiadłego, ale żyjącego w pewnym rozproszeniu, nie musi się to wydawać niezwykle. Dopiero tworzenie stałych, zwartych miejsc zamieszkania uwypukla tę różnicę.

Święty obszar więc, choć jasno usytuowany geograficznie, nie zawsze jest bliski względem miejsca faktycznego zamieszkania jednostki. *Oboo* czczone przez rodzinę danej osoby (nawet jeśli kult taki nie ma wymiaru rodowego, lecz terytorialny) ma charakter symbolicznego punktu odniesienia do miejsca, które stanowi dla niej ojczyznę. Przestrzeń taka nie musi pokrywać się z miejscem zamieszkania ani państwem, którego jest się obywatelem.

Zobaczmy to na przykładzie zaczerpniętym z jednej z badanych społeczności buriackich. Większość mieszkańców Daszbalbaru stanowią agińscy Buriaci, których przodkowie przyjechali na te tereny w latach 1917–1920. Oprócz Buriatów agińskich jest tam również pewna grupa Buriatów choryńskich. Migracja Buriatów w tych latach nie była bardzo daleka. Większość z nich mieszkała w niewiel-

kiej odległości po rosyjskiej stronie granicy. Nawet najstarsi współcześni mieszkańcy Daszbalbaru urodzili się już w miejscu obecnego zamieszkania, a więc nie znają bezpośrednio terenów, z których przywędrowali ich przodkowie, co więcej, nie posiadają również dokładnych informacji, gdzie oni właściwie zamieszkiwali. Są jednak wśród nich tacy, którzy są w stanie podać przybliżoną lokalizację bądź wskazać *oboo*, które czciła ich rodzina (wywiad z 13 lipca 2019 r.). W początkowym okresie granica była łatwa do przekraczania i część członków rodziny zostawała po stronie rosyjskiej, część po mongolskiej. Po 1920 r. granica zaczęła być coraz lepiej strzeżona, co niejednokrotnie rozerwało więzi rodzinne i uniemożliwiło odwiedzanie miejsc kultowych po rosyjskiej stronie granicy. Współcześnie niektórzy Buriaci mieszkający w Mongolii odwiedzają rodzinne miejsca kultu *oboo*, które znajdują się na terenie Rosji. Jedna z mieszkank Daszbalbaru opowiadała nam, że wraz z mężem jeździ na ceremonię *oboo* do miejsca pochodzenia małżonka, ale odwiedza również swoje „panieńskie” *oboo*. Jednocześnie jej mąż podkreśla, że nie uznaje on tej przestrzeni jako miejsca rodowego w sensie, jaki nadają mu szamani, ale uważa je za *oboo* terytorialne, związane z daną miejscowością (wywiad z 13 lipca 2019 r.). Nawet więc jeśli *oboo* nie jest postrzegane jako miejsce, które łączy się bezpośrednio z rodowością, jest to terytorium szczególne nie ze względu na aktualne miejsce zamieszkania, ale miejsce pochodzenia, i to dość odległego, gdyż ojciec naszego rozmówcy miał trzy lata, kiedy przyjechał do Daszbalbaru. Kult *oboo* znajdującego się po rosyjskiej stronie granicy zdaje się nie wykluczać związku ze społecznością lokalną umiejscowioną w Mongolii, która stanowi *nutag* danej rodziny. Manduhai Buyandelgeriyn podkreśla, że granice między Mongolią a Rosją nie zostały utworzone przez miejscową ludność, tylko przez kolonialne rządy Rosji i Chin i stąd tylko wynika umiejscowienie pochodzenia duchów (*spirits*) Buriatów mieszkających we wschodniej Mongolii po „rosyjskiej stronie granicy” (Buyandelgeriyn 2007: 128).

W kontekście analizy wierzeń Buriatów i konstruowania ich tożsamości za pomocą symboli religijnych nie można zapominać o tym, że buriacki system wierzeń ma charakter trudny niekiedy do intuicyjnego uchwycenia przez osoby pochodzące z kultur ukształtowanych przez wierzenia monoteistyczne, w których dodatkowo silnie rozdziela się poziom duchowy i materialny, a także sferę natury i kultury. Pojęcie natury (*bajgal*) istnieje oczywiście również w kulturze mongolskiej, ale jest rozumiane bardzo odmiennie niż w większości krajów europejskich. Zwraca na to uwagę między innymi badaczka innej mongolskiej grupy Karolina Szmigielska, pisząc:

Nie tylko Urianchajowie, ale w ogóle Mongołowie podkreślają, że każdy element otoczenia (budynki, przedmioty, technologie) oraz każdy składnik *bajgal* posiada swój własny potencjał (mong. *czadal*), siłę (mong. *am*’) i majestat (mong. *sur*). Niektóre z nich mogą dodatkowo stać się siedzibą dla istot, które, w wielkim uproszczeniu, można nazwać duchami. Istoty te mają nie tylko realny wpływ na ludzkie życie, ale niekiedy pozostają w tak silnym i złożonym związku z poszczególnymi osobami, iż trudno precyzyjnie wydzielić ich autonomiczne pola sprawczości (Szmigielska 2015: 244).

Łukasz Smyrski opisuje wręcz przypadki, gdy szamani nie tylko podają imię, ale również określają płeć gospodarza/gospodyni danego miejsca (Smyrski 2018: 357). Współczesny buriacki szaman Walentin Chagdajew działający na bajkalskiej wyspie Olchon również podkreśla, że szamanistyczne legendy mówią o tym, że gospodarzami miejsc mogą stać się dusze znanych szamanów. Kwestię tę łączy on bezpośrednio z pojęciem małej ojczyzny w szamanistycznym rozumieniu (Chagdajew 1998: 62).

Nie chodzi tu o bezpośrednie porównanie, ale podejście takie zbliżone jest, *toute proportion gardées*, do katolickiego kultu świętych w trzech jego aspektach. Po pierwsze, kult jednego świętego nie wyklucza kultu innego świętego, przy czym również katolicycy święci są opisywani jako mający pieczę nad jakąś sferą działalności człowieka, zawodem czy też terytorium. Po drugie, świętych uważa się za osoby, które kiedyś żyły życiem zwykłych ludzi, a po śmierci mogą w innej już płaszczyźnie nadal oddziaływać na materialny świat. Tutaj zbieżność jest jedynie cząstkowa w stosunku do wierzeń szamanistycznych i buddyjskich. O jej wykorzystaniu przez misjonarzy prawosławnych ciekawie pisała Veronika Belyaeva (2009). Po trzecie wreszcie, podobnie jak parafie mają często świętego, poprzez którego identyfikuje się daną społeczność lokalną, tak kult *oboo* pozwala na odniesienie się do określonej wspólnoty wyobrażonej (czy będzie to wspólnota o charakterze terytorialnym, czy też „rodowym”, powiązanym z identyfikacją wynikającą z genealogii danej osoby).

Najważniejszą konsekwencją tego typu rozumowania jest to, że istnienie jednego rodzaju kultu nie wyklucza (również na poziomie indywidualnym) innego jego rodzaju, co należy również wziąć pod uwagę, przechodząc od analiz na poziomie religijnym na poziom tożsamościowy. Musimy więc ograniczać tendencję do myślenia kategoriami zerojedynkowymi, które implikowałyby, że istnienie jednej tożsamości wyklucza z definicji inną tożsamość. Bardzo ciekawa jest w tym kontekście buriacka koncepcja *toonto*, miejsca urodzenia, które wyznaczone było przez miejsce rytualnego pogrzebania łożyska danej osoby. Terytorium to wyznaczało „indywidualną” ojczyznę danego człowieka. Jak już wspomniałem, współcześnie Buriaci we wschodniej Mongolii powracają do tej specyficznej dla nich koncepcji w sfolkloryzowanej postaci. Dawny rytuał trudny jest do odtworzenia w zmienionych warunkach zamieszkiwania i w obliczu współczesnej opieki medycznej (porody w szpitalach), ale może on być kultywowany na poziomie symbolicznym, łącząc jednostki z miejscami ich urodzenia i lokalnym rozumieniem ojczyzny, która nie jest wyznaczana przez granice, ale przez centrum świata przeżywanego.

8. Podsumowanie

Dla koczowników z pewnością odległa była koncepcja miedzy, która oddziela dwa pola uprawne, tak ważna w świadomości rolników. Nie była im jednak obca idea punktów odniesienia, w tym elementów krajobrazu takich jak góry bądź doliny rzek. Granice są zawsze między czymś a czymś, a więc w dużym stopniu są pochodną koncepcji własności ziemi i w wielu przypadkach mogą być określane jako kategorie kolonialne (por. Smyrski 2008: 178). Wśród całej różnorodności polskich terminów będących synonimami granicy (Nowicka, Zhanaev 2020: 15) w przypadku społeczności buriackich w Mongolii bardziej adekwatne niż wspomniana już miedza czy używane również w dyskursie naukowym terminy pogranicze, marginalność, rubież lub też kresy wydaje mi się pojęcie horyzontu zmieniającego się w zależności od punktu odniesienia i otwierającego się na różne strony narzuconych granic czy też „styku”, które odnieść można do tożsamości aktywizujących się w interakcjach i zależnych od tego, kim jest „inny”, z którym się spotykamy.

Przynajmniej w przypadku analizowanych tutaj społeczności lokalnych można się pokusić o stwierdzenie, że kategorie przynależności narodowej są wtórne w stosunku do kategorii przynależności na innych poziomach (Shimamura 2011). Granice państwowe oddzieliły Mongołów od Buriatów, ale także od tych Mongołów, którzy znaleźli się po chińskiej stronie granicy, tworząc podziały wedle zupełnie odmiennej państwowej logiki. Granice te oddzieliły też na długie dziesięciolecia Buriatów w Mongolii od Buriatów w pobliskiej Rosji, ale zbliżyły ich do Chałcha-Mongołów, których tożsamość również zmieniała się na przestrzeni ostatnich stu lat, między innymi ze względu na istnienie takich, a nie innych granic państwowych rozdzielających świat mongolski (Bulag 1998).

Z zewnętrznego, najczęściej europejskiego czy też szerzej – „zachodniego” punktu widzenia przyzwyczajeni jesteśmy do jasnych i jednoznacznych kategorii wyznaczających granice poszczególnych tożsamości. Oczekujemy, że dana jednostka da się przyporządkować jednoznacznie do jednej wyznawanej religii czy też do jednej grupy etnicznej bądź narodowościowej. Z pewnymi trudnościami udaje się nam pojąć i uznać to, że ktoś może w danym wymiarze charakteryzować się „podwójną”, „mieszaną”, wielowarstwową tożsamością. Do opisu takich przypadków ukuliśmy terminy synkretyczności wyznań, marginalności czy hybrydyczności tożsamości, których wspólną konotacją jest pewne odstępstwo od przyjętych reguł, zmieszanie gatunków, mówiąc językiem „postmodernistycznym”. Trudno jest nam czasem przyjąć to, że w obrębie społeczności lokalnych można z powodzeniem funkcjonować w ramach kategorii „swojskości”, „lokalności” czy też „ludzi stąd”, które nie oznaczają braku jakiegoś poziomu więzi czy też tożsamości, a wyznaczone są nie tyle poprzez granice, które mogą być płynne, zmienne i trudne do określenia, lecz poprzez wyznaczenie centrum, punktu odniesienia, względem którego orientuje się nasza tożsamość. Centra takie wyznacza-

ją oczywiście, jak pokazywał Stanisław Ossowski, pewne kręgi oddziaływania, które mogą na siebie nachodzić, ale kręgi te nie muszą się wiązać z wytyczaniem sztywnych granic. Według mnie jedną z funkcji kultu *oboo* jest wyznaczanie tego rodzaju centrów, względem których może się orientować jednostka i wspólnota lokalna. Rozumienie takie wydaje się w miarę intuicyjne, jeśli odniesiemy je do przestrzeni miejskiej czy też lokalnej parafii. Mają one oczywiście granice, współcześnie najczęściej bardzo dokładnie wytyczone, ale tym, co jest społecznie ważne, jest właśnie centrum, względem którego orientujemy się w przestrzeni miejskiej, kościół parafialny czy też inny obiekt kultu, a nie znak drogowy wskazujący na granicę terenu zabudowanego.

Bibliografia

- Abajew N.W. (2014), *Tengrijskij kult swjaszczennych gor i gieroiczeskij epos mongolo-burjat*, „Bagylnik” BSGroups Ltd., Ulan-Ude.
- Anderson B. (1997), *Wspólnoty wyobrażone. Rozważania o źródłach i rozprzestrzenianiu się nacjonalizmu*, przeł. S. Amsterdamski, Wydawnictwo Znak, Kraków.
- Belyaeva V. (2009), *Szamani i lamowie w sercu Sajanów. Współczesny system wierzeniowy Buriatów Doliny Tunkijskiej*, Polskie Towarzystwo Ludoznawcze, Wrocław – Poznań.
- Bilegsaikhan T. (2017), *Some Remarks on Ovoo Worship among the Dariganga Mongols*, „Rocznik Orientalistyczny”, t. LXX(2), s. 261–273.
- Bokszański Z. (2005), *Tożsamości zbiorowe*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Bulag U.E. (1998), *Nationalism and Hybridity in Mongolia*, Clarendon Press, Oxford.
- Buyandelger M. (2013), *Tragic Spirits: Shamanism, Memory, and Gender in Contemporary Mongolia*, University of Chicago Press, Chicago, <https://doi.org/10.7208/chicago/9780226013091.001.0001>
- Buyandelgeriyn M. (2007), *Dealing with uncertainty: Shamans, marginal capitalism, and the remaking of history in postsocialist Mongolia*, „American Ethnologist”, t. 34(1), s. 127–147, <https://doi.org/10.1525/ae.2007.34.1.127>
- Chagdajew W.W. (1998), *Szamanizm i mirowyje religii*, Izd. GP „Irkutskaja obl. Tip”, Irkutsk.
- Chimidtsiye K., Połec W. (2019), *Mongolscy pasterze w erze globalizacji: zmiany w pasterstwie a kultura koczowników*, [w:] T. Herudziński, J. Wojnicki (red.), *Społeczności lokalne – samorządność i inicjatywy oddolne w globalnym świecie*, Wydawnictwo SGGW, Warszawa, s. 86–99.
- Clifford J. (2000), *Kłopoty z kulturą. Dwudziestowieczna etnografia, literatura i sztuka*, przeł. E. Dżurak, Wydawnictwo KR, Warszawa.
- Dugarowa T.C. (2012), *Fienomenologija etniczeskogo samosoznanija burjat*, Izdatiel'stvo BGU, Ulan-Ude.
- Firlit E. (2018), *Więziotwórcza rola parafii we współczesnych społecznościach lokalnych*, [w:] T. Herudziński, P. Swacha (red.), *Społeczności lokalne. Konteksty przemian i innowacje*, Wydawnictwo SGGW, Warszawa, s. 79–92.
- Gombojew B.C. (2006), *Kultowyje miasta Barguzinskoj doliny*, Izdatielsko-poligraficzeskij kompleks FGOU WPO WSGAKI, Moskwa – Ulan-Ude.
- Hamayon R.N. (2006), *A Challenging Technique Involving Imaginary Figures of Power among the Pre-Soviet West-Buryats*, [w:] D. Sneath (red.), *States of Mind: Power, Place and the Subject in Inner Asia*, Center for East Asian Studies, Western Washington University for Mongolia and Inner Asia Studies Unit, University of Cambridge, Cambridge, s. 15–46.

- Herudziński T. (2016), *Wprowadzenie. Społeczności lokalne jako przedmiot analizy socjologicznej*, [w:] T. Herudziński, P. Swacha (red.), *Społeczności lokalne wobec wyzwań współczesności*, Wydawnictwo SGGW, Warszawa, s. 5–15.
- Kałużyński S. (1983), *Dawni Mongołowie*, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa.
- Kłóskowska A. (2005), *Kultury narodowe u korzeni*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Lewandowski E. (2004), *Pejzaż etniczny Europy*, Warszawskie Wydawnictwo Literackie MUZA, Warszawa.
- Łodziński S. (2005), *Romowie w Narodowym Spisie Powszechnym 2002 w Polsce. Kwestie liczebności i tożsamości etnicznej*, [w:] E. Nowicka, B. Cieślińska (red.), *Wędrowcy i migranci. Pomiędzy marginalizacją a integracją*, Zakład Wydawniczy Nomos, Kraków, s. 19–38.
- Nowicka E. (2016), *Korzenie altargany sięgają głęboko. Buriaci między Rosją, Mongolią i Chinami*, Zakład Wydawniczy Nomos, Kraków.
- Nowicka E., Wyszynski R. (1996), *Lamowie i sekretarze. Poziomy więzi społecznej we współczesnej Buriacji*, Wydział Filozofii i Socjologii Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa.
- Nowicka E., Połec W. (2019), *Religious Diversity for the Sake of Ethnic Unity? Shamanism and Buddhism in Creating Buryat Ethnic Identity*, „Polish Sociological Review”, t. 2(206), s. 237–247, <https://doi.org/10.26412/psr206.07>
- Nowicka E., Zhanaev A. (2020) *Po obu stronach Ononu. Buriaci na pograniczu rosyjsko-mongolskim*, Collegium Civitas Press, Warszawa.
- Ojuntungałag A. (2016), *Burjaty Mongolii*, Izd-wo „NowaPrint”, Ulan-Ude.
- Ossowski S. (1984), *O ojczyźnie i narodzie*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa.
- Ossowski S. (2001), *O osobliwościach nauk społecznych*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Połec W. (2019), *Czyżby przedwczesny krzyk Minerwy? O renesansie syberyjskiego szamanizmu*, „Humaniora. Czasopismo Internetowe”, t. 3(27), s. 79–96, <https://doi.org/10.14746/h.2019.3.6>
- Radzik R. (1999), *Od zbiorowości etnicznej do wspólnoty narodowej. Podstawowe pojęcia układu etniczno-narodowego w Europie środkowo-wschodniej w XIX i XX wieku*, „Studia Socjologiczne”, t. 2(153), s. 29–63.
- Shimamura I. (2011), *The Roots Seekers. Shamanism and Ethnicity among the Mongol Buryats*, Shumpusha Publishing, Yokohama.
- Smyrski Ł. (2012), *„Tradycja wynaleziona” w dyskursie etnicznym i postkolonialnym na Syberii*, [w:] M. Głowacka-Grajper, R. Wyszynski (red.), *20 lat rzeczywistości poradzieckiej. Spojrzenie socjologiczne*, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa, s. 207–221, <https://doi.org/10.31338/uw.9788323519911.pp.207-221>
- Smyrski Ł. (2018), *Między władzą spojrzenia a praktyką. Antropologia krajobrazu*, Oficyna Naukowa, Instytut Etnologii i Antropologii Kulturowej Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa.
- Smyrski Ł. (2020), *Sacred Mountains in The Context of Modern Nation: The Political Dimension of Landscape in Mongolia*, „Etnografia Polska”, t. 64(1–2), <https://doi.org/10.23858/EP64.2020.002>
- Szmigielska K. (2015), *Urianchajowie – pasterze „pępowiną związani z Altajem”*. *Krajobraz jako źródło tożsamości mongolskich nomadów*, „Lud”, t. 99, s. 231–251.
- Szmyt Z. (2012), *Azja u bram. Studium nad migracjami Buriatów w Rosji*, Wydawnictwo Nauka i Innowacje, Poznań.
- Szynkiewicz S. (1981), *Rodzina pasterska w Mongolii*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, Wrocław.
- Tangad O. (2013), *Scheda po Czyngis Chanie. Demokracja po mongolsku*, Wydawnictwo TRIO, Warszawa.
- Wach J. (1961), *Socjologia religii*, przeł. Z. Poniatowski, B. Wolniewicz, Książka i Wiedza, Warszawa.

- Wyszyński R. (2010), *Narodziny czy śmierć narodu. Narodotwórcze działania elit białoruskich i buriackich po upadku ZSRR*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa.
- Zapaśnik S. (2014), „*Walczący islam*” w Azji Centralnej. *Problemy społecznej genezy zjawiska*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń.
- Zhanaev A. (2019), *The Human Being in Social and Cosmic Orders. Categories of Traditional Culture and the Problems of Contemporary Buryat Identity*, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa, <https://doi.org/10.31338/uw.9788323540175>

„HORIZONS OF IDENTITY”. BURYAT LOCAL COMMUNITIES IN MONGOLIA

Abstract. The article is focusing on the Buryat local communities in eastern Mongolia and raises the issue of the role of local communities and local places of worship in building identity at the mesostructural level, which may be considered to be the basic level of identity references. These considerations are based on qualitative research conducted in July and August 2019 in eastern Mongolia in four Buryat local communities. The author tries to show that the use of the category of local communities as a starting point for analyses is a fruitful strategy for placing the studied communities in wider social, cultural and political contexts. The article is an attempt to use the categories related to the notion of local communities to describe Buryat local communities in Mongolia and to show how non-European examples of local communities can enrich sociological reflection on local communities and different types of identities. The title “Horizons of Identity” refers to the achievements of landscape anthropology, which inspired the author in the preparation of this work.

Keywords: Buryats, Mongolia, local communities, religious beliefs, identity, shamanism, Buddhism, *oboo*, *nutag*.

Rafał Boguszewski*

 <https://orcid.org/0000-0002-1831-4265>

Tomasz Herudziński**

 <https://orcid.org/0000-0002-4102-2957>

Artur Obidziński***

 <https://orcid.org/0000-0002-8750-7845>

WIEDZA O WŁASNEJ MIEJSCOWOŚCI I ZAANGAŻOWANIE W SPRAWY LOKALNE ORAZ ICH DETERMINANTY NA PRZYKŁADZIE SPOŁECZNOŚCI WIEJSKIEJ

Abstrakt. Zmiany zachodzące obecnie na obszarach wiejskich w Polsce wpisują się w koncepcję „inteligentnych wsi” (*smart villages*), która akcentuje znaczenie wiedzy i działań innowacyjnych dla funkcjonowania współczesnych wiejskich społeczności lokalnych i rozwoju obszarów wiejskich. Artykuł odnosząc się do zagadnienia społeczności lokalnej, przybliży obraz mieszkańców wsi Czarny Las, zwracając uwagę na specyfikę tej społeczności. W wymiarze empirycznym zasadniczym celem autorów jest weryfikacja tezy o występowaniu zależności pomiędzy wiedzą o własnej miejscowości a zaangażowaniem w lokalne sprawy na przykładzie konkretnej społeczności wiejskiej, jak również ustalenie czynników wpływających na oba wymiary. W tym celu zbudowano i wykorzystano wskaźniki dotyczące z osobna wiedzy i zaangażowania mieszkańców wsi Czarny Las w gminie Grodzisk Mazowiecki. Jako predyktory zarówno wiedzy o własnej wsi, jak i zaangażowania w jej bieżące sprawy przyjęto wiek, płeć, wykształcenie, czas zamieszkiwania w badanej miejscowości oraz formalny stan zameldowania. W celu określenia istotności statystycznej predyktorów wiedzy mieszkańców o miejscowości i ich zaangażowania na jej rzecz posłużono się analizą regresji wielokrotnej.

Słowa kluczowe: wiedza, działanie, obszary wiejskie, społeczność lokalna, inteligentna wieś.

* Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie, e-mail: rafal_boguszewski@sggw.edu.pl

** Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie, e-mail: tomasz_herudzinski@sggw.edu.pl

*** Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie, e-mail: artur_obidzinski@sggw.edu.pl

1. Wstęp

1.1. Wybrane trendy funkcjonowania społeczności obszarów wiejskich

Opis konkretnej społeczności lokalnej pod kątem jej wiedzy i zaangażowania w działania na własną rzecz, co będzie miało miejsce w dalszej części artykułu, warto rozpocząć od nakreślenia podstawowych tendencji rozwojowych dotyczących społeczności obszarów wiejskich w ogóle. Ze względu na rozległość zagadnienia przemian obszarów wiejskich uwagę skoncentrowano tu na kwestiach istotnych z perspektywy przedstawionych w tytule wiedzy i aktywności mieszkańców. Jawią się one jako szczególnie ważne w perspektywie koncepcji „inteligentnych wsi” (*smart villages*), której zasadniczym założeniem jest rozwój obszarów wiejskich w oparciu o wiedzę. W takim podejściu uważa się, że mieszkańcy wsi podlegają analogicznym zmianom jak mieszkańcy miast, a obszary wiejskie traktuje się jako element składowy społeczeństwa określanego jako społeczeństwo wiedzy, informacyjne czy postindustrialne (Bielska i in. 2021). Istotnym elementem koncepcji inteligentnej wsi jest takie funkcjonowanie społeczności lokalnych, w którym dominują działania o charakterze innowacyjnym i które sprzyja wszechstronnemu wykorzystaniu lokalnych zasobów. W tej perspektywie jednostki posługują się strategiami podporządkowanymi kształceniu się przez całe życie (*life-long learning*). A rozwój wsi w duchu *smart village*, w szczególności działania w zakresie wdrażania konkretnych polityk publicznych, zakłada konieczność uwzględniania zmian socjoekonomicznych zachodzących na obszarach wiejskich, zwłaszcza istniejących negatywnych tendencji, takich jak wyludnianie, malejąca liczba rolników, słabo rozwinięty sektor usług i szerzej ujmując – pozarolniczy rynek pracy oraz trudności komunikacyjne – zarówno w wymiarze konwencjonalnym, jak i w zakresie cyfryzacji.

Jako że dostrzeżono (również na poziomie instytucjonalnym), że samo wspieranie rolnictwa np. za pomocą programów Wspólnej Polityki Rolnej UE jest niewystarczające, zwrócono uwagę na konieczność wspierania pozazawodowej sfery życia mieszkańców obszarów wiejskich. W koncepcji *smart villages* klucza do rozwiązań istniejących problemów społeczności wiejskich poszukuje się przede wszystkim w zmianach relacji międzyludzkich, tworzeniu nowych i wykorzystaniu starych sieci społecznych, często przy użyciu nowoczesnych technologii, ale przy jednoczesnym wyraźnym określeniu ich wymiaru technologicznego tylko jako narzędzia wykorzystywanego przez jednostki i społeczności, a nie jako celu samego w sobie. Przykładem może być seria cyfrowych inicjatyw obywatelskich, które pozwalają podnieść jakość usług świadczonych na obszarach wiejskich Unii Europejskiej, zaprezentowana w broszurze *Innowacje cyfrowe i społeczne w kontekście usług na obszarach wiejskich* (Skakelja 2018).

Innym zasadniczym problemem, który dotyka dziś wieś, jest depopulacja. Pozornie korzystny wskaźnik przyrostu liczby mieszkańców wsi może prowadzić

do uproszczonego wniosku, że jest dobrze, ponieważ w ostatnich latach przybywa nam mieszkańców wsi. Kiedy jednak przyjrzymy się bliżej i uwzględnimy rozkład przestrzenny migracji, to owo pierwsze pozytywne wrażenie zmieni się i dostrzeżemy negatywne strony tego pozornie korzystnego zjawiska. Przybywa mieszkańców wsi, ale w okolicach dużych miast i jest to efekt słabo kontrolowanej urbanizacji terenów podmiejskich. W wielu miejscach ten często chaotyczny proces powoduje napięcia społeczne i wywołuje konflikty (Hałasiewicz 2020: 179, 178).

I jak zauważa Jerzy Wilkin, koncepcja *smart villages*, mimo że harmonijnie związana z istniejącymi i wdrażanymi już programami UE, nie narzuca

[...] jednego uniwersalnego rozwiązania, lecz stanowi podejście terytorialnie dopasowane, oparte na potrzebach i potencjałach konkretnego, danego miejsca i lokalnej społeczności, realizowane i wspierane przez nowe lub istniejące strategie terytorialne. Jest to bardzo ważne ze względu na bardzo duże zróżnicowanie obszarów wiejskich w krajach UE (Wilkin 2020: 29).

1.2. Specyfika lokalnej społeczności mieszkańców Czarnego Lasu

Przedmiotem badania była wiedza mieszkańców wsi Czarny Las na temat ich miejscowości oraz ich zaangażowanie w życie wsi, a w szczególności stosunek do planowanej tam budowy świetlicy. Wieś Czarny Las jest położona na południowo-zachodnim obrzeżu gminy Grodzisk Mazowiecki w województwie mazowieckim. Założona została w 1850 r. jako osada czynszowa o powierzchni 206 mórg, złożona z 14 zagród. Według spisu ludności z 1921 r. Czarny Las zamieszkiwało 104 mieszkańców w 16 gospodarstwach, a w 1970 r. 154 osoby w 33 gospodarstwach. Rolniczy charakter wsi zaniknął po 1990 r. i od tego czasu rozwija się zabudowa indywidualna (Murzyn 2020). W wyniku niemal całkowitego wyludnienia wsi w latach 80. XX w. i nowego osadnictwa po 2000 r. nastąpiła prawie stuprocentowa wymiana mieszkańców. Nowi mieszkańcy pochodzą z wielu regionów Polski, a nawet świata. W momencie badań wieś zamieszkiwało ponad 600 osób w blisko 300 domach. Od około 2000 r., wraz z napływem nowych mieszkańców, pojawiają się wspólne działania, jak np. wiosenne sprzątanie, protest przeciwko budowie linii wysokiego napięcia 400 kV, budowa placu zabaw, a następnie świetlicy, festyny sołeckie, szkolenia miejscowe i wyjazdowe oraz inne aktywności. Od momentu wprowadzenia funduszy sołeckich w 2006 r. sołectwo wykorzystuje je do finansowania wymienionych wyżej działań. Mieszkańcy corocznie decydują o ich przeznaczeniu na zebraniach wiejskich. Spotykają się też na wspomnianych akcjach. O planowanych działaniach informują ogłoszenia wywieszane na tablicach przyulicznych, strona internetowa sołectwa i newsletter. W badanej wsi działa koło gospodyń wiejskich, przy czym ma ono charakter stowarzyszenia towarzyskiego, na którego spotkaniach jego członkinie dzielą się różnego rodzaju umiejętnościami. Dzięki akcjom inicjowanym przez radę sołecką następuje stopniowa integracja mieszkańców. Społeczność analizowanej wsi jest

też dobrze skomunikowana cyfrowo: ponad 120 mieszkańców odbiera regularne ogłoszenia mailowe od pani sołtys, ponad 300 mieszkańców korzysta ze strony na Facebooku, na której zamieszczane są różne informacje, w tym ogłoszenia dotyczące wzajemnej pomocy oraz usług. Wiele nadziei na dalszą integrację niesie otwarcie w 2020 r. świetlicy wiejskiej (Błońska i in. 2020).

2. Metodyka badań

2.1. Założenia ogólne

Prezentowane dane użyte do analizy empirycznej uzyskano w wyniku realizacji szerszego projektu badawczego wykonanego dla władz gminy Grodzisk Mazowiecki (Boguszewski, Herudziński 2019). Badanie zrealizowano 6 kwietnia 2019 r. we wsi Czarny Las. Badaną populację stanowili reprezentanci poszczególnych gospodarstw domowych. Każdorazowo był to jeden dorosły przedstawiciel gospodarstwa odwiedzonego przez ankietera. W założeniu badanie miało charakter wyczerpujący. Braki danych spowodowane były niedostępnością niektórych mieszkańców lub odmowami udzielenia wywiadu. Łącznie w badaniu wzięło udział 120 osób będących przedstawicielami 120 gospodarstw domowych (Tabela 1.). Analizowane tu dane zostały już częściowo wykorzystane w artykule odnoszącym się do zjawiska tzw. nowych mieszkańców wsi (Herudziński 2020).

Tabela 1. Struktura próby

Zmienne społeczno-demograficzne	Płeć	N	%
1	2	3	4
Płeć	kobieta	68	57,6
	mężczyzna	50	42,4
Wiek	18–35	23	19,7
	36–45	26	22,2
	45–65	45	38,5
	powyżej 65 lat	23	19,7
Wykształcenie	podstawowe, gimnazjalne lub zawodowe	8	6,8
	średnie lub pomaturalne	27	22,9
	wyższe	83	70,3

1	2	3	4
Czas zamieszkiwania w Czarnym Lesie	mniej niż 5 lat	35	29,7
	od 5 do 10 lat	40	33,9
	od 11 do 20 lat	26	22,0
	powyżej 20 lat	17	14,4
Zameldowanie w Czarnym Lesie	tak	80	32,2
	nie	38	67,8

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników zrealizowanego badania.

Badanie zostało zrealizowane metodą sondażu z wykorzystaniem techniki wywiadu osobistego typu *face to face* przy użyciu kwestionariusza papierowego PAPI (*Pen and Paper Interview*). Kwestionariusz ankiety zastosowany w badaniu zawierał szereg pytań dotyczących wiedzy mieszkańców na temat zamieszkiwanej przez nich miejscowości i zaangażowania respondentów w życie lokalnej społeczności. Do oceny wiedzy mieszkańców na temat miejscowości, w której mieszkają, oraz ich zaangażowania w życie wsi zostały stworzone dwa osobne sumaryczne wskaźniki oparte na szeregu różnych pytań – dalej określane jako wskaźnik wiedzy i wskaźnik zaangażowania. Odpowiedzi na pytania wchodzące w zakres wskaźników zostały wystandaryzowane i mierzone w stustopniowej skali ciągłej. Przeciętne wskaźniki zbiorcze wiedzy i zaangażowania obliczono jako średnie arytmetyczne wartości punktów uzyskanych za odpowiedzi na wszystkie pytania wchodzące w zakres danego wskaźnika. Wartości wskaźników porównano dla następujących elementów charakterystyki respondentów: wiek, płeć, wykształcenie, czas zamieszkiwania w miejscowości, fakt zameldowania lub nie. Sześć początkowych miar wykształcenia zagregowano w trzy zbliżone liczebnie grupy, łącząc trzy najniższe i najmniej liczne kategorie wykształcenia w jedną. Ponadto zbadano korelację między obydwojma zbiorczymi wskaźnikami, tj. wiedzy i zaangażowania, oraz wykonano dla każdego wskaźnika z osobna wielozmienną analizę regresji liniowej, w której zmienne wyjaśniające stanowiły podane wyżej cechy respondentów.

2.2. Wskaźnik wiedzy

Wskaźnik wiedzy obliczono na podstawie wyników odpowiedzi na następujące pytania:

- 1) Czy zna Pan/Pani sołtysa Czarnego Lasu? (*Tak, osobiście* = 100 pkt; *Tak, ale jedynie z widzenia/ze słyszenia* = 50 pkt; *Nie znam, nie wiem, kto jest sołtysiem Czarnego Lasu* = 0 pkt).
- 2) Ilu zna Pan/Pani członków rady sołeckiej Czarnego Lasu? – osobiście lub z widzenia/słyszenia (*Znajomość 5 osób* = 100 pkt; *4 osób* = 80 pkt; *3 osób* = 60 pkt; *2 osób* = 40 pkt; *1 osoby* = 20 pkt; *0 osób* = 0 pkt).

- 3) Czy wie Pan/Pani, kto jest radnym miasta Grodzisk Mazowiecki z Pana/Pani rejonu? (*Znajomość 2 nazwisk = 100 pkt; znajomość 1 nazwiska = 50 pkt; nieznanostwo nazwisk = 0 pkt*).
- 4) Czy wie Pan/Pani, jak nazywa się burmistrz miasta Grodzisk Mazowiecki? (*Znajomość nazwiska burmistrza = 100 pkt; nieznanostwo = 0 pkt*).
- 5) Czy wie Pan/Pani, jak nazywają się wiceburmistrzowie miasta Grodzisk Mazowiecki? (*Znajomość 2 nazwisk = 100 pkt; znajomość 1 nazwiska = 50 pkt; nieznanostwo nazwisk = 0 pkt*).
- 6) Czy wie Pan/Pani, gdzie w Czarnym Lesie znajduje się: sklep, przedszkole, plac zabaw, miejsce budowy świetlicy, dom sołtysa, stacja uzdatniania wody (*Znajomość 5 lub 6 miejsc = 100 pkt; znajomość 4 miejsc = 80 pkt; znajomość 3 miejsc = 60 pkt; znajomość 2 miejsc = 40 pkt; znajomość 1 miejsca = 20 pkt; nieznanostwo żadnego miejsca = 0 pkt*).
- 7) Czy wie Pan/Pani o planowanej budowie świetlicy w Czarnym Lesie? (*Tak = 100 pkt; Nie = 0 pkt*).
- 8) Czy zna Pan/Pani planowaną lokalizację przyszłej świetlicy? (*Tak = 100 pkt; Nie = 0 pkt*).

2.3. Wskaźnik zaangażowania

Wskaźnik zaangażowania zawiera odpowiedzi na następujące pytania:

- 1) Ilu mniej więcej mieszkańców Czarnego Lasu (z wyjątkiem domowników) zna Pan/Pani z imienia i nazwiska? (*Nie znam innych mieszkańców poza domownikami = 0 pkt; mniej niż 5 osób = 20 pkt; 5–10 osób = 40 pkt; 11–20 osób = 60 pkt; 21–40 osób = 80 pkt; powyżej 40 osób = 100 pkt*).
- 2) Czy zdarza się Panu/Pani odwiedzać innych mieszkańców Czarnego Lasu w ich domach? (*Nie = 0 pkt; Bywam w 1 domu = 10 pkt; Bywam w 2 domach = 20 pkt; 3 domach = 30 pkt... itd.; Bywam w 10 i więcej domach = 100 pkt*).
- 3) Czy zdarzyło się Panu/Pani korzystać z pomocy sąsiedzkiej lub jej udzielać? (*Nie = 0 pkt; Tak – udzielałem lub korzystałem = 50 pkt; Tak – zarówno udzielałem, jak i korzystałem = 100 pkt*).
- 4) Czy jest Pan/Pani członkiem jakiejś formalnej lub nieformalnej grupy mieszkańców? (*Nie = 0 pkt; Tak = 100 pkt*).
- 5) W których z wymienionych form aktywności lokalnej zdarzyło się Panu/Pani uczestniczyć: zebrania sołectkie/festyny wiejskie/wiosenne sprzątanie wsi/szkolenia na miejscu/szkolenia wyjazdowe/inne? (*Udział w 5 lub 6 formach aktywności = 100 pkt; w 4 formach = 80 pkt; w 3 formach = 60 pkt; w 2 formach = 40 pkt; w 1 formie = 20 pkt; brak uczestnictwa = 0 pkt*).
- 6) Czy jest lub był(a) Pan/Pani inicjatorem jakiegoś działania na rzecz lokalnej społeczności? (*Tak = 100 pkt; Nie = 0 pkt*).
- 7) Czy korzysta Pan/Pani z następujących źródeł informacji na temat społeczności lokalnej: internetowa strona sołectwa/lista mailingowa sołectwa/Facebook

- strona mieszkańców Czarnego Lasu/inne źródło? (*Korzystanie z 4 źródeł = 100 pkt; korzystanie z 3 źródeł = 75 pkt; korzystanie z 2 źródeł = 50 pkt; korzystanie z 1 źródła = 25 pkt; niekorzystanie z żadnego = 0 pkt*)¹.
- 8) Czy głosował(a) Pan/Pani w ostatnich wyborach sołtysa i rady sołeckiej? (*Tak = 100 pkt; Nie = 0 pkt*).
- 9) Z jakich rodzajów usług oferowanych przez gminę zdarza się korzystać Panu/ Pani i członkom Pana/Pani gospodarstwa domowego – edukacyjnych/rozrywkowych/zdrowotnych/sportowych/innych? (*Korzystanie z 5 rodzajów usług = 100 pkt; korzystanie z 4 rodzajów usług = 80 pkt; korzystanie z 3 rodzajów usług = 60 pkt; korzystanie z 2 rodzajów usług = 40 pkt; korzystanie z 1 rodzaju usługi = 20 pkt; niekorzystanie z żadnych usług = 0 pkt*).

3. Wyniki

Średnia wartość wystandaryzowanego wskaźnika wiedzy (w skali od 0 do 100) wyniosła dla ogółu badanych 60,1 pkt. Średnia wartość wskaźnika zaangażowania okazała się wyraźnie niższa – wyniosła 43,8 pkt (Tabela 2.). Obydwa wskaźniki istotnie korelują dodatnio (R Pearsona = 0,684; $p < 0,001$). Liczebności obu wskaźników różnią się i odbiegają od całkowitej liczebności próby ze względu na występujące braki danych w pojedynczych zmiennych wchodzących w zakres poszczególnych wskaźników.

Tabela 2. Zbiorcze wskaźniki wiedzy o własnej wsi i zaangażowania w sprawy lokalnej społeczności mieszkańców wsi Czarny Las

Wskaźniki	N	Minimum	Maksimum	Średnia	Odchylenie standardowe
Wiedzy	117	0,00	93,75	60,1175	17,8980
Zaangażowania	93	6,11	95,00	43,7814	20,3794

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników zrealizowanego badania.

Średnia wartość analizowanych wskaźników różni się znacząco ze względu na niektóre cechy społeczno-demograficzne mieszkańców, takie jak płeć, wiek, fakt zameldowania w Czarnym Lesie oraz czas zamieszkiwania w tej miejscowości.

Pod względem płci przeciętna wartość zarówno wskaźnika wiedzy, jak i zaangażowania jest wyższa w przypadku kobiet niż mężczyzn (Tabela 3.).

¹ Należy mieć na uwadze, że ten wskaźnik jest wymiarem zaangażowania mieszkańców, ale także pochodną dostępu do internetu i posiadanych kompetencji technologicznych.

Tabela 3. Wiedza o własnej wsi i zaangażowanie w sprawy lokalnej społeczności w zależności od płci

Wskaźniki	Płeć	N	Średnia	Odchylenie standardowe
Wiedzy	kobieta	67	62,4813	17,4626
	mężczyzna	50	56,9500	18,1585
Zaangażowania	kobieta	54	46,1008	21,1383
	mężczyzna	39	40,5698	19,0808

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników zrealizowanego badania.

Z kolei mając na uwadze wiek respondentów, okazuje się, że oba analizowane wskaźniki przyjmują najwyższe wartości dla najstarszych mieszkańców wsi, a najniższe dla osób najmłodszych (Tabela 4.).

Tabela 4. Wiedza o własnej wsi i zaangażowanie w sprawy lokalnej społeczności w zależności od wieku

Wskaźniki	Przedział wiekowy [lat]	N	Średnia	Odchylenie standardowe
Wiedzy	18–35	23	55,0000	18,7803
	36–45	25	59,7000	14,9360
	45–65	45	61,2500	17,7758
	> 65	23	62,7717	20,2890
Zaangażowania	18–35	16	40,2431	15,0253
	36–45	19	44,7076	17,3377
	45–65	37	42,3574	20,7252
	> 65	20	48,6944	26,2895

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników zrealizowanego badania.

Bez większego wpływu na wartość wskaźników pozostaje poziom wykształcenia respondentów, chociaż osoby o najniższym poziomie edukacji wykazują stosunkowo największą wiedzę o miejscowości. Poziom wykształcenia w zasadzie nie różnicuje skali zaangażowania w funkcjonowanie lokalnej społeczności (Tabela 5.).

Tabela 5. Wiedza o własnej wsi i zaangażowanie w sprawy lokalnej społeczności w zależności od wykształcenia

Wskaźniki	Wykształcenie	N	Średnia	Odchylenie standardowe
Wiedzy	podstawowe, gimnazjalne lub zawodowe	8	67,1875	13,9154
	średnie lub pomaturalne	27	58,5185	21,4864
	wyższe	82	59,9543	16,9711
Zaangażowania	podstawowe, gimnazjalne lub zawodowe	6	45,7407	20,0144
	średnie lub pomaturalne	22	46,1616	27,0132
	wyższe	65	42,7949	17,9720

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników zrealizowanego badania.

Nie bez wpływu na wiedzę i zaangażowanie pozostaje długość zamieszkiwania w Czarnym Lesie. Z reguły im dłużej osoba zamieszkuje w miejscowości, tym większe są jej wiedza i zaangażowanie w funkcjonowanie społeczności. Wyjątek stanowią osoby mieszkające w Czarnym Lesie od 11 do 20 lat, które udzielają się w miejscowości nieco aktywniej nawet od mieszkańców, którzy żyją w niej dłużej (Tabela 6.).

Tabela 6. Wiedza o własnej wsi i zaangażowanie w sprawy lokalnej społeczności w zależności od długości zamieszkania w Czarnym Lesie

Wskaźniki	Czas zamieszkania [lat]	N	Średnia	Odchylenie standardowe
Wiedzy	< 5	35	53,1429	16,8971
	5–10	39	61,9872	14,1849
	11–20	26	62,1154	21,9766
	> 20	17	67,1324	17,5933
Zaangażowania	< 5	28	35,6349	14,9054
	5–10	27	44,8354	20,8280
	11–20	23	50,1691	23,1985
	> 20	15	47,2963	20,8398

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników zrealizowanego badania.

Istotny jest także fakt zameldowania w Czarnym Lesie. Osoby zameldowane w tej miejscowości posiadają o niej i o okolicy większą wiedzę, częściej też angażują się w życie lokalnej społeczności (Tabela 7.).

Tabela 7. Wiedza o własnej wsi i zaangażowanie w sprawy lokalnej społeczności w zależności od zameldowania

Wskaźniki	Zameldowanie	N	Średnia	Odchylenie standardowe
Wiedzy	tak	80	63,4219	16,9474
	nie	37	52,9730	18,0334
Zaangażowania	tak	64	49,0104	20,2097
	nie	29	32,2414	15,6597

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników zrealizowanego badania.

Analiza regresji liniowej przy uwzględnieniu wszystkich omówionych czynników wskazuje, że istotną statystycznie zmienną wyjaśniającą – zarówno w zakresie wiedzy, jak i zaangażowania – jest jedynie fakt zameldowania w Czarnym Lesie (odpowiednio $p = 0,02$ i $p < 0,01$). Obydwa modele, tj. dla wskaźnika wiedzy i dla wskaźnika zaangażowania, są istotne statystycznie (Tabela 8. i 9.).

Tabela 8. Istotność wpływu wybranych cech populacji mieszkańców na poziom ich wiedzy o własnej miejscowości na podstawie wielozmiennej regresji liniowej: $F = 3,431$; $p = 0,006$; $R^2 = 0,135$; skorygowane $R^2 = 0,135$

Predyktory	B	Błąd standardowy	Beta	t	Istotność
Płeć (K/M)	-5,077	3,227	-0,141	-1,573	0,118
Wiek (rosnąco)	0,793	1,272	0,060	0,623	0,534
Wykształcenie (rosnąco)	1,303	1,294	0,103	1,007	0,316
Czas zamieszkiwania w Czarnym Lesie (rosnąco)	2,734	1,469	0,201	1,861	0,065
Fakt zameldowania w Czarnym Lesie (Tak/Nie)	8,691	3,668	0,225	2,369	0,020
Stała	36,677	12,084		3,035	0,003

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników zrealizowanego badania.

Tabela 9. Istotność wpływu wybranych cech populacji mieszkańców na poziom ich zaangażowania w życie lokalnej społeczności na podstawie wielozmiennowej regresji liniowej:
 $F = 3,431$; $p = 0,006$; $R^2 = 0,135$; skorygowane $R^2 = 0,135$

Predyktory	B	Błąd standardowy	Beta	t	Istotność
Płeć (K/M)	-3,974	4,142	-0,096	-0,959	0,340
Wiek (rosnąco)	-0,009	1,645	-0,001	-0,006	0,995
Wykształcenie (rosnąco)	1,445	1,618	0,099	0,893	0,374
Czas zamieszkiwania w Czarnym Lesie (rosnąco)	2,105	1,724	0,140	1,221	0,225
Fakt zameldowania w Czarnym Lesie (Tak/Nie)	15,460	4,693	0,349	3,295	0,001
Stała	10,718	15,013		0,714	0,477

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników zrealizowanego badania.

4. Dyskusja i wnioski

Jak wynika z przeprowadzonych badań, mieszkańcy Czarnego Lasu cechują się dość wysoką wiedzą na temat swojej miejscowości (60,1 pkt na 100 pkt) i jednocześnie istotnie mniejszym zaangażowaniem na rzecz społeczności lokalnej (43,8 pkt na 100 pkt). Wartości te można uznać za stosunkowo wysokie, zwłaszcza biorąc pod uwagę, że ponad 60% respondentów mieszka tam krócej niż 10 lat, a 85% krócej niż 20 lat.

Najciekawszym z rezultatów niniejszej pracy jest to, że przy uwzględnieniu wszystkich omówionych czynników istotną statystycznie zmienną wyjaśniającą – zarówno w zakresie wiedzy, jak i zaangażowania – jest przede wszystkim fakt zameldowania. Wynik ten może wskazywać, że bycie zameldowanym w miejscowości (lub nie) może być indykatorem stosunku osoby do miejsca własnego zamieszkania. Osoby zameldowane najprawdopodobniej traktują Czarny Las jako miejsce trwałego osiedlenia. Nie dziwi więc, że angażują się w lokalne wydarzenia i poszerzają swoją wiedzę na temat miejscowości. Z drugiej strony brak zameldowania może być wskaźnikiem traktowania miejsca zamieszkania jako tymczasowego, co skutkuje brakiem zaangażowania i zainteresowania lokalnymi sprawami. Wydaje się, że to ostatnie podejście ma miejsce w Czarnym Lesie na tzw. osiedlu segmentów, gdzie część mieszkań jest wynajmowana i zachodzi duża i szybka rotacja mieszkańców.

Bardziej oczywisty wydaje się pozytywny wpływ długości zamieszkania na poziom wiedzy mieszkańców o ich miejscowości. W przypadku wskaźnika

zaangażowania jest podobnie, przy czym nieco wyższe wartości niż dla najdłużej zamieszkujących Czarny Las przyjmuje on w grupie osób mieszkających tam od 11 do 20 lat, co może wynikać z faktu, że w pierwszej grupie osób osiedlających się były osoby o wysokim statusie majątkowym, które w niewielkim stopniu uczestniczą w wydarzeniach sołeckich takich jak szkolenia, festyny, ogniska, wyjazdy itd.

Nie dziwi też wysoka istotna korelacja między poziomem wiedzy mieszkańców a stopniem ich zaangażowania w sprawy wsi. Zaangażowanie powoduje przyrost wiedzy, a jednocześnie większa wiedza może skłaniać do zaangażowania. Zachodzić tu może zatem zjawisko sprzężenia zwrotnego dodatniego między tymi czynnikami. Wynik ten należy uznać za cenny również w aspekcie praktycznym. Zachęca on do aktywizowania lokalnych społeczności, gdyż nawet proste działania (takie jak prowadzone w opisywanej miejscowości) mogą przysparzać wiedzy, a ta może stymulować do kolejnych działań, co w efekcie prowadzi do rozwoju społeczności obywatelskich typu *smart villages*.

Pozostałe uzyskane wyniki, chociaż nie cechują się istotnością statystyczną, też prezentują interesujące tendencje, które można traktować co najmniej jako ciekawe hipotezy badawcze do sprawdzenia w badaniach bardziej precyzyjnych i realizowanych na większej próbie.

I tak np. wynik wskazujący na większą wiedzę i zaangażowanie kobiet może wynikać z faktu zaangażowania młodych mam w opiekę nad dziećmi, która sprzyja nawiązywaniu większej liczby kontaktów, np. podczas spacerów czy korzystania z placu zabaw, a także z większej predyspozycji kobiet niż mężczyzn do nawiązywania i utrzymywania kontaktów.

Ciekawa jest też tendencja wzrostu poziomu wiedzy i stopnia zaangażowania wraz ze wzrostem wieku respondentów. Być może jest to efekt rozwoju alterocentryzmu wraz z dojrzałością życiową oraz dodatkowo zmniejszania liczby obowiązków wynikającego z osiągnięcia stabilizacji życiowej, np. odchowania dzieci czy przejścia na emeryturę.

W przypadku wykształcenia wyższy od przeciętnego poziom wiedzy o wsi u osób o najniższym wykształceniu może wynikać z faktu, że osoby te reprezentują w dużej mierze rdzennych mieszkańców wsi, czyli tych o najdłuższym czasie zamieszkiwania, co – jak zauważono wcześniej – może się przekładać na większą wiedzę. Z kolei niższy poziom zaangażowania w sprawy wsi osób z najwyższym wykształceniem może wynikać z faktu ich czasochłonnej działalności zawodowej, np. sprawowania funkcji kierowniczych lub prowadzenia własnych firm. Dla osób tych Czarny Las nierzadko stanowi jedynie „sypialnię”, gdyż ich aktywność życiowa skoncentrowana jest w dużym stopniu na sprawach zawodowych.

Reasumując, można zauważyć, że obydwa wskaźniki – zarówno wiedzy, jak i zaangażowania – wykazują wewnętrzne zróżnicowanie w odniesieniu do wieku mieszkańców i długości zamieszkiwania we wsi. Mieszkańcy starsi i dłużej zamieszkujący wyróżniają się pozytywnie na tle młodszych i mieszkających w Czarnym Lesie krócej, a zameldowani uzyskują istotnie lepsze wartości wskaź-

ników niż niezameldowani. Kobiety w obu omawianych wymiarach prezentują się korzystniej na tle mężczyzn. Ponadto największe znaczenie w prognozowaniu zarówno poziomu wiedzy mieszkańców o ich miejscowości, jak i stopnia ich zaangażowania na rzecz własnej społeczności ma fakt zameldowania.

Bibliografia

- Bielska A., Stańczuk-Gałwiazek M., Sobolewska-Mikulska K., Mroczkowski R. (2021), *Implementation of the smart village concept based on selected spatial patterns – A case study of Mazowieckie Voivodeship in Poland*, „Land Use Policy”, vol. 104, May, <https://doi.org/10.1016/j.landusepol.2021.105366>
- Błońska E., Murzyn T.J., Obidziński A., *Od Czarnolesia do Czarnego Lasu, czyli o powstawaniu tożsamości lokalnej*, Urząd Miejski w Grodzisku Mazowieckim, Czarny Las.
- Boguszewski R., Herudziński T. (2019), *Funkcjonowanie współczesnych społeczności lokalnych na przykładzie wsi Czarny Las. Raport z badań*, maszynopis, Pracownia Badań Społecznych Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego, Warszawa.
- Hałasiewicz A. (2020), *Koncepcje żywienia i wzmocnienia rozwoju wsi*, [w:] J. Wilkin, A. Hałasiewicz (red.), *Polska wieś 2020. Raport o stanie wsi*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa.
- Herudziński T. (2020), *Zmiany na obszarach wiejskich w Polsce – percepcja, wiedza i zaangażowanie „starych” i „nowych” mieszkańców wsi*, „Rocznik Lubuski”, t. 46, cz. 2, s. 77–88.
- Murzyn T.J. (2020), *Zarys dziejów – wieś Czarny Las w latach 1850–1990*, [w:] E. Błońska, T.J. Murzyn, A. Obidziński, *Od Czarnolesia do Czarnego Lasu, czyli o powstawaniu tożsamości lokalnej*, Urząd Miejski w Grodzisku Mazowieckim, Czarny Las.
- Skakelja N. (red.) (2018), *Innowacje cyfrowe i społeczne w kontekście usług na obszarach wiejskich. Broszura o przykładowych projektach*, Europejski Fundusz Rolny na rzecz Rozwoju Obszarów Wiejskich, European Network for Rural Development, Urząd Publikacji Unii Europejskiej, Luksemburg.
- Wilkin J. (2020), *Zróżnicowana i zmieniająca się polska wieś*, [w:] J. Wilkin, A. Hałasiewicz (red.), *Polska wieś 2020. Raport o stanie wsi*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa.

KNOWLEDGE OF ONE’S OWN PLACE OF LIVING AND INVOLVEMENT IN LOCAL MATTERS WITH THEIR DETERMINANTS ON THE EXAMPLE OF A RURAL COMMUNITY

Abstract. Changes currently taking place in rural areas in Poland are in line with the concept of “smart villages”, which emphasizes the importance of knowledge and innovative activities for the functioning of contemporary rural local communities and the development of rural areas. Referring to the issue of the local community, the article presents the image of the inhabitants of the village of Czarny Las, paying attention to the specificity of this community. In the empirical dimension, the main goal of the authors is to verify the thesis about the dependence between knowledge about one’s own town place of living and involvement in local matters on the example of a specific rural community, as well as to determine the factors affecting both dimensions. For this purpose, indicators concerning the individual knowledge and commitment of the inhabitants of the village of Czarny Las in the commune of Grodzisk Mazowiecki, were created and used. Age, sex, education,

time of residence in the examined town and formal registration status were assumed as predictors of both knowledge about one's own village and involvement in its current affairs. In order to determine the statistical significance of the predictors of the inhabitants' knowledge about the village and their involvement in it, the multiple regression analysis was used.

Keywords: knowledge, action, rural areas, local community, smart village.

Aleksandra Hoja*

 <https://orcid.org/0000-0002-7214-5351>

WIELKOŚĆ MIEJSCA ZAMIESZKANIA A WARTOŚCI POLAKÓW ZWIĄZANE Z RODZINĄ – NA PODSTAWIE DANYCH EUROPEAN VALUE STUDY 2017

Abstrakt. Celem artykułu jest ustalenie, czy wielkość miejscowości zamieszkania ma wpływ na deklaracje odnoszące się do wyróżnionych wartości związanych z rodziną, które w istotny sposób orientują działanie człowieka i tym samym tworzą zasady życia społecznego. Tekst napisano w oparciu o wtórną analizę danych statystycznych na podstawie zintegrowanego zbioru danych European Value Study/World Value Survey 2017–2021. Rezultaty badania wskazują, że różnice istotne statystycznie pomiędzy wielkością miejscowości pojawiły się w przypadku wszystkich zmiennych dotyczących rodzicielstwa. Mieszkańcy mniejszych miejscowości okazywali się bardziej konserwatywni. Zależność istotna statystycznie nie wystąpiła w przypadku deklaracji dotyczącej zaufania do rodziny. W przypadku niektórych odpowiedzi odnoszących się do postrzegania ról płciowych pojawiły się również istotne statystycznie różnice pomiędzy mieszkańcami mniejszych i większych miejscowości. Wartości i normy są inne w zależności od kultury, w której się wychowujemy. Kontrola społeczna jest silniejsza w mniejszych miejscowościach, tam bowiem trudniej pozostać anonimowym. Badanie potwierdziło, że wielkość miejscowości zamieszkania w wielu przypadkach istotnie statystycznie różnicuje wartości Polaków związane z rodziną i właśnie mieszkańcy mniejszych miejscowości częściej okazywali się przywiązani do koncepcji bardziej tradycyjnych, konserwatywnych.

Słowa kluczowe: rodzina, wartości, wieś, miasto.

1. Wprowadzenie

Polacy funkcjonują w ramach różnych kontekstów społecznych. Jednym z nich jest miejsce zamieszkania, które może przekładać się na charakterystyczne dla danej grupy społecznej myślenie o wartościach i normach rodzinnych.

* Mgr, absolwentka kierunku socjologia na Wydziale Socjologii i Pedagogiki, Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie, ul. Nowoursynowska 166, 02-787 Warszawa, e-mail: aleksandra.hoja@gmail.com

Wartości i normy w pewien sposób orientują działanie człowieka i tym samym tworzą zasady życia społecznego. Wartości rozumieć można jako przekonania, których efektem jest formułowanie celów życiowych, a tym samym warunkowanie określonych działań (Florczykiewicz 2016).

Abstrakcyjne idee, czyli wartości, dają ludziom poczucie sensu i są dla nich drogowskazem w interakcjach ze światem społecznym [...]. Wartości i normy wspólnie kształtują sposoby zachowań uczestników danej kultury w ich środowisku [...]. Przykładem wartości silnie zakorzenionych w społeczeństwach zachodnich jest monogamia [...] (Giddens 2006: 45–46).

Natomiast normy to powszechnie ustalone zasady. Te społeczne odnoszą się do wzoru postępowania w ramach danej grupy społecznej czy społeczeństwa. Normy nieformalne obowiązują zwyczajowo, formalne zaś są spisane w postaci np. regulaminów czy przepisów (Lubas 2017).

Normy i wartości różnią się w zależności od kultury. Nie ulega wątpliwości, że na przestrzeni lat przybierają nieco inną, odpowiadającą współczesnym wyzwaniom, formę. Na ich zmianę wpływają m.in. procesy społeczno-gospodarcze. Mówiąc o polskim systemie wartości, nie można nie wspomnieć o wpływie: transformacji ustrojowej z 1989 roku, wzorców zachodnich i kultury masowej, które nadają kierunek przeobrażeniom w dziedzinie norm i wartości. Na przykładzie rodziny widać wyraźne ścieranie się liberalizacyjnej tendencji na wzór Zachodu oraz konserwatywnej, która jest ściśle powiązana z religią. Popularny niegdyś stereotyp o wyraźnej roli kobiety i mężczyzny w rodzinie dzisiaj stopniowo ulega przeobrażeniu.

Jeszcze do niedawna rodzina wiejska znacznie różniła się od miejskiej. Postrzegano ją jako trwalszą, tradycyjną, o bardziej zażyłych relacjach (Zajdel 2011). Dzisiaj wpływ ujednoczenia środowiska wiejskiego w ramach procesów urbanizacji oraz globalizacji sprawił, że różnice nie są tak znaczące (Zajdel 2011). Natomiast wieś nadal zachowała pewną odrębność społeczną, ekonomiczną i kulturową, która może przyczynić się do innego postrzegania wartości rodzinnych.

W mniejszych grupach społecznych istnieje wzmożona kontrola społeczna, która bezpośrednio wpływa na wartości, normy i postawy ludzi. Same wartości jednostek są niejako produktami nieformalnej kurateli sprawowanej przez środowisko. Tego typu kontrola w grupie skłania jednostkę do zachowań korzystnych dla ogółu, wobec czego kapitał społeczny jest rozwijany i kumulowany. Wspólnie uznawane postawy, normy, wartości, wzory zachowań wywierają zewnętrzny nacisk na każdego z członków grupy społecznej (Guzy-Steinke 2009). Kontrola opinii społecznej w mniejszych miejscowościach jest silniejsza, a funkcje rodziny – o wiele bardziej rozległe. Rodzina w tym środowisku pełni w szerszym zakresie rolę opiekuńczo-wychowawczą. Bazuje na otoczeniu silnych grup sąsiedzko-krewniaczych. Jest natomiast mniej otwarta na zawiązywanie szerszych powiązań spoza najbliższego kręgu. Rodzina miejska, przede wszystkim przez powszechną anonimowość, uwolniła się od otoczenia sąsiedzkiego i tkwi głównie w szerszych relacjach sformalizowanych lub koleżeńsko-towarzyskich (Turowski 1972).

W miastach liczne relacje z innymi są fragmentaryczne, powierzchowne, traktowane raczej instrumentalnie w kontekście osiągania celów. Wyróżnia się trzy cechy charakterystyczne dla miasta: liczba ludności, gęstość zaludnienia i zróżnicowanie mieszkańców. W miastach w bliskim sąsiedztwie mieszka dużo ludzi, lecz większość nie zna się osobiście. Wobec tego bywa, że kontakty z innymi mają często charakter sformalizowany. „Dokonujący się w miastach rozpad »zintegrowanego społeczeństwa« wywołuje m.in. wprowadzenie rutynowego porządku, kontrolowanego za pomocą bezosobowo zdefiniowanych reguł zachowania” (Giddens 1998: 110).

W świetle powyższej teorii interesującym zagadnieniem wydaje się to, czy na wyznawane wartości i normy społeczne oddziałuje miejsce zamieszkania. Celem artykułu jest ustalenie, czy wielkość miejscowości zamieszkania ma w przypadku Polaków wpływ na deklaracje odnoszące się do wyróżnionych w European Value Study/World Value Survey 2017–2021 wartości związanych z rodziną (EVS 2017a).

2. Metodologia badania

W artykule wykorzystano wtórną analizę danych statystycznych (szerzej: Makowska, Boguszewski 2013). Przeanalizowano najnowszą falę badań European Value Study/World Value Survey z lat 2017–2021. EVS to międzynarodowe badanie porównawcze dostarczające danych na temat podstawowych wartości człowieka. Porusza tematykę przekonań, idei, postaw oraz opinii mieszkańców Europy w odniesieniu do życia, rodziny, pracy, religii, polityki oraz społeczeństwa. Badanie jest prowadzone od 1981 r. i dotychczas realizowano je 5 razy. W najnowszej fali badań udział wzięły 34 kraje ($N = 127\,605$), w tym Polska ($N = 1\,352^1$). W Polsce badanie było realizowane w 2017 i 2018 r. (Codebook 2020) – dotychczasowe analizy zostały opisane w książce *Społeczeństwo na zakręcie. Zmiany postaw i wartości Polaków w latach 1990–2018* (Marody i in. 2019).

W badaniu EVS 2017 po raz pierwszy, obok badania twarzą w twarz, umożliwiono zbieranie danych przy pomocy mixed mode. Przeprowadzanie wywiadu z udziałem ankietera było główną metodą zbierania danych, a dodatkową formę, w postaci samodzielnego wypełniania kwestionariusza, zastosowano w sześciu państwach: Szwajcarii, Islandii, Holandii, Niemczech, Finlandii oraz Danii. W Polsce ankieterzy zbierali dane przy pomocy komputera, stosując metodę CAPI (EVS 2017b). Próba badawcza miała charakter losowy, przy czym uznano, że efektywna jej liczebność w państwie wynosi 1 200 respondentów dla populacji powyżej 2 milionów oraz 1000 respondentów dla populacji poniżej 2 milionów (EVS 2017c). Badano osoby powyżej 18. roku życia mieszkające w prywatnych gospodarstwach domowych, niezależnie od ich narodowości i języka (Codebook 2020).

¹ Uwaga: w obliczeniach posłużono się zmienną (entry = 616), ta zmienna dawała wyniki 1 352 Polaków.

W celu analizy przedstawionej w artykule posłużono się ogólnie dostępną bazą danych ZA7505: Joint EVS/WVS 2017–2021 Dataset, rozpoczynając działania od pobrania pliku w formacie sav (EVS 2017a). Następnie, przy pomocy programu PS IMAGO ver.6, została przeprowadzona analiza statystyczna uwzględniająca jedynie część zmiennych. Skupiono się wyłącznie na odpowiedziach Polaków. Zmienną, która posłużyła do utworzenia wszystkich prezentowanych w tym artykule tabel krzyżowych, była ta dotycząca wielkości miejsca zamieszkania, w którym prowadzono badanie. Została ona skrzyżowana ze wszystkimi zmiennymi odnoszącymi się do wartości rodzinnych wyróżnionych w katalogu analiz online (ZA7505: Joint EVS/WVS 2017–2021 Dataset) pod hasłem Family (tj. posiadanie dzieci jako obowiązek wobec społeczeństwa, długotrwała opieka dorosłych dzieci nad rodzicami, rodzicielstwo par homoseksualnych, bycie powodem do dumy dla rodziców jako życiowy cel, zaufanie do rodziny oraz tezy mówiące, że: mężczyźni są lepszymi przywódcami politycznymi niż kobiety; wyższe wykształcenie jest ważniejsze dla chłopca niż dla dziewczynki; dzieci cierpią, gdy matka pracuje; mężczyźni lepiej zarządzają biznesem niż kobiety). Do każdej tabeli krzyżowej została policzona statystyka χ^2 .

3. Rezultaty

Zdania Polaków odnośnie do tego, że posiadanie dzieci jest obowiązkiem wobec społeczeństwa, są podzielone. Prawie połowa (46%) zgadza się z tym stwierdzeniem, jednak duża część (40,9%) jest temu przeciwna. Mniej więcej co siódma osoba (13,1%) wskazała odpowiedź „trudno powiedzieć”. Zależność między wielkością miejscowości a stosunkiem do powyższego stwierdzenia jest istotna statystycznie ($p < 0,001$). Wraz ze spadkiem wielkości miejscowości rośnie liczba odpowiedzi zgadzających się z tym stwierdzeniem, czyli uznających posiadanie dzieci za obowiązek wobec społeczeństwa (Tabela 1.).

Prawie trzy czwarte Polaków (74,7%) uważa, że obowiązkiem dorosłych dzieci jest długotrwałe opiekowanie się rodzicami. Więcej niż co ósmy badany (13,1%) jest przeciwny tej tezie, a co ósmy (12,2%) nie ma zdania na ten temat. Zmienna niezależna, jaką jest „wielkość miejscowości”, istotnie różnicuje zdania w temacie opieki dzieci nad chorymi rodzicami ($p < 0,01$). Wśród osób, które w największym odsetku (79,9%) zgadzają się w kwestii takiego obowiązku dzieci, są mieszkańcy wsi i najmniejszych miejscowości do 5 000 mieszkańców. Przeciwnego zdania są jedynie nieliczni z nich (9,2%). Najmniejszy procent osób (65,4%), które opowiadają się za obowiązkiem opieki dorosłych dzieci nad rodzicami, stanowią mieszkańcy większych miast do 500 000 mieszkańców. Wśród nich jest również najwyższy odsetek osób (19,9%), które są przeciwnie takiemu działaniu (Tabela 1.).

Tabela 1. Wielkość miejsca zamieszkania a stwierdzenia dotyczące rodzicielstwa

Wielkość miejscowości (liczba mieszkańców)	Zgadzam się		Trudno powiedzieć		Nie zgadzam się		Suma	Chi ²	df	p
Posiadanie dzieci jest obowiązkiem wobec społeczeństwa										
Poniżej 5 000	56,9% (261)	12,0% (55)	31,2% (143)	100% (459)	22,502	8	100% (1314)	45,780	8	p < 0,001
5 000–20 000	45,4% (74)	13,5% (22)	41,1% (67)	100% (163)						
20 000–100 000	41,3% (136)	15,8% (52)	42,9% (141)	100% (329)						
100 000–500 000	39,5% (75)	10,0% (19)	50,5% (96)	100% (190)						
Powyżej 500 000	33,5% (58)	13,9% (24)	52,6% (91)	100% (173)						
Ogółem	46,0% (604)	13,1% (172)	40,9% (538)	100% (1314)						
Dorosłe dzieci mają obowiązek zapewnienia rodzicom długotrwałej opieki										
Poniżej 5 000	79,9% (373)	10,0% (51)	9,2% (43)	100% (467)	34,653	8	100% (1322)	34,653	8	p < 0,001
5 000–20 000	76,7% (125)	9,2% (15)	14,1% (23)	100% (163)						
20 000–100 000	75,1% (247)	12,2% (40)	12,8% (42)	100% (329)						
100 000–500 000	65,4% (125)	14,7% (28)	19,9% (38)	100% (191)						
Powyżej 500 000	68,6% (118)	15,7% (27)	15,7% (27)	100% (172)						
Ogółem	74,7% (988)	12,2% (161)	13,1% (173)	100% (1322)						
Pary homoseksualne są równie dobrymi rodzicami jak inne pary										
Poniżej 5 000	8,3% (34)	16,3% (67)	75,4% (310)	100% (411)	34,653	8	100% (1158)	34,653	8	p < 0,001
5 000–20 000	12,9% (18)	12,2% (17)	74,8% (104)	100% (139)						
20 000–100 000	19,4% (57)	18,4% (54)	62,2% (183)	100% (294)						
100 000–500 000	15,8% (27)	25,7% (44)	58,5% (100)	100% (171)						
Powyżej 500 000	16,8% (24)	19,6% (28)	63,6% (91)	100% (143)						
Ogółem	13,8% (160)	18,1% (210)	68,0% (788)	100% (1158)						

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych European Value Study/World Value Survey 2017–2021. Oryginalnie zmienne były w pięciostopniowej skali Likerta (EVS 2017d).

Kolejne ze stwierdzeń dotyczyło oceny tego, czy pary homoseksualne są w takim samym stopniu dobrymi rodzicami jak pary heteroseksualne. Znaczna część Polaków (68%) nie zgadza się z tym stwierdzeniem. Przeciwnego zdania jest około co siódmy respondent (13,8%). Co ciekawe, prawie co piąty (18,2%) nie ma zdania na ten temat. Zmienna „wielkość miejscowości” istotnie różnicuje opinie na temat wychowywania dzieci przez pary homoseksualne ($p < 0,001$). Ponad trzy czwarte Polaków (75,4%) z najmniejszych miejscowości – poniżej 5 000 mieszkańców – nie zgadza się co do tego, że pary homoseksualne są tak samo dobrymi rodzicami jak inne pary. Tego samego zdania i w podobnej liczbie osób (74,8%) są także mieszkańcy miejscowości do 20 000 mieszkańców. W większych miastach – powyżej 20 000 mieszkańców – odsetek osób przeciwnych jest nieco mniejszy, ale nadal utrzymuje się na poziomie około 60% (Tabela 1.).

Prawie 8 na 10 Polaków (79,6%) zgadza się ze stwierdzeniem, że jednym z ich głównych celów życiowych jest sprawienie, żeby rodzice byli dumni. Odmiennego zdania jest co piąta osoba (20,4%). Wielkość miejscowości istotnie różnicuje poglądy w tej sprawie ($p < 0,001$). Wraz ze wzrostem wielkości miejscowości rośnie odsetek osób, które nie zgadzają się z tezą, że jednym z ważniejszych celów życiowych jest duma rodziców. W najmniejszych miejscowościach sądzi tak co szósta osoba (16%), a w największych – co trzecia (32,7%). Na wsiach oraz w najmniejszych miastach procent osób popierających tę tezę jest najwyższy (84%), a w największych miastach – najniższy (67,3%) (Tabela 2.).

Tabela 2. Wielkość miejscowości a przyniesienie dumy rodzicom

Wielkość miejscowości (liczba mieszkańców)	Jednym z głównych celów w moim życiu jest, żeby moi rodzice byli ze mnie dumni		Suma
	Zgadzam się	Nie zgadzam się	
Poniżej 5 000	84,0% (358)	16,0% (68)	100% (426)
5 000–20 000	81,6% (129)	18,4% (29)	100% (158)
20 000–100 000	81,4% (241)	18,6% (55)	100% (296)
100 000–500 000	75,3% (134)	24,7% (44)	100% (178)
Powyżej 500 000	67,3% (109)	32,7% (53)	100% (162)
Ogółem	79,6% (971)	20,4% (249)	100% (1220)

PL: N = 1220, test Pearsona, $\text{Chi}^2 = 23,345$, $\text{df} = 4$, ($p < 0,001$).

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych European Value Study/World Value Survey 2017–2021. Oryginalnie zmienne były w czterostopniowej skali Likerta (EVS 2017d).

W kwestii zaufania Polacy mają dość jednoznaczne zdanie. Prawie wszyscy (97,8%) deklarują, że ufają swej rodzinie. Jedynie nieliczni (2,2%) twierdzą, że jest inaczej. Wielkość miejscowości nie różnicuje stopnia zaufania do rodziny. Zależność ta nie jest istotna statystycznie ($p = \text{ni.}$). Najwięcej zaufania wobec rodziny mają osoby żyjące w: dużych miastach liczących do 500 000 mieszkańców

(98,5%), najmniejszych miejscowościach (98,3%) oraz w małych miastach do 20 000 mieszkańców (98,2%). Najmniejsze zaufanie do rodziny mają osoby ze średnich miast do 100 000 mieszkańców (96,8%) (Tabela 3.).

Tabela 3. Wielkość miejscowości a zaufanie do rodziny

Wielkość miejscowości (liczba mieszkańców)	Czy ufa Pan/i/ swojej rodzinie?				Suma
	Zdecydowanie ufam	Raczej ufam	Raczej nie ufam	Zdecydowanie nie ufam	
Poniżej 5 000	65,3% (311)	33,0% (157)	1,5% (7)	0,2% (1)	100% (476)
5 000–20 000	64,0% (105)	34,1% (56)	1,8% (3)	0,0% (0)	100% (164)
20 000–100 000	65,5% (222)	31,3% (106)	2,9% (10)	0,3% (1)	100% (339)
100 000–500 000	67,4% (130)	31,1% (60)	1,0% (2)	0,5% (1)	100% (193)
Powyżej 500 000	69,1% (121)	28,6% (50)	1,7% (3)	0,6% (1)	100% (175)
Ogółem	66,0% (889)	31,8% (429)	1,9% (25)	0,3% (4)	100% (1347)

PL: N = 1347, test Pearsona, $\chi^2 = 6,238$, $df = 12$, $p = ni.$

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych European Value Study/World Value Survey 2017–2021.

Z tezą głoszącą, że mężczyźni są lepszymi przywódcami politycznymi niż kobiety, zgadza się 3 na 10 respondentów (29%), a odmiennego zdania jest około 7 na 10 (71%). Zależność między wielkością miejscowości a nadawaniem znaczenia płci w sprawowaniu funkcji lidera politycznego nie jest istotna statystycznie ($p = ni.$). Najwięcej zwolenników powyższej tezy jest wśród mieszkańców średniej wielkości miast, czyli takich, które liczą od 20 000 do 100 000 mieszkańców. Twierdzi tak prawie jedna trzecia respondentów z tego typu miejscowości (32,9%). Natomiast mieszkańców największych miast zgadzających się z tym twierdzeniem jest ponad jedna czwarta (26,7%) (Tabela 4.).

Polacy nie zgadzają się z tym, że wyższe wykształcenie jest ważniejsze dla chłopca niż dziewczynki. Tego zdania jest znaczna większość respondentów (90,2%). Wielkość miejsca zamieszkania nie różnicuje opinii na ten temat ($p = ni.$), choć największy sprzeciw wykazują mieszkańcy największych miast (93,6%). Najwięcej respondentów uważających, że wyższe wykształcenie jest istotniejsze dla chłopców niż dziewczynek, jest wśród mieszkańców średniej wielkości miejscowości, czyli do 100 000 mieszkańców (12%) (Tabela 4.).

Polaków dzieli niemal na pół zdanie na temat opinii, że dziecko cierpi, gdy jego matka pracuje. Nieco większa część (51,6%) zgadza się z tym twierdzeniem, zaś nieco mniejsza (48,4%) jest mu przeciwna. Wielkość miejsca zamieszkania respondentów istotnie różnicuje podejście do pracujących matek ($p < 0,001$). Wraz ze wzrostem wielkości miejscowości maleje przeświadczenie o tym, że dzieci cierpią, gdy matka pracuje. Największymi przeciwnikami pracy kobiet

posiadających dzieci są mieszkańcy małych miejscowości (59,2%). Mieszkańcy największych miast zgadzający się z tym stwierdzeniem stanowią 41,2% (Tabela 4.).

Prawie cztery piąte Polaków (78,8%) uważa, że nieprawdą jest, że mężczyźni zarządzają biznesem lepiej niż kobiety. Tezę tę jako prawdziwą uznaje około jedna piąta (21,2%). Zależność między wielkością miejscowości a powyższym stwierdzeniem jest istotna statystycznie ($p < 0,05$). Największy sprzeciw wyrażają mieszkańcy większych miast do 500 000 mieszkańców (84,9%), a najmniejszy – mieszkańcy średnich miejscowości od 20 000 do 100 000 (73,8%) (Tabela 4.).

Tabela 4. Wielkość miejscowości a stwierdzenia dotyczące ról płciowych

Wielkość miejscowości (liczba mieszkańców)	Zgadzam się	Nie zgadzam się	Suma	Chi ²	df	p
1	2	3	4	5	6	7
Mężczyźni są lepszymi przywódcami politycznymi niż kobiety				3,798	4	ni.
Poniżej 5 000	27,2% (115)	72,8% (308)	100% (423)			
5 000–20 000	30,8% (48)	69,2% (108)	100% (156)			
20 000–100 000	32,9% (101)	67,1% (206)	100% (307)			
100 000–500 000	27,5% (49)	72,5% (129)	100% (178)			
Powyżej 500 000	26,7% (44)	73,3% (121)	100% (165)			
Ogółem	29,0% (357)	71,0% (872)	100% (1229)			
Wyższe wykształcenie jest ważniejsze dla chłopca niż dziewczynki				4,082	4	ni.
Poniżej 5 000	9,5% (44)	90,5% (421)	100% (465)			
5 000–20 000	9,9% (16)	90,1% (145)	100% (161)			
20 000–100 000	12,0% (39)	88,0% (285)	100% (324)			
100 000–500 000	9,9% (19)	90,1% (172)	100% (191)			
Powyżej 500 000	6,4% (11)	93,6% (160)	100% (171)			
Ogółem	9,8% (129)	90,2% (1183)	100% (1312)			
Gdy matka pracuje, dzieci na tym cierpią				30,327	4	p < 0,001
Poniżej 5 000	59,2% (279)	40,8% (192)	100% (471)			
5 000–20 000	58,9% (96)	41,1% (67)	100% (163)			
20 000–100 000	47,2% (154)	52,8% (172)	100% (326)			
100 000–500 000	42,4% (78)	57,6% (106)	100% (184)			
Powyżej 500 000	41,2% (68)	58,8% (97)	100% (165)			
Ogółem	51,6% (675)	48,4% (634)	100% (1309)			

1	2	3	4	5	6	7
Mężczyźni zarządzają biznesem lepiej niż kobiety				9,853	4	p < 0,05
Poniżej 5 000	19,4% (83)	80,6% (344)	100% (427)			
5 000 – 20 000	20,9% (33)	79,1% (125)	100% (158)			
20 000 – 100 000	26,2% (82)	73,8% (231)	100% (313)			
100 000 – 500 000	15,1% (27)	84,9% (152)	100% (179)			
Powyżej 500 000	23,1% (37)	76,9% (123)	100% (160)			
Ogółem	21,2% (262)	78,8% (975)	100% (1237)			

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych European Value Study/World Value Survey 2017–2021. Oryginalnie zmienne były w czterostopniowej skali Likerta (EVS 2017d).

4. Dyskusja

Wykazane powyżej postawy Polaków wobec różnych aspektów wartości i norm rodzinnych mogą mieć swoje odzwierciedlenie w politycznych oraz kulturowych uwarunkowaniach. Od 2003 r. wśród Polaków przeważają poglądy prawicowe (związane z tradycyjnymi poglądami rodzinnymi) nad lewicowymi (Janowska 2017). Punktem zwrotnym okazały się lata 2001–2005. Wtedy to nastąpił spadek poparcia dla lewicy o 21 p.p. (z 34% na 13%). W 2015 r. sondaże wskazywały na to, że centrowe poglądy deklaruje 45% Polaków, prawicowe – 45%, a za lewicą opowiada się 11% (Szelewa, Polakowski 2017). Co ciekawe, poglądy polskiej młodzieży są inne i wskazują większe poparcie dla lewicy. Choć w 2015 r. padła rekordowa wartość identyfikacji poglądów prawicowych wśród młodych Polaków, to pięć lat później rekord ten przypadł już lewicy (Scovil 2021).

Wśród mieszkańców wsi obserwuje się, w porównaniu z mieszkańcami miast, nieco mniejszy odsetek osób o poglądach lewicowych niż prawicowych (Cybulska 2014), co tłumaczyć może różnice między deklarowanymi poglądami odnośnie do wartości rodzinnych w mniejszych i większych miejscowościach. Tendencja ta jest zauważalna również wśród polskiej młodzieży, w przypadku której najwyższy odsetek autoidentyfikacji poglądów lewicowych obserwuje się w największych miastach, a najmniejszy na wsi (Scovil 2021).

W badaniach na temat wyznawanych wartości przeprowadzonych wśród polskiej młodzieży można zauważyć pewne tendencje zależne od miejsca zamieszkania. Ankietowani mieszkający na wsi za najbardziej cenione wartości uznali kolejno rodzinę, inteligencję oraz mądrość. Mieszkańcy małych miast wybrali rodzinę, szczęście i miłość, a średnich – rodzinę, miłość i mądrość. Młode osoby zamieszkujące duże miasta jako pierwszą wskazali miłość, następnie wykształcenie oraz rodzinę (Dubis 2014).

Na kulturowe uwarunkowania wyznawanych wartości rodzinnych ma również wpływ religia. Wiara istotnie kształtuje poglądy mieszkańców Polski. Niezmiennie od lat 90. odsetek osób identyfikujących się jako wierzące przekracza 90%. W 2020 r. wynosił on dokładnie 91% (Bożewicz 2020). Z religią związane jest szczególne wartościowanie życia rodzinnego, które charakteryzuje się bardziej tradycyjnym podejściem (Świątkiewicz 2016). Mieszkańcy wsi częściej niż osoby mieszkające w miastach wyznają bez wątpliwości wiarę w Boga (70% wobec 55%), częściej deklarują codzienne praktyki modlitwy (47% wobec 38%), częściej też podtrzymują tradycje bożonarodzeniowe o charakterze religijnym, szczególnie zwyczaj udziału w pasterce (84% wobec 61%) (Boguszewski 2014).

Badania międzynarodowe pokazują, że osoby religijne mają więcej dzieci niż osoby niebiorące udziału w praktykach religijnych (Adsera 2006). W tym kontekście należy zatem interpretować fakt, że ze stwierdzeniem „posiadanie dzieci jest obowiązkiem wobec społeczeństwa” zgadzało się najwięcej osób z najmniejszych miejscowości.

Polacy w większości nie zgadzają się z tym, że pary homoseksualne są równie dobrymi rodzicami jak inne pary. W sondażach dotyczących ogólnego postrzegania homoseksualizmu w naszym kraju ponad połowa Polaków uważa, że homoseksualizm należy tolerować, choć jest on odstępstwem od normy, a prawie jedna czwarta, że nie jest rzeczą normalną i nie należy go tolerować (Bożewicz 2019). Problematyka homoseksualizmu w Polsce stosunkowo od niedawna stała się tematem publicznych dyskusji oraz badań naukowych. To zjawisko społeczne zaczęło być analizowane w kontekście debaty publicznej dopiero wraz z końcem lat 80. (Ukleja 2014).

Polacy w sposób niemal jednoznaczny uznali, że obowiązkiem dorosłych dzieci jest zapewnienie długotrwałej opieki nad rodzicami. Dla każdej jednostki rodzina stanowi główny układ odniesienia. Dziecko przychodząc na świat w rodzinie, jest do niej przynależne i zajmuje określone miejsce w strukturze. Siła więzi powstałej między dziećmi a rodzicami jest ogromna (Błasiak 2010), fakt ten potwierdzają wyniki badań (Hipsz 2013). Polacy wyraźnie wskazują, że rodziców należy zawsze szanować bez względu na ich wady i zalety. Tym, co również może obrazować zażyłe relacje dzieci-rodzice, jest stosunek do oddania któregoś z opiekunów do domu spokojnej starości, który potępia połowa Polaków, a jedynie co dziesiąty respondent usprawiedliwia takie zachowanie (Boguszewski 2008).

Szczęście rodzinne stanowi najczęściej wskazywaną wartość w odniesieniu do życia codziennego. Zdecydowana większość Polaków (87%) sądzi, że człowiekowi potrzebna jest rodzina, żeby osiągnąć rzeczywiste szczęście (Boguszewski 2019). Nic więc dziwnego, że badani tak licznie wskazali jako życiowy cel sprawianie, żeby rodzice byli z nich dumni. Potwierdzenie tego, że najliczniejszą grupą, która tak sądzi, są mieszkańcy mniejszych miejscowości, znaleźć można w spostrzeżeniu, że istotnie częściej niż mieszkańcy największych miast akcentują oni znaczenie szczęścia rodzinnego (Boguszewski 2019).

Polacy od lat w zdecydowanej większości (ponad 90%) – pomimo dosyć ograniczonego zaufania do nieznanym – wykazują je wobec swej rodziny. Niemal każdy Polak ufa swojej najbliższej rodzinie – rodzicom, partnerom, dzieciom (98%) (Omyła-Rudzka 2020). W tym miejscu warto nadmienić, że zaufanie do rodziny jest najczęściej wyrażane w sposób bezwarunkowy (najczęściej deklarowana odpowiedź brzmi „zdecydowanie mam zaufanie”). Wyniki prezentowanego w tym artykule badania nie odbiegają od innych realizowanych chociażby przez CBOS (Omyła-Rudzka 2020) czy GUS (GUS 2018).

Respondenci zapytani o ustosunkowanie się do stwierdzeń dotyczących ról płciowych w większości nie zgodzili się z tezą, że mężczyźni są lepszymi przywódcami politycznymi, lepiej zarządzają biznesem czy bardziej niż kobiety cenią wyższe wykształcenie. Od lat państwa europejskie dążą do promowania zrównoważonego udziału kobiet i mężczyzn w podejmowaniu decyzji na szczeblu lokalnym, regionalnym i krajowym. W każdym parlamencie krajowym państw członkowskich Unii Europejskiej jest więcej mężczyzn niż kobiet. W przypadku członków rządów krajowych jedynie w Hiszpanii oraz Szwecji udział kobiet wynosi powyżej połowy. W Polsce jest to 17%. Natomiast w parlamencie od 1995 r. można zaobserwować tendencję wzrostową, która sprawiła, że wynik od tego czasu wzrósł z około 11% do 24%. Polska plasuje się na 54. miejscu z nieco ponad 29% kobiet w Sejmie. Odsetek kobiet na stanowiskach ministerialnych wynosi 27%. Choć Polska nie znajduje się na szczytowych miejscach, jeśli chodzi o udział kobiet w polityce, zauważyć można istotny postęp w tej dziedzinie (Skwarek 2019). Mogło to przełożyć się na tak duży sprzeciw Polaków wobec tezy, że mężczyźni są lepszymi liderami politycznymi.

Polacy w przeważającej większości nie zgadzali się z tezą, iż wyższe wykształcenie jest ważniejsze dla chłopca niż dla dziewczynki. Ma to swoje potwierdzenie w innych badaniach na temat ogólnego poziomu wykształcenia społeczeństwa polskiego. W latach 2014–2018 odnotowano systematyczny wzrost udziału osób z wykształceniem wyższym. Analiza struktury wykształcenia według płci wskazała, że w 2018 r. dyplom uczelni wyższej posiadało 32,6% kobiet wobec 21,9% mężczyzn (GUS 2019).

Spółeczeństwo polskie ma dość podzielone zdanie odnośnie do tego, czy podjęcie pracy przez matkę wpływa negatywnie na dzieci. Z badań nad obowiązkami domowymi kobiet i mężczyzn wynika, że to właśnie kobiety najczęściej pełnią rolę opiekuncho-wychowawczą. Obowiązek opieki nad dziećmi spoczywa na 16% kobiet wobec zaledwie 2% mężczyzn (32% różnie lub wspólnie, 50% nie dotyczy). Warto jednak podkreślić, że na przestrzeni lat zmniejsza się odsetek kobiet mających w obowiązkach zajmowanie się dziećmi (Bożewicz 2018). W badaniach *Między domem a pracą* przyglądano się podziałowi pracy zawodowej oraz życiu rodzinnemu. Respondenci wykazywali wysokie poparcie dla modelu partnerskiego oraz tradycyjnego. Wśród mieszkańców największych miast bardziej zauważalna była niechęć do modelu

tradycyjnego na rzecz akceptacji wariantu partnerskiego. Wyniki pokazały, że wraz z wiekiem dziecka rośnie akceptacja pracy zawodowej matki. Prawie jedna trzecia badanych opowiada się za niepełnym etatem dla matki dziecka w wieku przed-szkolnym. Natomiast jedna czwarta uważa, że w tym okresie najlepszym rozwiązaniem jest rezygnacja z pracy (Rękas 2013).

Według badań „Women in Business 2020” Polska znajduje się w światowej czołówce, jeśli chodzi o zajmowanie wysokich stanowisk w firmach przez kobiety (pozycje: prezes, zarząd, szef pionów). Wynik ten wynosi 38%, co daje trzecie miejsce w rankingu za Filipinami i RPA. W porównaniu z poprzednią edycją badania sytuacja ta się poprawia i odsetek kobiet na szczycie firmowej hierarchii w Polsce wynosi 19% (pozycje: prezes zarządu lub dyrektor zarządzający). Odsetek firm bez żadnej kobiety w wyższej kadrze kierowniczej wynosi w Polsce 9%. Obserwuje się trend, w którym kobiety coraz częściej osiągają najwyższe stanowiska w firmie (Grant Thornton 2020). Właśnie z tym zjawiskiem można łączyć tak powszechną dezaprobatę wobec tezy, że mężczyźni zarządzają biznesem lepiej niż kobiety.

Ciekawa definicja kobiet zamieszkujących wieś mówi o tym, że są one „rolnikami i robotnikami rolnymi, ogrodnikami i sprzedawcami, kobietami biznesu i liderami społeczności, a także stanowią kręgosłup trwałych źródeł utrzymania i zapewniają bezpieczeństwo żywnościowe rodzinom i społecznościom” (Drzazga 2019). Kobiety na wsi stanowią heterogeniczną kategorię pod względem społecznym i zawodowym. Często identyfikują się z życiem na wsi, ale łączą tradycję z nowoczesnością (Drzazga 2019). Mieszkanki wsi wykazują różne aktywności, nie tylko te odnoszące się do modeli tradycyjnych. Podejmują działalność zawodową, kształcą się, spełniają się jako przedsiębiorczynie (Michalska 2013). Odpowiednikami kobiet-przedsiębiorczyń, mieszkających głównie na wsi, są właścicielki firm, które mieszkają w miastach. Ponad 21% kobiet prowadzących własną działalność gospodarczą posiada wyższe wykształcenie wobec prawie 18,9% mężczyzn, co wskazuje na możliwie porównywalne kompetencje w sferze biznesu. Badani wskazują na istotność kontaktów biznesowych (kapitału społecznego) oraz wiedzy, a niekoniecznie miejsca zamieszkania (PARP 2011).

Na zakończenie warto podnieść kwestię, iż istotnym ograniczeniem badania było zastosowanie w bazie European Value Study/World Value Survey 2017–2021 innego niż w Polsce kryterium podziału wielkości miejscowości. Różnica polega przede wszystkim na wyróżnianiu wsi w polskiej systematyce (zob. komunikaty CBOS, np. Boguszewski 2019). To nieco ograniczyło możliwości wyciągnięcia wniosków, ponieważ do kategorii najmniejszych miejscowości, tj. poniżej 5 000 mieszkańców, mogły należeć zarówno wsie, jak i małe miasta.

5. Podsumowanie

Celem artykułu było ustalenie, czy wielkość miejscowości zamieszkania różnicuje w Polsce deklaracje odnoszące się do wyróżnionych w European Value Study/World Value Survey 2017–2021 wartości związanych z rodziną. Analiza potwierdziła istnienie tego zróżnicowania w niektórych, choć nie wszystkich, obszarach. Mieszkańcy mniejszych miejscowości reprezentowali nieco bardziej tradycyjne poglądy niż mieszkańcy większych miast w odniesieniu do twierdzeń, iż: obowiązkiem wobec społeczeństwa jest posiadanie dzieci; dorosłe dzieci mają obowiązek zapewnienia rodzicom długotrwałej opieki; jednym z ważniejszych celów życiowych jest sprawienie, by rodzice byli dumni; pary homoseksualne są równie dobrymi rodzicami jak inne; dzieci cierpią, gdy matka pracuje. Wielkość miejsca zamieszkania nie różnicowała poglądów dotyczących zaufania do rodziny ani niektórych twierdzeń dotyczących różnic między płciami, tj. tez mówiących, że mężczyźni są lepszymi przywódcami politycznymi niż kobiety oraz że wyższe wykształcenie jest ważniejsze dla chłopca niż dla dziewczynki.

Różnice w postrzeganiu wartości rodzinnych przez mieszkańców mniejszych i większych miejscowości mogą wynikać z kilku czynników. Mieszkańcy wsi są poddani większej kontroli społecznej, częściej wyznają bardziej tradycyjne, pravicowe poglądy oraz przywiązują większą wagę do praktyk religijnych niż osoby zamieszkujące miasta. Warto nadmienić, że na przestrzeni lat różnica między podejściami do wartości i norm mieszkańców mniejszych i większych miejscowości zaczyna się zacierać, co może mieć swoje uzasadnienie w procesach globalizacji, urbanizacji czy upowszechnianiu się kultury masowej.

W celu zgłębienia rozważań na temat wyznawanych wartości w odniesieniu do rodziny rekomendowane jest poszerzenie obszaru zainteresowań o inne kraje, co pozwoli poznać szerszy kontekst omawianych treści. Baza European Value Study/World Value Survey 2017–2021 daje takie możliwości.

Bibliografia

- Adsera A. (2006), *Religion and changes in family-size norms in developed countries*, „Review of Religious Research”, t. 47(3), s. 271–286.
- Błasiak A. (2010), *Rodzina środowiskiem opiekuńczo-wychowawczym*, [w:] A. Błasiak, E. Dybowska (red.), *Wybrane zagadnienia pedagogiki rodziny*, Wydawnictwo WAM, Kraków, s. 71–73.
- Boguszewski R. (red.) (2008), *Kontrowersje wokół różnych zjawisk dotyczących życia małżeńskiego i rodzinnego*, Komunikat z badań Centrum Badania Opinii Społecznej nr BS/54/2008, Warszawa.
- Boguszewski R. (red.) (2014), *Religijność polskiej wsi*, Komunikat z badań Centrum Badania Opinii Społecznej nr BS/3/2104, Warszawa.

- Boguszewski R. (red.) (2019), *Rodzina – jej znaczenie i rozumienie*, Komunikat z badań Centrum Badania Opinii Społecznej nr 22/2019, Warszawa.
- Bożewicz M. (red.) (2018), *Kobiety i mężczyźni w domu*, Komunikat z badań Centrum Badania Opinii Społecznej nr 127/2018, Warszawa.
- Bożewicz M. (red.) (2019), *Stosunek Polaków do związków homoseksualnych*, Komunikat z badań Centrum Badania Opinii Społecznej nr 90/2019, Warszawa.
- Bożewicz M. (red.) (2020), *Religijność Polaków w ostatnich 20 latach*, Komunikat z badań Centrum Badania Opinii Społecznej nr 63/2020, Warszawa.
- Codebook (2020), *Variable Report – Documentation. Joint EVS/WVS 2017–2021 Dataset*, <https://zacat.gesis.org/webview/index.jsp?object=http://zacat.gesis.org/obj/fCatalog/Catalog5> (dostęp: 13.06.2021).
- Cybulska A. (red.) (2014), *Postawy mieszkańców wsi wobec polityki*, Komunikat z badań Centrum Badania Opinii Społecznej nr 30/2014, Warszawa.
- Drzazga A. (2019), *Aktywność i aspiracje kobiet wiejskich w Polsce*, [w:] A. Piotrowska (red.), *Trendy w zarządzaniu przedsiębiorstwem w ujęciu międzynarodowym*, Wydawnictwo SiZ, Łódź.
- Dubis M. (2014), *Wartości i style życia młodzieży*, „Jagiellońskie Studia Socjologiczne”, nr 1, s. 41–42.
- EVS (2017a), *ZA7505: Joint EVS/WVS 2017-2021 Dataset*, <https://zacat.gesis.org/webview/index.jsp?object=http://zacat.gesis.org/obj/fCatalog/Catalog5> (dostęp: 13.06.2021).
- EVS (2017b), *European Values Study 2017. Participating countries and territories – joint EVS/WVS*, <https://europeanvaluesstudy.eu/methodology-data-documentation/survey-2017/joint-evs-wvs-2017-2021-dataset/participating-countries-and-territories-joint-evs-wvs/> (dostęp: 2.07.2021).
- EVS (2017c), *European Values Study 2017, Methodology EVS 2017*, <https://europeanvaluesstudy.eu/methodology-data-documentation/survey-2017/methodology/> (dostęp: 13.06.2021).
- EVS (2017d), *Europejski sondaż wartości. Kwestionariusz 2017. Polska*, https://search.gesis.org/research_data/ZA7500 (dostęp: 2.07.2021).
- Florczykiewicz J. (2016), *Interpretacja wartości i norm społecznych przez młodzież – analiza porównawcza*, „Lubelski Rocznik Pedagogiczny”, t. XXXV(2), <https://doi.org/10.17951/lrp.2016.35.2.249>
- Giddens A. (1998), *Socjologia*, przeł. J. Gilewicz, Zys i S-ka, Poznań.
- Giddens A. (2006), *Socjologia*, przeł. A. Szulżycka, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Grant Thornton (2020), *Women in Business*, <https://grantthornton.pl/wp-content/uploads/2020/03/Kobiety-w-biznesie-2020-RAPORT-Grant-Thornton-08-03-2020.pdf> (dostęp: 19.06.2021).
- GUS (2018), *Jakość życia i kapitał społeczny w Polsce. Zaufanie do ludzi w 2018*, Główny Urząd Statystyczny, Warszawa.
- GUS (2019), *Kapitał ludzki w Polsce w latach 2014–2018*, Główny Urząd Statystyczny, Warszawa – Gdańsk.
- Guzy-Steinke H. (2009), *Kontrola społeczna w środowiskach lokalnych a budowanie kapitału społecznego*, [w:] K. Marzec-Holka, H. Guzy-Steinke, *Kapitał społeczny a nierówności: kumulacja i redystrybucja*, Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego, Bydgoszcz.
- Hipsz N. (red.) (2013), *O mamie i tacie – kilka wspomnień z dzieciństwa*, Komunikat z badań Centrum Badania Opinii Społecznej nr BS/69/2013, Warszawa.
- Janowska P. (red.) (2017), *Elektorat lewicy od roku 2005*, Komunikat z badań Centrum Badania Opinii Społecznej nr 105/2017, Warszawa.
- Lubas K. (2017), *Normy społeczne jako niezbędny element życia każdego człowieka. Analiza problemu na przykładzie norm moralnych*, „Rynek – Społeczeństwo – Kultura”, nr 2(23), s. 47.
- Makowska M., Boguszewski R. (2013), *Analiza danych zastanych. Przewodnik dla studentów*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa.

- Marody M., Konieczna-Sałamatin J., Sawicka M., Mandes S., Kacprowicz G., Bulkowski K., Bartkowski J. (2019), *Spoleczeństwo na zakręcie. Zmiany postaw i wartości Polaków w latach 1990–2018*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa.
- Michalska S. (2013), *Tradycyjne i nowe role kobiet wiejskich*, „Wieś i Rolnictwo”, nr 2(159), s. 124–139.
- Omyła-Rudzka M. (red.) (2020), *Zaufanie społeczne*, Komunikat z badań Centrum Badania Opinii Społecznej nr 43/2020, Warszawa.
- PARP (2011), *Przedsiębiorczość kobiet w Polsce*, Polska Agencja Rozwoju Przedsiębiorczości, Warszawa.
- Rękas M. (2013), *Kobiety-matki i ich powrót na rynek pracy po urodzeniu dziecka w wynikach badań*, „Studia Ekonomiczne. Społeczno-ekonomiczne problemy rynku pracy”, nr 161, s. 122–131.
- Scovil J. (red.) (2021), *Poglądy polityczne młodych Polaków a pleć i miejsce zamieszkania*, Komunikat z badań Centrum Badania Opinii Społecznej nr 28/2021, Warszawa.
- Skwarek T. (2019), *Kobiety w polityce. Statystyki międzynarodowe*, Kancelaria Senatu, Biuro Analiz, Dokumentacji i Korespondencji, Warszawa.
- Szelewa D., Polakowski M. (2017), *Prawicowy zwrot w polityce*, Friedrich-Ebert-Stiftung (przedstawicielstwo w Polsce), Fundacja Międzynarodowe Centrum Badań i Analiz (ICRA), Warszawa.
- Świątkiewicz W. (2016), *Młodzież wobec małżeństwa i rodziny. Konteksty kulturowe i religijne*, „Zeszyty Naukowe KUL”, nr 4(236), s. 144–145.
- Turowski J. (1972), *Wyniki badań w zakresie socjologii wsi i miasta w powojennej Polsce*, „Roczniki Filozoficzne”, t. XX, z. 2, s. 87–148.
- Ukleja M. (2014), *Rodziny z wyboru. Homoseksualny związek jako współczesna alternatywa rodziny – analiza zjawiska*, „Acta Universitatis Lodzianensis. Folia Sociologica”, nr 51, s. 117–133.
- Zajdel K. (2011), *Społeczny wymiar funkcjonowania rodziny i kobiety w środowisku wiejskim*, „Wychowanie w Rodzinie”, nr 3(3), s. 135–150.

THE SIZE OF THE PLACE OF RESIDENCE IN LIGHT OF THE FAMILY RELATED VALUES FOR POLISH PEOPLE ACCORDING TO EUROPEAN VALUE STUDY 2017–2021

Abstract. The purpose of the article is to determine whether the size of the place of residence influences the declarations regarding the distinguished values related to the family. The text is based on analysis of secondary statistical data – the integrated European Value Study/World Value Survey 2017–2021. The results of the study indicate that statistically significant differences, in regards to the size of the place of residence, occurred to all variables regarding parenthood factor. Small towns inhabitants turned out to be more conservative. There was no statistically significant dependence in the context of the declaration of trust in the family. Not with all of them, but with some of the answers relating to the perception of gender roles, there were also statistically significant differences between the inhabitants of different sizes of towns. Values and norms are different depending on the culture in which we are brought up. Social control is stronger in smaller towns, as it is more difficult to remain anonymous there. The study confirmed that the size of the place of residence, in many cases, statistically significantly differentiates the values related to the Polish family, and the inhabitants of smaller towns turned out to be more often committed to the more traditional, conservative values.

Keywords: family, values, village, city.

SPIS TREŚCI / TABLE OF CONTENTS

Piotr Swacha, Jacek Wojnicki , Restitution of local government in Poland in the 1990s. Social perception of administrative reforms	5
– Restytucja samorządu terytorialnego w Polsce w latach 90. Społeczne postrzeganie reform administracyjnych	25
Žarko Lazarević , Economic foundations of conflicts and solidarity within the traditional rural community of Slovenia	27
– Ekonomiczne podstawy konfliktów i solidarności wewnątrz tradycyjnych wiejskich społeczności w Słowenii	40
Daria Murawska , The perception of local communities in non-financial reports of companies.....	41
– Postrzeganie lokalnych społeczności w raportach niefinansowych przedsiębiorstw	54
Wojciech Poleć , „Horyzonty tożsamości”. Buriackie społeczności lokalne w Mongolii.....	55
– „Horizons of Identity”. Buryat Local Communities in Mongolia	74
Rafał Boguszewski, Tomasz Herudziński, Artur Obidziński , Wiedza o własnej miejscowości i zaangażowanie w sprawy lokalne oraz ich determinanty na przykładzie społeczności wiejskiej	75
– Knowledge of one’s own place of living and involvement in local matters with their determinants on the example of a rural community	87
Aleksandra Hoja , Wielkość miejsca zamieszkania a wartości Polaków związane z rodziną – na podstawie danych European Value Study 2017	89
– The size of the place of residence in light of the family related values for Polish people according to European Value Study 2017–2021	103